

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЛІНГВІСТИКИ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА СОЦІОЛОГІЇ ТА ПОЛІТОЛОГІЇ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач випускової кафедри
_____ О.А. Хомерікі
«07» червня 2021 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ БАКАЛАВР
ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 054 «СОЦІОЛОГІЯ»

Тема: Динаміка міжетнічних відносин в сучасній Україні

Текст роботи містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Виконавець: студентка СЛ-411 Королюк Катерина Анатоліївна

(студент, група, прізвище, ім'я, по-батькові)

Керівник: кандидат соціологічних наук, доцент Яковенко Алла Казимирівна

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по-батькові)

КИЇВ 2021

РЕФЕРАТ

Дипломна робота містить: 85 сторінок, 13 рисунків, 26 таблиць, 65 посилань на літературні джерела.

Об'єкт дослідження: міжетнічні відносини.

Мета роботи: визначити динаміку міжетнічних відносин в Україні.

Методи дослідження: аналіз та синтез, узагальнення, аналіз документів, компаративний аналіз, онлайн-опитування, математичні методи.

Предмет дослідження: динаміка міжетнічних відносин.

Для досягнення поставленої мети в роботі вирішуються наступні завдання:

1. вивчити та систематизувати теоретичні засади дослідження міжетнічних відносин;
2. описати характер конструктивного підходу до вивчення міжетнічних відносин;
3. з'ясувати тенденції та характер міжетнічних відносин в Україні у перше десятиліття відновлення незалежності та суверенності держави;
4. з'ясувати тенденції та характер міжетнічних відносин в Україні у друге десятиліття відновлення незалежності та суверенності держави;
5. з'ясувати тенденції та характер міжетнічних відносин в Україні у третє десятиліття відновлення незалежності та суверенності держави;
6. дослідити досвід емпіричного вивчення міжетнічних відносин в Україні;
7. провести власне дослідження, щодо ставлення студентів НАУ ФЛСК до людей іншої етнічної приналежності.

В дипломній роботі розглянуто ставлення українців до представників інших етносів, а також мовну та етнічну самоідентифікацію. У процесі роботи зроблено висновки щодо стану міжетнічних відносин в Україні та пропозиції щодо подальшого вивчення цього стану.

Ключові слова: МІЖЕТНІЧНІ ВІДНОСИНИ, ДИНАМІКА МІЖЕТНІЧНИХ ВІДНОСИН, ТОЛЕРАНТНІСТЬ, КСЕНОФОБІЯ ЕТНІЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ.

ABSTRACT

Thesis contains: 85 pages, 13 figures, 26 tables, 65 referenses to published data.

Object of study: interethnic relations.

Objective: dynamics of interethnic relations.

Research: analysis and synthesis, generalization, document analysis, comparative analysis, online surveys, mathematical methods.

Purpose of the study: determine the dynamics of interethnic relations in Ukraine.

To achieve this goal in the work of the following tasks:

1. study and systematize the theoretical foundations of the interethnics' relations research;
2. describe the character of a constructive approach to the study of interethnic relations;
3. find out the tendencies and character of interethnic relations in Ukraine in the first decade of independence;
4. find out the tendencies and character of interethnic relations in Ukraine in the second decade of independence;
5. find out the tendencies and character of interethnic relations in Ukraine in the third decade of independence;
6. investigate the experience of empirical study of interethnic relations in Ukraine;
7. make own research that will reflect the attitude of NAU FLSK students to people of other ethnicities.

In this work we considered the attitude of Ukrainians towards other ethnic groups. Also we analyzed the linguistic and ethnic self-identification. In conclusions, we researches the state of interethnic relations in Ukraine and made proposals for further study of this issue.

Keywords: INTERETHNIC RELATIONS, DYNAMICS OF INTERETHNIC RELATIONS, TOLERANCE, XENOPHOBIA, ETHNIC IDENTITY.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖЕТНІЧНИХ ВІДНОСИН	10
1.1. Засади вивчення міжетнічних відносин у традиції структурного функціоналізму.....	10
1.2. Сучасні підходи до вивчення міжетнічних відносин	14
1.3. Вивчення впливу соціокультурної толерантності та соціокультурної ідентичності на міжетнічні відносини у працях українських соціологів.....	19
Висновок до першого розділу	24
РОЗДІЛ 2. ДИНАМІКА МІЖЕТНІЧНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ	26
2.1. Стан міжетнічних відносин в Україні у 1990-2000-х роках.....	26
2.2. Стан міжетнічних відносин в Україні у 2001-2010 роках.....	33
2.3. Стан міжетнічних відносин в Україні у 2011-2020 роках	41
Висновок до другого розділу	50
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНИЙ ДОСВІД ВИВЧЕННЯ МІЖЕТНІЧНИХ ВІДНОСИН	53
3.1. Дослідження міжетнічних відносин провідними соціологічними центрами в Україні.....	53
3.2. Програма соціологічного дослідження «Ставлення студентської молоді ФЛСК НАУ до представників іншого етносу».....	57
Висновок до третього розділу	72
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	79
ДОДАТКИ	86

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Кожна людина так чи інакше ототожнює себе з певною етнічною чи етнонаціональною спільнотою. Як зазначає Л. Гумільов: «Основою етнічної ідентифікації є ряд культурно-символічних та антропологічних ознак» [9, с.44]. Під час формування культури міжетнічних відносин процес етнонаціональної ідентифікації безпосередньо впливає на систему відносини «ми – вони» [24, с. 168].

Інтерес до вивчення міжетнічних відносин в Україні посилюється внаслідок появи конфліктів на етнічному ґрунті як і в УРСР, так і після проголошення незалежності. Незважаючи на те, що сьогодні Україна – поліетнічна держава з демократичними цінностями, у ній присутня боротьба між різними соціальними групами. Такі конфлікти ускладнюють процес етнічної самоідентифікації і, як наслідок, етнічної соціалізації, що у свою чергу призводить до поступового відчуження людей від національної культури, на користь чужої, що є наслідком глобалізаційних процесів. Часто такі конфлікти виникають через етнічні стереотипи, які «розхитують» стабільність суспільства. Такі процеси спонукають чимраз більше дослідників вивчати міжетнічні відносини, їхній вплив на суспільство в цілому, на окремі його групи. Важливим аспектом сучасності українського суспільства, є його прагматичні установки, які посилюються після бойових дій на Сході нашої держави, що так само не впливає на покращення зв'язків з представниками інших етносів [46, с.47].

У даній ситуації нормування соціокультурних відносин між етносами є необхідною умовою стабільного розвитку суспільства. Відтак українські соціологи продовжують досліджувати ці відносини та будувати теоретичні моделі вирішення етнічних конфліктів, що реактуалізує необхідність вивчення етносоціальних процесів. Тому у рамках цієї роботи слід проаналізувати тенденції щодо міжетнічних відносин в Україні, вектори направлення суспільно-політичного розвитку держави, що безпосередньо або опосередковано впливає на ставлення українців до людей іншої національності та іншого етносу.

Довідка про ступінь наукової розробки теми дипломного дослідження.

В сучасній Україні процес міжетнічної консолідації лише відроджується. Цим слід пояснити інтерес до даної проблематики таких вітчизняних науковців як Євтух В.Б, Шульга Н.А, Борінштейн Є.Р., Нельга О.В., Шестакова К.Ю., Сердюк С.В., Погода Т.А., Паніотто В.І., Кримський С.Б. та інші. Серед зарубіжних дослідників цим питанням переймалися Гнатюк О.Л., Андерсен Б., Парк Р., Тернер Дж., Гідденс Е., Сміт Е., Габермас Ю., Бурдьє П., та інші. Зазначена обставина реактуалізує необхідність вивчення та систематизації знань про міжетнічні відносини та їх вплив на суспільство в цілому.

Мета дослідження: визначити динаміку міжетнічних відносин в Україні.

Досягнення мети роботи можливе за умови розв'язання наступних завдань:

1. вивчити та систематизувати теоретичні засади дослідження міжетнічних відносин;
2. описати характер конструктивного підходу до вивчення міжетнічних відносин;
3. з'ясувати тенденції та характер міжетнічних відносин в Україні у перше десятиліття відновлення незалежності та суверенності держави;
4. з'ясувати тенденції та характер міжетнічних відносин в Україні у друге десятиліття відновлення незалежності та суверенності держави;
5. з'ясувати тенденції та характер міжетнічних відносин в Україні у третє десятиліття відновлення незалежності та суверенності держави;
6. дослідити досвід емпіричного вивчення міжетнічних відносин в Україні;
7. провести власне дослідження, щодо ставлення студентів НАУ ФЛСК до людей іншої етнічної приналежності.

Об'єкт: міжетнічні відносини.

Предмет: динаміка міжетнічних відносин.

Для вирішення поставлених завдань використано комплекс взаємодоповнюючих **методів дослідження:** *аналіз* для розкриття складових об'єктів системного характеру та *синтез*, сутність цього методу протилежна – єднання складових системи для виявлення домінуючої її функції, *узагальнення*

для завершення тексту роботи у вигляді висновків, *аналіз документів*, для виявлення рекомендацій виконання різних етапів власного дослідження, *компаративний аналіз* для порівняння характеристик представників різних етносів, *онлайн-опитування*. Додатково були використані *математичні методи* для обробки та інтерпретації даних: кореляційний аналіз за допомогою програми IBM SPSS.

Наукова новизна отриманих результатів. В межах дипломної роботи було запропоновано розглянути синергетичний підхід аналізуючи міжетнічні відносини для дослідження ставлення студентської молоді НАУ ФЛСК до представників інших етносів. У ході роботи було уточнено зміст конструктивного підходу до аналізу досліджуваного об'єкту.

Фактологічні джерела (емпірична база досліджень). Емпіричною базою для дослідження динаміки національної дистанційованості в Україні, були результати конкретних соціологічних досліджень КМІС, проведених за методикою Е. Богардуса в рамках проекту «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін» (1992-2005). Також динаміку ксенофобії та антисемітизму досліджував В.Паніотто у співпраці з КМІС (1994-2007 рр.). Емпіричною базою для вивчення лінгвоетнічної структури були результати соціологічних досліджень, проведених за участі В. Євтуха та КМІС (1994-2003 рр.). Крім того, для дослідження ідентифікаційних процесів громадян України були використані результати даних національних щорічних моніторингових опитувань Інституту соціології НАН України (1992–2016 рр.).

Фактологічною базою для вивчення ставлення українців до ЄС та НАТО були дані Всеукраїнського соціологічного дослідження «Українське суспільство та європейські цінності», проведеного Інститутом ім. Горшеніна у співпраці з Представництвом Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні та Білорусі, а також дані фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва (2017). Також у роботі для з'ясування рівня довіри до іноетнічних осіб використовуємо дані Всесвітнього дослідження цінностей сьомої хвилі (2017-2020 рр.).

Теоретичне значення отриманих результатів. Розкриті в роботі положення і сформульовані висновки щодо стану міжетнічних відносин в Україні та детермінант, які впливають на цей стан створюють передумови для подальшого системного аналізу досліджуваного об'єкту.

Практичне значення отриманих результатів. Емпіричні дані роботи можуть бути використані працівниками та студентами НАУ, а також представниками інших ЗВО з метою доповнення власних досліджень щодо стану міжетнічних відносин серед студентської молоді Києва. Результати роботи можуть стати в нагоді, приміром, при процедурі поселення студентів НАУ ФЛСК у гуртожиток.

Коротка довідка про структуру роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. У вступі сформульовано мета й завдання роботи, визначені методи дослідження. У першому розділі «Теоретичні засади дослідження міжетнічних відносин» розглянуто різні підходи до вивчення міжетнічних відносин, а також змінні, які їх характеризують. У другому розділі «Динаміка міжетнічних відносин в Україні» розглянуто тенденції у міжетнічній взаємодії у кожний із виокремлених періодів. Третій розділ присвячено власному дослідженню ставлення студентів НАУ ФЛСК до представників інших етносів. А також досліджено досвід емпіричного вивчення українськими організаціями міжетнічних відносин. У висновку підведені загальні підсумки дипломної роботи, визначені чергові завдання, які потребують подальшого вивчення, сформульовано основні рекомендації майбутньої роботи за темою. Список літератури містить 65 назв. У додатках представлені таблиці та рисунки, що відображають динаміку змін у ставленні українців до іноетнічних осіб, а також розробки власного дослідження.

Апробація отриманих результатів. Результати дослідження представлені у вигляді тез у збірнику матеріалів конференції «Політ».

Корольок К.А. Міжетнічна соціалізація в Україні // – Політ. Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки: тези доповідей XXI Міжнародної науково – практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених: [у 2-х т.] –

Т.1 (м. Київ, 5-9 квітня 2021 р.) / [ред. кол.: Н.В. Ладогубець, А.М. Кокарєва та ін.]; Національний авіаційний університет. – К.: НАУ, 2021. – с.219– 220.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖЕТНІЧНИХ ВІДНОСИН

1.1. Засади вивчення міжетнічних відносин у традиції структурного функціоналізму

Етносоціологічні дослідження – відносно новий науковий напрям. Він набув актуальності після двох світових воєн, у поліетнічних країнах, які послабили процеси етнічної ідентифікації. Виникла необхідність усунення напруги між різними етносами, що боролися за дефіцитні ресурси виживання [12, с.21]. Лідери країн Заходу були занепокоєні щодо можливого скорочення населення у тих країнах, куди вивозили фінансовий капітал для інтенсифікації виробництва товарів масового споживання. В Європі відбувалося старіння населення, брак робочої сили, а також прагнення досягнути сталості пенсійних потоків, бо інакше обсяг пенсій поставав для влади достатньо серйозною статтею витрат бюджету. Однак замість проголошення дороговартісної політики підвищення народжуваності країни політичний бомонд Європи прийняв рішення відчинити кордони та приймати мігрантів [39, с.16].

На території України інтенсивний розвиток соціології етносу відбувався у 1950-1970-х рр. ХХ століття. Саме в цей період міжетнічні відносини почали значною мірою впливати на ситуацію всередині держави, і їхню роль ігнорувати було неможливо. Вже у 1990-х рр. переконання, що фактор етнічності поступово втрачатиме своє значення в житті людей внаслідок процесів пов'язаних з глобалізацією було спростоване тими процесами, що відбувалися у постіндустріальному суспільстві [32, с. 208].

Соціологія етносу застосовує багато підходів щодо трактування етнонаціональних процесів. У межах даної роботи будуть розглянуті такі: функціональний, конфліктологічний, конструктивістський та синергетичний.

Перш ніж дати в даній роботі визначення міжетнічним відносинам, слід розрізняти етнос, націю, етнічну спільноту як соціальні спільноти, а також як поняття. Так, представники *функціоналізму* (Б. Малиновський, Л. Радквіфф-Браун, Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Р. Мертон, Дж. Александер, Ю. Габермас та ін.) розглядають сам етнос як живий організм, що складається із взаємодоповнюючих елементів, які обмежені у часі та просторі, мають функціональну природу, головним регулятором поведінки людей постає культура [27, 8, 19]. Прихильників даного підходу цікавить те, яким чином вона функціонує, які запити чи потреби людей задовольняє, як відбувається трансляція культури. У рамках функціоналізму витоки етносу пов'язують з процесами боротьби між різними соціальними групами, з їх бажанням впливати на суспільство і отримувати привілеї. Також етнос розглядають як відповідь на спробу асимілювати малочисельні етнічні спільноти.

Важливим компонентом етносу є етнічна ідентичність, яка, як зазначає один із представників функціоналізму Е. Сміт, має шість ознак до якої відноситься: власна групова назва, міф про спільне походження, спільна соціальна пам'ять та культура, що відрізняють дану спільноту від інших, зв'язок із певним «рідним краєм» [44, с.54]. Міжетнічні відносини трактують як міжкультурні відносини щодо щоденної діяльності представників різних етносів, зокрема, вираженої у звичаях, традиціях та культурних практиках.

Представники *конфліктологічного підходу* апелюють до тези щодо конфліктної природи виникнення, розвитку і становлення етносу, вони пов'язують витоки етносу саме з боротьбою між різними етнічними групами, з бажанням впливати на суспільство і отримувати привілеї. У тому числі, й боротьбу етносів всередині себе за дефіцитні ресурси, владні повноваження та соціальні блага. Представниками даного підходу є К. Маркс, Л. Козер, Р. Дарендорф, Р. Колінз, Г. Зімел, А. Грамші, Ч. Мілс, Р. Арон, К. Боулдінг, Е. Тофлер, С. Гантінгтон, В. Тьорнер, Р. Міхельс, Д. Локвуд та інші [19; 30]. Міжетнічні відносини трактують як відносини між антагоністичними стратами/групами/спільнотами. Для більш сталого існування етнос прагне

утворення своєї соціально-територіальної організації. І внаслідок саме цього бажання виникають суперечності, конфлікти. Підтверджує цю думку В. Євтух, який стверджує, що сутність міжетнічного конфлікту з позиції соціолога полягає у тому, що він являє собою певну схему розподілу ролей, послідовністю подій, способами висловлення поглядів та ціннісних орієнтацій, мотивацій і формами відстоювання інтересів. Автор наголошує, що міжетнічні відносини, міжетнічне спілкування, міжетнічні контакти, міжетнічні зв'язки є структурними елементами міжетнічної взаємодії як складної системи. А вона, у свою чергу, має регулятори відносин у міжетнічному середовищі в різних сферах суспільного життя [15, с. 5, 6]. Між тим не буває «міжетнічних відносин» у прямому сенсі цього словосполучення. Адже ці відносини можуть бути між особами як однієї й тієї самої, так і різної етнічної належності, групами таких осіб та утвореними ними і легалізованими громадськими об'єднаннями та іншими юридичними особами [36, с. 17].

В. Євтух у своїх роботах використовує термін «етнічна спільнота» на позначення етносу, субетносу, етнічної групи, етнічної меншини. За підходом соціолога до вивчення етнічних конфліктів, у даній роботі використовуватимемо поняття «міжетнічний конфлікт», що більшою мірою відображає соціологічний аспект згаданого явища. Міжетнічний конфлікт є складовою міжетнічної взаємодії, а також – різновидом соціального конфлікту [15, с. 7]. Дослідник виділяє два рівні взаємодії у таких конфліктах: «більшість – меншість» та «меншість – меншість», причому перший розуміємо як конфлікт між меншістю і владою. Факторами етнічного конфлікту можуть бути соціальні, політичні, культурні, психічні, релігійні обставини. Як правило, саме етнічні меншини є головними акторами таких конфліктів через своє пригнічене соціальне становище.

Стадіями міжетнічного конфлікту є: етнічне дистанціювання; етнічна неприязнь; етнічна ворожість; етнічна напруга; етнічна конфронтація; етнічний антагонізм. Саме реакція на етнічні відмінності детермінує подальший розвиток конфлікту [38, с.259]. У зв'язку з цією тезою виокремлюють дві стратегії:

формування можливостей до зближення, основою якого стає прагнення опанувати й зрозуміти іншу етнічність; дистанціювання, а інколи і протиставлення себе іншим. Тобто в міжетнічній взаємодії є дві тенденції: до гомогенізації та до сегментації.

Поширеними формами міжетнічного конфлікту є ксенофобія, руйнування культурних місць (святинь, пам'яток), терористичні акти та інше. Саме еволюція від мігрантських груп до етнічних меншин становить як великий дослідницький інтерес для соціологів, так і велику загрозу для титульних націй всередині країн [12, с.24].

Євтух В. зазначає, що етнос існує завдяки інформаційним зв'язкам, що забезпечують передачу етнічного матеріалу від одного покоління – іншому. Автор пропонує умовно розділити етнічне населення України на 3 групи: ядро, маргінальний шар та етнічні категорії. Резюмуючи, варто наголосити, що соціальний конфлікт як правило виникає внаслідок уявлень щодо соціальних нерівностей. Ці нерівності базуються на 3 елементах: самооцінка індивідами своїх позицій у просторі нерівностей, уявленнях індивідів про стани нерівностей і оцінках їхньої легітимності. Існує дві групи структурних нерівностей: розподіл дефіцитних ресурсів та інтенсивність взаємодій, що асоціюються з певною позицією в соціальній ієрархії. Чинники структурних нерівностей: соціо-демографічні, походження і позиції індивіда в суспільстві та тип політичного режиму у країні [28, с. 17-18]. Виходячи з наведеного, можна зробити висновок, що нерівності між представниками різних етносів стосуються кожної із груп, і для того аби їх здолати необхідні розробки, детальний аналіз причинно-наслідкових зв'язків. Адже від характеру міжетнічних відносин безпосередньо залежить безпека і добробут кожного громадянина.

Таким чином, головний фокус уваги структурно-функціонального підходу спрямований на пошук суперечностей і відмінностей між представниками різних етносів, а також на дослідженні культури.

1.2. Сучасні підходи до вивчення міжетнічних відносин

Одним із сучасних підходів до вивчення міжетнічних відносин є *конструктивізм*. Згідно за ним, етнос – штучно сконструйована спільнота, що має власну назву, міф про спільне походження, загальну соціальну пам'ять, спільну культуру і почуття спільної солідарності. Відмінність етносу від нації полягає у тому, що остання, окрім вищезазначених етнічних характеристик має колективні права та обов'язки на підставі належності до нації, що регулюється політичною системою. Етнічні спільноти не обов'язково створюють власну державу, тому, що можуть співіснувати поряд з іншими спільнотами. Так само існує різниця у змісті понять «національність» та «етнічність»: перша має політичне забарвлення [41, с.23-25]. Тобто, суть етносу проявляється у етнічних процесах, які відбуваються стихійно, багато в чому незалежно від волі та свідомості людей. Сутність нації ж проявляється в національних рухах, які спрямовані на свідоме досягнення певних політичних цілей [37, с. 202]. Можна додати і тезу Е. Сміта, який узагальнює різницю між етносом та нацією: культура етносу не є обов'язковою для всіх його представників, відсутня необхідність спільної території та спільних законів і правил поділу праці [44, с.71]. За твердженнями британських соціологів (А. Редлі, Д. Тейлор) основними рисами ж нації є: підпорядкування всіх її членів єдиному урядові; проживання на одній території; спільна мова; спільне походження та минуле; окремий національний характер; спільна релігія; спільні інтереси; спільні почуття або воля; шанобливі відносини між членами однієї нації; відданість єдиному цілому; почуття гордості щодо досягнень та смутку щодо невдач національної політики [37, с. 203, 204].

Конструктивісти бачать етнічність як артефакт, який утверджується окремими індивідами, щоб об'єднати людей для досягнення спільної мети. Відповідно, етнічність постає як ситуативна і мотивована [32, с.213, 214]. Групова ідентичність на відміну від індивідуальної перманентна у дії. За Б. Андерсеном нація як і етнос є специфічною уявленою спільнотою – соціальним конструктом, члени якого не знають один одного і не взаємодіють

між собою, але тим не менше розглядають себе як одну спільноту із загальним характером, надіями та долею [2, с.45]. Об'єднати людей можливо, лише запропонувавши їм певну кількість реальних підстав, цінностей та переваг, які виправдали б колективне утворення та, можливо, потребуватимуть для його функціонування певної пожертви від окремих громадян. Якщо у суспільстві, що стало на складний шлях розбудови нації, немає консолідаційно-інтеграційного смисло-дієвого ядра «навколо чогось», то його заміщує антидієве ядро «проти чогось», що стає чинником негативної консолідації [48, с.4]. Якщо ігнорувати цю обставину, то малочисельні етнічні спільноти зазнаватимуть негативного впливу.

Поняття «етнічна меншина» розуміється як частина певного етносу, яка внаслідок різних обставин відірвалася від нього, але зберігає свої особливості в іноетнічному середовищі [37, с. 207]. Конструктивний підхід не пояснює стійкість етнічності і її збереження протягом тривалого часу.

Науковці сучасності (Е. Тоффлер, Ю. Харарі) стверджують, що світова міжнародна система, а відтак і система міжетнічних відносин, є самоутвореною і самоорганізованою [57]. В межах свого середовища вона є перманентно змінюваною у часі. Такі положення характеризує *синергетичний підхід*. Його суттю є пізнання загальних принципів, які лежать в основі самоорганізаційних процесів у різної природи системах, у тому числі і соціальних. Варто відзначити, що складові системи, кожна з якої є підсистемою нижчого рівня може не підпорядковуватись за ієрархічним принципом. Приміром різні етноси, які є національними меншинами у складі інших держав можуть займати панівне становище у суспільстві. Ієрархічність може проявлятися і коеволюцією систем, і відповідно їхніх елементів.

У межах даного підходу є принцип нестійкості, який полягає у тому, що у різний момент розвитку система здатна змінюватись під впливом різних обставин (зовнішніх або випадкових). Наприклад, зміна зовнішньо-політичних орієнтацій. Цей принцип також проявляється у неможливості точно визначити майбутнє, оскільки зміна курсу системи завжди непередбачувана.

Синергетичний підхід може бути корисним для застосування у вивченні міжетнічних відносин тим, що він наголошує: елементи, з якого складається система можуть розвиватися у різному темпі (відносини одного етносу з іншим – стабільно позитивні, і водночас того ж самого з третім – діаметрально протилежні).

Такий принцип неодночасного нерівномірного розвитку призводить до того, що суспільство може ускладнюватися, видозмінюватись чи деградувати внаслідок саморозвитку окремих процесів, які в ньому відбуваються. Відтак, хто б міг спрогнозувати у 1950-х, що нацистська Німеччина Гітлера сьогодні буде розвиненою демократією, що займає панівні позиції серед країн Європи. У межах даного підходу, зміна елементів системи (зміна у відносинах між різними етносами) не спричиняє загибель системи в цілому, а лише змінює вектор направлення її розвитку. В цьому і виражена здатність системи до самоорганізації [26, с.195]. Даний підхід не пояснює детально внутрішньо-групових процесів, причин їх виникнення і законів функціонування.

Характер міжетнічних відносин впливає на розвиток політичної нації. Міжетнічні відносини можуть мати різний характер: від толерантності до відкритої форми ксенофобії. Але для того, щоб їх оптимізувати необхідна чітка державна політика, демократичне громадянське суспільство та стабільний економічний розвиток, який унеможливуватиме конфлікти на соціально-економічному ґрунті.

Серед базових моделей вивчення міжетнічних відносин в цьому підході вирізняють: інтеграційну, маргінальну, асиміляційну та сегрегаційну. Інтеграційна є оптимальною, бо саме вона зберігає культурну самобутність, мову, релігію. Також поширеною є модель етнічної асиміляції (добровільна і примусова). Найчастіше таке трапляється, коли представники одного етносу беруть шлюб з іншими, переїжджають до чужої країни, а також внаслідок урбанізації та глобалізації. Примусова асиміляція відбувається за різних умов: бажання домінувати у культурному, релігійному полі; обмеження конституційних прав та інших. Маргінальна модель може призвести до втрати

свого коріння і втрати етнічної ідентичності. Малочисельні етнічні спільноти не можна розглядати як утворення з єдиними для всіх політичними поглядами, бо суперечності існують всередині будь-яких систем. Завдання державної етнополітики – забезпечити баланс інтересів з метою уникнення відкритих міжетнічних конфліктів та конфліктів всередині одного етносу [24, с. 168].

Зауважимо різницю у трактування поняття «етнічність» та «національність» для кращої орієнтації в межах даної роботи. Так, національність використовують для позначення громадянства (у паспорті представника будь-якого етносу вказується не належність до етносу, а саме національність, тобто країна, яку він представляє, і до якої, в разі чого, його депортуватимуть) [36, с.27].

Лише у ході етнічної взаємодії відбувається порівняння і комунікація своєї групи та інших, внаслідок чого відбувається розуміння своєї індивідуальності. Така взаємодія порівнює своє «ми» з іншоетнічним «вони». Етнічність виконує наступні функції: мобілізаційну, мотиваційну, захисну, регулятивну, інформаційну. Якою мірою розвинена етнічна ідентичність можна судити з того, як людина / група сприймає власний і інші народи, який характер авто- і гетеростереотипів [32, с.215-217]. Етнічні стереотипи формуються за допомогою різних каналів: засобами масових комунікацій, щоденним мовленнєвим міжетнічним спілкуванням, зокрема між представниками етнічної більшості та інших. Існують наступні функції етнічних стереотипів: афективна, соціальна та когнітивна.

Стереотипи можуть спричинити явище «піраміди ненависті» або «скляних стель». Дві етнічні групи, що давно ворожують між собою найчастіше регулюють ставлення один до одного за допомогою етнічних стереотипів, при цьому підкреслюючи своє превалювання над іншою групою, шукаючи позитивні сторони своєї групи і недоліки чужої. Тому вивчення міжетнічних відносин дедалі частіше має соціологічне забарвлення, оскільки значну роль відіграють групові оцінки та упередження. Стереотипи можуть відображати об'єктивну реальність, а можуть і ні. Тобто вони мають двоїстий характер: як позитивну так і негативну сторону.

Стереотипи швидше обмежують людину зсередини, що елементарно не дозволяє їй розвиватися. Вони можуть породжувати соціальну нерівність. Етнічний стереотип може позбавляти рівності життєвих шансів іноетнічних осіб. Соціальна напруженість та нерівність спричиняють політичну нестабільність. Тому якщо не приділяти належної уваги кожній з етнічних груп, то неоднорідність суспільства може посилюватись. Відтак сьогодні у сучасному світі, для національних держав з'являються наступні характеристики, які не притаманні для попередніх століть:

1) міжетнічні відносини вийшли на рівень міжнаціональних;

2) у той же час спершу непомітна присутність на територіях окремих країн етнічних меншин, які до сьогодні були бездержавними, у даний час набувають самостійного характеру всередині держави, що призводить до етнополітичної напруженості;

3) у тих країнах, де не відбулося ніяких територіальних змін, ідеї етнічної рівності пробуджують свідомість етноменшин, або призводять до певних етнополітичних та трансформаційних змін;

4) також, сучасна глобальна міграція призводить до зрушення співвідношення між етнічним складом держав Західної Європи і Північної Америки, а для окремих країн (України), набувають характеру етнічної інтервенції [31, с. 157].

Отже, розглянувши сучасні підходи до вивчення міжетнічних відносин, нами було обрано конструктивістський підхід вивчення міжетнічних відносин, оскільки саме він дає можливість прослідкувати соціальні зміни у відносинах між представниками різних етносів як на макро так і на мікрорівнях.

1.3. Вивчення впливу соціокультурної толерантності та соціокультурної ідентичності на міжетнічні відносини у працях українських соціологів

Для вивчення різних рівнів міжетнічної комунікації соціологи пропонують два підходи: комунікативної дії та динамічний. Апологет першого підходу, Ю. Габермас вважає, що теоретична модель суспільства базується на теорії комунікативної дії [8, с.81]. Він наголошує на тому, що оскільки комунікація властива кожному, то кожен хоче мати право висловитися і бути почутим. Натомість очікує поваги до своїх думок. Комунікація виступає необхідною умовою для, власне, існування людей, тому запорукою свободи особистості є толерантне ставлення до неї. Під час міжкультурної комунікації представників різних етносів відбувається не лише комунікація між культурами, але також між окремими особистостями, які соціалізувалися під впливом цих культур.

За другим, динамічним підходом, міжкультурна комунікація виступає лише як одна з форм діяльності людей, у центрі якої – людина як творець і споживач культурних цінностей. В динамічному підході не лише формується толерантне ставлення до співрозмовника, але й відбувається асиміляція учасниками бесіди елементів культури один одного, внаслідок чого створюється спільна культура. Існує два підходи до розуміння толерантності: «негативна» і «позитивна» толерантність. Перша ігнорує те, що нам не подобається в інших. Друга пов'язана з самореалізацією і самовдосконаленням людини. Вона уособлює не лише терпимість, але здатність зрозуміти світ іншої людини [17, с. 25-26].

Толерантність в соціології трактують як терпимість до чужого способу життя. Вона передбачає налаштованість на розуміння і діалог з іншим, визнання і повагу його права на своєрідність. Ціннісна спрямованість толерантної особистості характеризується:

- ◆ свободою особистості як основою життєдіяльності;
- ◆ правами людини як основи правового статусу особи і сутність її буття, які передбачають максимальне вираження волі у громадянському суспільстві;
- ◆ морально-етичними пріоритетами;

◆ цінністю життя як основою розвитку людства.

Толерантність дозволяє розвивати міжкультурну комунікацію, долати наслідки соціального і культурного шоку, викликаного швидкою трансформацією суспільства і суспільної свідомості. Категорія «толерантність» в сучасному суспільстві визначає соціокультурний рівень міжособистісної і міжгрупової взаємодії.

Соціокультурна толерантність проявляється у вчинках, але формується у сфері свідомості і тісно пов'язана з соціокультурною ідентичністю. У контексті соціологічної парадигми соціокультурної толерантності можна виділити таку спрямованість:

- 1) толерантність – ціннісна система, що є складовою суспільної свідомості.
- 2) толерантність як функціонування соціального інституту.
- 3) предмет дослідження толерантності – система міжгрупових взаємодій.

Прикметно, що культурні традиції різних етносів створюють різноманітність систем культурних. Кожна така система виконує функцію трансляції досвіду. Будь-який розвинений етнос має значно більше запозичених культурних елементів, ніж своїх автохтонних. У процесі етнокультурного розвитку сьогодні відбувається уніфікація етнокультурних елементів [1, с. 9, 11].

Соціальні процеси ХХІ століття позначилися конформізмом, ментальним колоніалізмом і надмірним споживанням. Сьогодні науковці виділяють тенденцію до уніфікації культури, при цьому знецінюються культурні особливості. Відбувається поглинання західною технократичною культурою усіх інших. Утверджується модель, при якій кінцевою метою людства є матеріальне благополуччя [49, с. 53]. Дана тенденція змушує чимраз більше дослідників звертатися до питання етнічної самобутності задля збереження і передачі існуючого неповторного досвіду.

Етнічна ідентифікація або етнічна самобутність розглядається дослідниками як комплексне утворення [63,64,65]. Першим елементом є класифікація і власне ідентифікація. Другим елементом стає «формування етнічних образів». Третім елементом є етнічна ідеологія та ставлення до інших етнічних груп. Те, якою

мірою відбувається становлення етнічної самобутності багато в чому залежить від політичних сил, їхніх стратегій. Наприклад: організація відповідей на зовнішні виклики через декларацію самототожності, встановлення контролю над значущими ресурсами та політичними інститутами, забезпечення соціального комфорту для «своєї» групи [32, с.217-218]. З процесом етнічної ідентифікації пов'язано багато труднощів, серед яких:

- Ототожнення національної та етнічної ідентичності;
- Наявність множинних ідентичностей;
- Кочова «хамелеона» ідентичність;
- Недорозвинений механізм колективної історичної пам'яті в деяких регіонах: ототожнення себе з представниками іншого етносу;
- Розмитість самого поняття «ідентичність», «етнічна ідентичність»;
- Відсутність чіткої градації етносів (так званого списку усіх існуючих етносів) і властивим їх представникам характеристик: антропологічних рис, культурних практик і т.д.;
- Вибір з етнічної спадщини кілька символічних елементів і їх транзакцію в іншу етнічну спільноту;
- Помилка інтерпретації етнічності, що виражається через пов'язання її з минулим родини (причому в межах одного, максимум двох поколінь);
- Лінгвістичний/релігійний/традиційний принцип/ місце походження як єдиний елемент етнічної ідентифікації (одне з вищеперечисленого);
- Криза традиційних цінностей, вірувань, що ускладнює процес етнічної ідентифікації [50, с. 310-317].

Не відкидатимемо факту, що людина може свідомо маніпулювати своєю належністю до конкретного етносу. Відповідно, можна стверджувати про рухливість етнічних меж. Зовнішні межі є наслідком міжетнічної взаємодії, тоді як внутрішні – виокремлюють спільність культурних знань. Відповідно, для простого перехожого етнічна група може виступати як однорідна, а насправді вона може мати безліч поведінкових альтернатив, адже будь-яка етнічна субкультура має свій внутрішній культурний стрижень, який у кожному

окремому випадку демонструє свою унікальність [1, с. 7]. Невід'ємним моментом етнічності є її неперервність. Вона формується у процесі соціалізації. Проте етнічна ідентичність може поступатися іншим ідентичностям (національній). Втрата своєї етнічної самобутності може призводити до порушення цілісності «Я» концепції та втрати почуття спорідненості із власною субкультурою. Коли система внутрішньої структури етносу руйнується, тоді відтворення етнічних традицій ускладнюється [1, с. 13].

Інтелектуальний процес конструювання ідентичності є результатом процесу ідентифікації спільноти, причому цей процес конструктивісти називають штучним. Але внаслідок глобалізації все більше спільнот почали активно шукати власну самобутність. Глобалізація та ідентичність, за М. Кастельсом, – це дві сили сьогодення, які структурують щойно народжений світ. Водночас, світ-системна парадигма І. Валлерстайна, концепція універсального еволюціонізму так само описують соціокультурну ідентичність, її формування, розвиток та становлення [5, с. 94]. Тобто, – загальнолюдське є найширшим контекстом самоідентифікації. А колективна спільнота – конкретним контекстом у повсякденному житті. Встановлення між ними логічних зв'язків гармонізує структуру поняття «ідентичність» [10, с.12-14].

Як зазначають І. Гердер, І. Фіхте, О. Потебня, ще одним важливим елементом етнічної ідентифікації є спільна мова (хоча вона не обов'язково може бути одна). Мовна самобутність теж є критерієм диференціювання на «своїх» та чужих».

На думку Е. Хобсбаума, будь-яка мова, яка стає мовою офіційного використання, поступово змінює свій характер, а відтак бажання висловлювати думки правильно є процесом конструюванням нації [55, с.334]. Сенс конструктивізму у тому, що соціальний актор є автономним та готовим до перетворень, бо «спільна мова», створює відчуття належності до однієї спільноти. Так, М. Шульга мовну самоідентифікацію розглядає як мовне самовизначення, бо протягом життя особистість може вивчити кілька мов. Дослідник визначає ідентичність як тісний зв'язок особи зі спільнотою, яка вкорінена в духовному світі та виявляється стійким ядром. Тому соціологи

звертають увагу на причини формування мовної ідентичності, контексти, у яких вона виникає та механізми її реалізації [25, с.86, 87].

Таким чином, толерантність та ідентичність впливають на систему міжетнічної взаємодії і визначають вектори її направлення.

Висновок до першого розділу

Під час роботи над першим розділом було з'ясовано теоретичні засади вивчення питання етнічності, етнічної взаємодії, виокремлено підходи до вивчення цих соціальних явищ і процесів. Відтак, міжетнічна взаємодія – відносини у міжетнічному середовищі у різних сферах суспільного життя. Міжетнічні відносини, міжетнічне спілкування, міжетнічні контакти, міжетнічні зв'язки є структурними елементами міжетнічної взаємодії [36, с.17]. Міжетнічні відносини можуть існувати у формі співпраці чи конфлікту, можуть змінюватись, а можуть залишатися стабільними. У міжетнічних відносинах існує чотири моделі: інтеграційна, маргінальна, асиміляційна та сегрегаційна.

У межах першого розділу, було проаналізовано функціональний, конфліктологічний, конструктивний, синергетичний, комунікаційний та динамічні підходи до розуміння сутності міжетнічних відносин. Так, представники функціоналізму розглядають міжетнічні відносини як живий організм, що складається із взаємодоповнюючих елементів, причому головним регулятором поведінки представників різних етносів є культура. Функціоналістів цікавить те, яким чином вона функціонує, які потреби людей задовольняє, як відбувається трансляція культури. За конфліктологічним підходом міжетнічні відносини трактуються як відносини між антагоністичними стратами/групами/спільнотами. Прихильники даного підходу апелюють до тези щодо конфліктної природи виникнення, розвитку і становлення етносу, боротьбу етносів між собою та всередині себе за дефіцитні ресурси, владні повноваження та соціальні блага. За синергетичним підходом, складові системи міжетнічних відносин, кожна з якої є підсистемою нижчого рівня можуть не підпорядковуватись за ієрархічним принципом. Приміром різні етноси, які є національними меншинами у складі інших держав можуть займати панівне становище у суспільстві. За комунікативним підходом до міжетнічних відносин відбувається не лише взаємозв'язок етносів як представників різних культур, але й взаємозв'язок різних особистостей, що відносяться до цих культур.

Представники ж динамічного підходу досліджують міжкультурну комунікацію етносів лише як один із видів людської діяльності. На цьому рівні відбувається формування толерантного відношення до співрозмовника та асиміляція учасниками елементів культури один одного, результатом якого є спільна культура [17, с. 25].

Обраний для роботи конструктивний підхід зазначає етнічність як артефакт, який утворюється окремими індивідами чи групами з метою об'єднання людей для досягнення спільної мети. У даному підході міжетнічні відносини постають як штучно сконструйовані, ситуативні, змінні і мотивовані.

Серед видів міжетнічних відносин було розглянуті деякі наступні: «етнічна ідентичність та ідентифікація», «мовна ідентифікація», «міжетнічний конфлікт», «ксернофобія», «толерантність», «етнічна стереотипізація», що будуть розглянуті в наступному розділі. У процесі ідентифікації етнічна самобутність полягає в усвідомленні індивідом своєї неповторності та водночас своєї схожості із членами групи. Мовне самовизначення особистості виступає як тісний зв'язок особи зі спільнотою, зі системою цінностей та соціальних орієнтирів, що становить ядро. Сутність міжетнічного конфлікту як різновиду конфлікту соціального полягає у тому, що він являє собою певну модель з конкретним розподілом ролей, засобами та способами висловлення думок, формами відстоювання інтересів. Однією з форм міжетнічного конфлікту є ксернофобія як нетерпимість до іноземців. На противагу поняття «ксернофобії» існує інше поняття «толерантність» як прояв терпимості до чужого способу життя, поведінки, тощо. Етнічний стереотип – схематизований, емоційно забарвлений і надзвичайно стійкий образ етнічної спільноти, який легко розповсюджується на всіх її представників .

Таким чином, представники описаних соціологічних підходів трактують міжетнічні відносини з різних боків, акцентуючи увагу на їх домінантних рисах.

РОЗДІЛ 2. ДИНАМІКА МІЖЕТНІЧНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

2.1. Стан міжетнічних відносин в Україні у 1990-2000-х роках

Рубіж 1980-х та 1990-х років відомий у Європі, з одного боку, об'єднанням Німеччини, з іншого – розпадом Югославії, Чехословаччини і СРСР. На мапі Європи з'явилося багато нових національних держав, які створили нову систему етнонаціональних відносин. Разом з тим, кожна нова держава відчувала певну міжетнічну напругу, і хоча *de jure* і виникали нові нації, проте *de facto* вони як визначені соціально-економічні і політико-правові самостійні одиниці ще не були сформовані. Це стосувалося зокрема і України [31, с. 155].

Головним завданням для українського суспільства цього періоду було досягнення громадянської консолідації та суспільної стабільності. Українці мали суперечності з самоідентифікацією, бо після розпаду СРСР отримали розбалансоване суспільство, частини якого перебували у різних ціннісно-змістових парадигмах та по-різному дивилися на минуле і майбутнє [37, с. 198, 200]. У зв'язку з вищезазначеним фактом чимало вітчизняних дослідників прагнули з'ясувати наслідки таких процесів. Відзначимо, що ряд українських соціологів, серед яких Хмелько В. Є., Паніотто В. І., Євтух В. Б., Паніна Н. В., Шульга М. О. та інші розглядали у період з 1990 до 2000 стан міжетнічних взаємодій.

У межах запропонованого до розгляду конструктивного підходу суспільство має змогу соціально розпізнавати себе лише у процесі конструювання самого себе відповідно до ідеалу, який слугує його дзеркалом. І легше суспільству визначитись лише тоді, коли воно ближче до ідеально сконструйованого оригіналу. Але у випадку з Україною відбулася деградація технології конструюючого процесу суспільством самого себе, результатом якої став деформований процес самовизначення такого суспільства. Так, якщо в УРСР відбувалися процеси одержавлення, то у пострадянській Україні мали місце зворотні процеси. Якщо в СРСР прагнули досягти соціальної інтеграції і

солідарності, то в Україні – індивідуалізації й анклавізації. Після проголошення незалежності, реформи в Україні перетворилися на безпосереднє продовження переходу до ринкової економіки по типу західного зразка, що виражалося у приватизації, появі підприємництва, послаблення державного контролю в суспільстві й державних гарантій людині. Така технологія творення свого минулого та майбутнього, конструювання суспільства за зразками інших, на перший погляд досконаліших або привабливіших суспільств, на жаль, не змогла вирішити виклики, які породжувалися в умовах такого способу. Адже, загальна його схема спирається, зокрема, на такі елементи: 1) знаходження й запозичення чужого зразка; 2) руйнування в суспільстві всього, що не відповідає йому; 3) застосування при цьому зворотних експерименталістських технологій; 4) необмежене прагнення до уподібнення із «привабливим іншим» та запозиченим зразком, що позначають формулою «жити, як на Заході» породжували розбіжності у ціннісних орієнтаціях населення і у їх ставленні до всього нового [47, с. 176].

Висновок наступний – наздоганяюча трансформація не створила адекватних копій із запозичених зразків. Соціально-економічні процеси пішли зовсім не тим шляхом, на який сподівався соціальний технолог, зважившись на такий експеримент. Адже просто брати і відтворювати чужий досвід у країні з іншим менталітетом, загальними моральними принципами і культурними цінностями – було справою непередбачуваною. Така необережна політика спричинила кардинальне порушення суспільством власної життєдіяльності, зумовила соціальну невизначеність, наслідком якого стала «розмита», паралельна реальність без однозначно точних соціальних координат [47, с. 177-179]. Тобто, намагаючись відтворити західноєвропейську модель, ознаки якої були не характерні українському суспільству, що тривалий час «жило» за іншими правилами та поняттями СРСР, а до того Російської імперії, призвело до втрати соціальних орієнтирів ідентифікації. А це у свою чергу – до не зовсім вдалої гібридизації обох моделей зазначених суспільств [47, с. 187].

Однак, незважаючи на це, після отримання незалежності українці почали реалізовувати свій етнополітичний потенціал. Етнічне відродження виражалось у запровадженні державної етнічної символіки та у формуванні належності до єдиної спільноти. Відтак, утверджувалася в усіх сферах суспільно-громадського життя українська мова, відроджувалися забуті традиції, відбувалося звертання до історичної пам'яті. Маркерами на позначення цього процесу стало введення в закладах освіти народознавства. А також поява різноманітних гуртків: вишивання, писарства, гончарства та інших. Також ще одним індикатором відродження України став процес посилення зв'язків з українською діаспорою та утвердження України як самостійного суб'єкта міжнародно-правових відносин [16, с. 10-12].

Зазначимо, що реалії глобалізаційних впливів 1990-х рр. на етнонаціональні відносини часом виявлялися доволі суперечливими. Урбанізація, мобільність населення, зводячи разом етносоціальні групи, спричиняли боротьбу між ними за соціальні блага, за престижний соціальний статус, формуючи тим самим міжетнічні суперечності і зводячи їх до рівня конфліктів. Конфлікти відбувалися не лише через протилежні інтереси суб'єктів соціуму, які належали до різних етнонаціональних спільнот, а й з інших причин. Тим самим поглиблювалось етнічне розмежування [43, с. 82].

За зведеними даними [Додаток А, Таблиця 2.1] 77 опитувань КМІС, мовна ідентифікація українців у цей період визначалася наступною характеристикою: у 1995-1999 роках обирали для спілкування переважно українську мову 61,5 % етнічних українців та 48,8 % дорослого населення в цілому.

У цей період українці були достатньо толерантними до інших етнічних спільнот. Це засвідчують наступні положення: національні меншини в Україні могли утворювати власні організації; етнічні меншини утворювали художньо-мистецькі колективи, що пропагували власну культуру; етнічні меншини мали власні державні школи з навчанням у них етнічними мовами. Так, у 1999-2000 навчальному році в Україні діяло 2,5 тисячі шкіл з російською мовою навчання, 99 – з румунською, 70 – з угорською, 11 – з молдавською, 10 – з

кримськотатарською, 5 – з єврейською, 3 – з польською. Працювало 2363 школи з кількома мовами навчання, зокрема навчалися мовою: румунською – 27478, угорською – 21267, молдавською – 7243, кримськотатарською – 4335, польською – 1169, словацькою – 87, болгарською – 53 учні [23, с.58].

Достатній рівень толерантності у міжетнічних стосунках також підтверджують заміри за шкалою Е. Богардуса про ставлення представників різних етнічних спільнот один до одного. Так, середній бал за період з 1992 по 2000 рік становив 1.43-1.83; для росіян – 1.9-2.46; для білорусів – 2.41-2.85; для євреїв – 3.77-4.18; кримських татар – 4,55-5,09; для молдован – 4,6-5,11; для німців – 4.43-4.81; для поляків – 3.77-4.75; для словаків – 4.55-5.5; для румун – 4.56-5.15 для угорців – 4.24-5.08 тощо [16, с.18].

Шкала Е. Богардуса застосовується з метою вимірювання відчуття соціальної дистанції у свідомості індивіда. Вона дозволяє виявляти (не)свідомі прагнення до формування та прояву (не)толерантного ставлення до представників інших національностей. В цій методиці існує інтегральний індекс національного дистанціонування (ПНД), числове значення якого за характером відповідей дозволяє інтерпретувати величину цієї дистанційованості як: толерантність/відособленість/ізолюваність/ксенофобія.

Відповіді, де ПНД становить менше 4 балів означає, що респондент відкритий до близької міжособистісної взаємодії (на рівні дружніх чи родинних відносин). Причому, якщо значення ПНД менше 2,5, то тоді респонденти ідентифікують іноетнічних осіб як «своїх». Це є показником толерантного ставлення. Відповіді, де ПНД знаходиться в межах від 4 до 5 балів означають, що респондент схильний до відокремлення іноетнічних осіб. Вони сприймаються не як «свої», але і не як «чужі». Це щось середнє поміж ними. Тобто бажання вступати у безпосередній близький контакт з такими представниками відсутній, але не є виключеним. Відповіді, де ПНД становить від 5 до 6 балів означають, що респондент схильний ізолювати представників інших етносів. Він не бажає сприймати таких осіб як громадян однієї країни, але не заперечує можливості відвідування цими людьми України в ролі туристів. Це форма прихованої

ксенофобії, оскільки іноетнічні особи сприймаються як «чужі». Відповіді, де ПНД вище за 6 балів означають, що респондент має відкриту форму ксенофобії. Він не бажає допускати іноетнічних осіб у свою країну [34, с. 28-30].

За результатами моніторингу показників національного дистанціонування населення України по шкалі Е. Богардуса: 1992-2005 роки маємо наступні дані [Додаток Б, Таблиця 2.2].

У 1992 р. українці толерували білорусам, полякам, росіянам та власне українцям. Відокремлено ставились до американців, євреїв, афроамериканців, німців, румунів та угорців. Ізольовано почувалися з арабами, грузинами, кримськими татарами, циганами.

У 1994 р. відносилися з толерантністю українці до білорусів, євреїв, росіян та власне українців. Відокремлювали себе від американців, грузинів, кримських татар, молдован, німців, поляків, румунів, сербів, словаків, турків, угорців. Ізоляційні установки стосувалися циган.

У 1996 р. толерантними залишалися українці до білорусів, євреїв, росіян та власне українців. Дещо відокремлювали представників американської нації, кримських татар, молдован, німців, поляків, румунів, словаків, угорців. Прихована ксенофобія виражалась до грузинів, сербів, турків та циган.

У 1998 р. українці ставились толерантно до білорусів, євреїв, росіян та українців. Ставились окремо до американців, кримських татар, молдован, німців, поляків, румунів, словаків, угорців. Приховано не терпіли грузинів, сербів, турків та циган.

У 1999 р. толерували українці білорусам, євреям, росіянам та українцям. Відокремлено ставились до американців, кримських татар, молдован, німців, поляків, румунів, словаків та угорців. Ізоляційно відносились до грузинів, сербів, турків та циган.

У 2000 р. українці толерантно відносились до білорусів, євреїв, росіян та власне українців. Почуття окремішності викликали американці, кримські татари, німці, поляки та представники української діаспори. Прихована ксенофобія була викликана до грузинів, молдован, румунів, сербів, словаків, угорців та циган.

Відтак, за період з 1992 по 2000 рр. українці ставилися толерантно до білорусів, євреїв, росіян, українців та української діаспори (з індексами 2,7; 3,9; 2,2; 1,6; 3,8 відповідно), причому трьох останніх були готові приймати у члени родини. Почуття окремішності викликали поляки, румуни, словаки, угорці, американці, кримські татари, молдовани, афроамериканці та німці (з індексами 4,4; 4,9; 4,8; 4,7; 4,6; 4,9; 4,8; 4,5; 4,6 відповідно). Прихована ксенофобія виражалась до сербів, турків, циган, арабів та грузинів (з індексами 5; 5,3; 5,4; 5,4; 5,1 відповідно).

Тобто, з одного боку попри бажання українців утворити національну державу, етнічна солідарність була характерною рисою цього періоду. Тип розвитку міжетнічних відносин визначався дослідниками як безконфліктний, хоча прояви незадоволення етнічних меншин були (відмова етнічних росіян визнавати себе етнічною меншиною). Етнічні меншини перетворилися в усталені компоненти структури українського народу [22, с.48].

З іншого боку, результати моніторингу свідчили, що спочатку не високий у 1992 році рівень національного дистанціювання українського населення мав тенденцію до наростання національного ізоляціонізму і підвищення поширеності ксенофобних установок. Так, в Україні був високий рівень саме східнослов'янської толерантності, однак стосовно інших – зберігалися відкриті або приховані ксенофобні установки. Деяке виключення існувало до історичних сусідів: євреїв, поляків, молдаван і кримських татар [34, с.48].

Щодо геополітичного вектору, то з 1994 року в Україні в цілому переважала тенденція зростання прихильників незалежності України. Адже з 1991 по 1996 роки коефіцієнт варіації, що характеризував середньорічну зміну частки прихильників державного суверенітету становив 10,2%, а це було показником поступового зростання значення державного суверенітету як національної цінності [54, с.7].

Таким чином, етнічна солідарність у поєднанні зі зростанням національного ізоляціонізму були характерними рисами цього періоду. Етнічні

меншини зайняли відповідне місце у структурі українського народу. А значною мірою впливав на ставлення до іноетнічних осіб політичний фактор.

2.2. Стан міжетнічних відносин в Україні у 2001-2010 роках

Нове десятиліття незалежності суттєво змінило попередній соціально-політичний стан держави та характер міжетнічних відносин. Розглядом цього питання займалися такі вітчизняні фахівці: Хмелько В. Б., Паніотто В. І., Луцишин Г. І., Саніна Т. О., Нельга О. В., Євтух В. Б., Погода Т. А., Курінний О. В., Кривицька О. В., Бурлачук В. Ф., Іваненко О. О., Казаков В. С., Паніна Н. В., Слющинський Б. В., Аза Л. О., Троцинський В. П., Шульга М. О., Майборода О. М. та інші.

Після економічної кризи 1990-х, переорієнтації держави на принципи ринкової економіки, других президентських виборів ситуація всередині суспільства набула наступних характеристик. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року його етнічний склад, що визначався за моноетнічною самоідентифікацією дорослих та власною ідентифікацією ними своїх дітей, налічував 77,8 % етнічних українців, 17,3 % етнічних росіян та 4,9 % представників усіх інших етнічних груп [61, с. 2]. З одного боку, відродження культурної самобутності спільнот України – супроводжувалося зростанням етнічної солідарності, внутрішньої групової згуртованості, проте з іншого – відбувалася концентрації зусиль переважно на вирішенні проблем своєї спільноти [14, с.5-7]. Як зазначає В. Євтух, основною тенденцією формування української політичної нації у переважній більшості областей цього періоду було співгромадянство, тоді як у Західних – домінувала тенденція до формування української політичної нації на етнічних підставах. Кожен суб'єкт етносу є носієм певної мови, культури, традиції. Етнополітична ситуація в Україні цього періоду характеризувалася підвищенням ролі етнічного чинника у суспільно-політичному житті, так як відбувався процес етнічної самоідентифікації і українців, і інших етнічних груп [24, с. 168].

У другому десятилітті незалежності України відносно коливання підтримки громадянами її незалежності показники помітно зменшилися, порівняно з першими десятима роками. З 2008 по 2013 рр. коефіцієнт варіації, що

характеризував середньорічну зміну частки прихильників державного суверенітету становив 4,2%, що на 6% менше, ніж у перші 5 років незалежності. Така ситуація пояснювалася прямою пропорційною залежністю рівня підтримки населенням державного суверенітету від рівня матеріальних доходів і економічного благополуччя: чим нижче був рівень доходу – тим менший відсоток прихильників серед населення з низьким середньорічним доходом. Проте на вибір громадян впливав не лише економічний фактор.

Так, приміром у 2003 році, коли через дії РФ в районі острова Коса Тузла виникла загроза територіальній цілісності України, під час зростання напруги в україно-російських відносинах в жовтні, то відсоток прихильників незалежності збільшився з 71 до 77 відсотків, і через місяць, коли конфлікт був вирішений, цей показник знову впав до рівня 72%. Схожа ситуація відбувалася і з періодом вторгнення збройних сил Росії в Грузію 2008 року. Тоді підтримка незалежності України зростає з 72% до 83% протягом місяця, і поступово понижувалася протягом 10 місяців зупинившись на позначці 74%. Такі масштабні зміни у суспільно-політичних настроях у подібних ситуаціях очевидно були не випадкові. Тому що, загроза порушення територіальної цілісності держави як виразний прояв загрози її суверенітету змушувала громадян переглянути свої позиції [54, с. 9].

Як зазначалось у першому розділі, невід'ємним атрибутом у відносинах між представниками різних етносів є їх мовне самовизначення, що детермінує межі дозволеного у поведженні з іншими. Мовна ситуацію в Україні у цей період була наступною. Так, за різними даними від 2008 р. російською мовою в Україні навчалось 18,5 % учнів при чисельності росіян у 17,2 %, що спростовувало твердження про штучну прив'язку освітньої політики держави до національного складу населення. 1,3% учнів України навчалось мовами дрібніших меншин, зокрема, румунською – 0,49% учнів, молдавською – 0,11%, угорською – 0,37%, кримськотатарською – 0,13% та польською – 0,03%. Наведені числа підтверджують безпрецедентну політику України щодо забезпечення меншинам механізмів захисту своїх прав та інтересів у сфері освіти рідними мовами [23,

с.58]. За зведеними даними 19 опитувань КМІС, було з'ясовано, що серед українців приблизно половині легше спілкуватися українською, і близько третини – російською мовою [Додаток Г, Таблиця 2.4]. А серед росіян більше 80% було легше спілкуватися російською, і близько 5% – українською [61, с. 5].

Ця обставина свідчила про зв'язок між етнічною самобутністю і мовою щоденного використання. Так, приміром порівняльний математико-статистичний аналіз даних стосовно обрання української мови у три періоди (1991-1994; 1995-1999; 2000-2003) дає підстави до висновку, що за час після проголошення державної незалежності України поширеність української мови поступово зменшилась як серед дорослого населення в цілому, так і серед найчисельніших етнічних груп – українців та росіян. Якщо у 1995-1999 роках обирали для спілкування переважно українську мову 61,5 % етнічних українців та 48,8 % дорослого населення в цілому, то у 2000-2003 роках – 59,1% та 47,7% відповідно. Таким чином, помітне зростання – майже на 6 % – поширеності обрання української мови етнічними українцями у 1995-1999 роках змінилось звуженням її обрання ними в період 2000-2003 років [61, с. 8]. Тобто якщо після проголошення незалежності України існувала тенденція до створення національної держави з її атрибутами (такими як мова) та до певного ментального відродження, то з початком нового десятиліття самостійності такі настрої поступово зникали. Це відображалось на відносинах між етносами [Додаток В, Таблиця 2.3].

Найбільш контрастно за мовними схильностями відрізнялися між собою Західний і Східний регіони. В Західному – 95% дорослого населення віддавало перевагу спілкуванню українською мовою, а в Східному – більше 92% – російською [61, с.11]. Чим далі на Захід, тим більше моноетнічних українців, і тим менше україно-російських біетнорів та моноетнічних росіян. І навпаки [61, с.17-18]. Трудова міграція із західних регіонів України – ще одна обставина, що впливала на характер міжетнічних відносин. Внаслідок цього процесу збереження чисельності традиційних українських етнічних спільнот ставилось

під загрозу, що призводило до поступової асиміляції титульного етносу [31, с. 156].

Дані ІНД для періоду 2001-2011 рр. [Додаток Г, Таблиця 2.5]. У 2001 році українці ставилися толерантно до білорусів, росіян, євреїв та власне українців. Відокремлено – до американців, німців, поляків, української діаспори. Ізоляційно – до грузинів, кримських татар, молдован, румунів, сербів, словаків, турків, угорців та циган. Ксенофобські настрої були виражені до чеченців.

У 2002 році українці толерували росіянам українцям та представникам української діаспори. Ставилися з обережністю і дещо відокремлено до білорусів. Приховано нетерпіли азейбарджанців, американців, грузинів, євреїв, китайців, кримських татар, молдован, німців, поляків, румунів, словаків, турків, угорців та чехів. Зовсім не толерували арабам, афганцям, афроамериканцям, циганам та чеченцям.

У 2004 році толерантним ставлення українців було до росіян, українців та представників української діаспори. Відокремленим – до білорусів. Ізоляційні настрої стосувалися азейбарджанців, американців, білорусів, грузинів, євреїв, китайців, кримських татар, молдован, афроамериканців, німців, поляків, румунів, словаків, турків, угорців та чехів. Ксенофобію відчували до арабів, афганців, циган та чеченців.

2005 рік позначився толерантним ставленням українців до білорусів, росіян, українців та представників української діаспори. Погляди окремішності були виражені до поляків та словаків. Приховано нетерпіли азейбарджанців, американців, грузинів, євреїв, китайців, кримських татар, молдован, афроамериканців, німців, румунів, турків, угорців та чехів. Ксенофобію викликали араби, афганці, цигани та чеченці.

В цілому за період з 2001 по 2005 рр. українці толерували білорусам, росіянам, українцям та представникам української діаспори (індекс 3,7; 2,9; 2,1; 3,5 відповідно). Почуття окремішності викликали євреї та поляки (індекс 4,8; 4,9 відповідно). Приховано нетерпіли азейбарджанців, американців, грузинів, китайців, кримських татар, молдован, афроамериканців, німців, румунів, сербів,

словаків, турків, угорців та чехів (індекс 5,8; 5,3; 5,4; 5,9; 5,4; 5,2; 5,9; 5,1; 5,3; 5,4; 5; 5,8; 5,3; 5,3 відповідно). Зовсім не терпіли арабів, афганців, циган та чеченців (індекс 6,1; 6,2; 6; 6,3 відповідно).

Тобто, резюмуючи у 2002 році стався якісний стрибок у збільшенні етнічного дистанціонування практично від усіх національностей. На початку 2005 року відбулося невелике зниження поширеності ксенофобії по відношенню до більшості етнонаціональних спільнот (в середньому на 1–2%), що позначилося і на загальному рівні національної окремішності, який трохи знизився – з 5,3 до 5,1 бала. У міжнаціональній свідомості населення всіх регіонів України в 2005 році все ще переважали ізоляціоністські (близько 50%) і прямі ксенофобні установки (25%). Середнє значення ПНД по відношенню до українців як показника рівня національної української ідентичності в 2005 році становило 2,2 бала.

Отже, з 2002 року відбулося не тільки зрушення в дистанційованості від інших національностей, а й певне зниження рівня української самоідентичності, якщо порівнювати ці дані з 1992 р. Варто зазначити, що орієнтації на союз з Росією і Білоруссю були взаємопов'язані з фактором української ідентичності. У осіб, що негативно ставились до союзу з цими державами, вище рівень української ідентичності, у порівнянні з тими, хто до такого союзу ставився позитивно [34, с.28-29].

Наступний період – 2005-2008 рр. Так, за шкалою Е. Богардуса рівень толерантності українців до представників інших етнічних спільнот у цей час визначався: 3.1-3.9 – для росіян; 3.9-4.1 – для білорусів; 5.0-5.2 – для євреїв; 5.1-5.2 – кримських татар; 5.1-5.4 – для молдован; 5.4-5.5 – для німців; 4.8-5.0 – для поляків; 5.1-5.3 – для словаків, тощо. Час від часу соціологи фіксували зниження рівня толерантності стосовно деяких груп впродовж останніх семи років. Пояснювалося це тим, що урбанізовані етнічні групи займали, зазвичай, престижніші соціальні позиції, мали більшу частку працюючих з вищою освітою та ін. Найчисельніші групи, що мали її в Україні за переписом 2001 року були розподілені наступним чином: українці – 21%, росіяни – 30%, білоруси – 24%,

молдовани – 8%, кримські татари – 18%, болгари – 17%, угорці – 9%, румуни – 7%, поляки – 20% [16, с. 18]. Підтримував дану точку зору і український соціолог В. Паніотто, який стверджував, що загальний рівень ксенофобії й рівень антисемітизму істотно залежать від рівня освіти – чим він вище, тим нижче рівень ксенофобії й антисемітизму. Також рівень антисемітизму залежить від типу населеного пункту: у місті він нижчий, ніж у селі, й з ростом розміру міста падає.

Паніотто В. досліджував динаміку рівня ксенофобії в Україні (1994-2007) у співпраці з Н. Паніною [Додаток Д, Рисунок 2.1]. За результатами опрацювання даних зрозуміло, що найбільший рівень соціальної дистанції, а відповідно і нетерпимості українців станом на 2007 рік був до циган і афроамериканців (5,53; 5,5 відповідно), а найнижчий – до росіян та білорусів (2,4; 3,1 відповідно). Майже однаково українці відносились до євреїв та поляків (4,5;4,6) та до німців, румунів, французів і канадців (на рівні майже 5). Прикметно, що до американців в українців був теж достатньо високий рівень неприязні – 5,2. Дослідження, що аналізував автор доводять, що найбільш високий рівень ксенофобії й антисемітизму в україномовних українців, потім у російськомовних українців і найбільш низький – у росіян. Якщо розглядати розходження рівня антисемітизму лінгвоетнічних груп лише у великому місті, то вони майже зникали [35, с.201].

Щодо геополітичного вектора, у даний період розвитку українського суспільства та державності в деяких аспектах їх життєдіяльності спостерігалася орієнтація на Російську Федерацію. Наведемо кілька прикладів. Так, 2001 року в південних і східних регіонах України радянській ідентичності віддавали перевагу 26 % опитаних. Ще гірша ситуація була у Криму, де 98 % учнів навчалися російською мовою. У цей час поставало питання про введення російської мови як другої державної. Тогочасне політичне керівництво східного сусіда звинувачувало українських урядовців у притисненні прав та свобод носіїв російського етносу. Конфліктну ситуацію у міжетнічних відносинах створювали протиріччя між активною етнічною ідентифікацією титульного етносу та громадянською реідентифікацією населення. Міжетнічна напруга актуалізувала

архетипи, пов'язані з драматичним минулим народу. Відчуття власної неповноцінності та комплекс української меншовартості ускладнювали процес української національної ідентифікації [22, с.47-53].

Після Помаранчевої революції 2004 року ситуація ускладнювалася, оскільки зростала поляризація в українському суспільстві: збільшувалася кількість прихильників, як російського вектора, так і європейського. Зменшувалась частка тих, хто не визначився, підтримував ізоляцію або вступ до обидвох союзів одночасно.

Наступною точкою «турбулентності» був період президентства В. Ющенко 2008 року. Це період збройного конфлікту між Грузією з одного боку та Росією і сепаратистськими угрупованнями Південної Осетії та Абхазії з іншого. В цей час в Україні зростала кількість ізоляціоністів. Росія в українському медіа-просторі зображувалась агресором, але і Захід виглядав слабким: попри прозахідний курс грузинської влади, західноєвропейські країни не змогли (чи не бажали) захистити її територіальну цілісність [18, с.146].

За даними результатів досліджень КМІС у співпраці з кафедрою соціології Національного університету «Києво–Могилянська академія» у грудні 2005 року методом особистого інтерв'ю було опитано 2017 респондентів у віці від 18 років, вступ України до Євросоюзу підтримувало 46% громадян, 54% – виступали проти. Співвідношення прихильників і противників вступу України до Євросоюзу наступне: у Центрально-Західній частині було помітно більше прихильників ніж противників (44% проти 23%), а у Південно-Східній – противників ніж прихильників (56% проти 22%). Ще одна теза цього дослідження стосується вступу України до НАТО. Так, за вступ України до НАТО проголосувало 22% опитаних, проти – 78%. В Україні в цілому свою обізнаність стосовно Євросоюзу і НАТО вважали достатньою, щоб вирішувати чи потрібно Україні вступати до цих об'єднань, менше половини населення (37–38%) [62, с. 3-12]. В нових політичних умовах (орієнтація на ЄС) рівень ксенофобії знижувався, але не принципово. Це відношення у осіб, що позитивно ставились до вступу в Європейський Союз, так само, як і у всього населення в

цілому, характеризувалося широкою поширеністю прихованих і відкритих ксенофобських установок.

Чи не вирішальне векторне значення в особливостях формування національної толерантності громадян України по відношенню до різних етносів мав регіональний фактор. Відмінності по відношенню до кожного з етносу чітко ранжували по осі «Схід – Південь – Центр – Захід» [34, с.33].

Зміна орієнтацій Києва зі Сходу на Захід призвела до посилення регіональних тенденцій у Правобережній і Лівобережній Україні, яку американський соціолог С. Гантінгтон відносить до «розколотих країн», що розділені цивілізаційними лініями розлому і стикаються з серйозними проблемами у підтримці своєї цілісності. Оскільки наша країна, за інтерпретацією автора, розділена на уніатський націоналістичний, що говорить українською мовою, захід і православний російськомовний схід, західна і східна частини українського народу вважають себе належними до різних місць і відповідно притягуються цивілізаційним магнітом до різних суспільств [53, с. 346]. Саме тому русофобські, націоналістичні настрої в контексті ставлення населення до вступу України до ЄС і НАТО найбільше були виражені в Галичині, найменш значущими були на Південному Сході та Півдні України. Найбільша частка противників євроінтеграції була зафіксована у 2013 і 2016 рр., коли вона сягнула, відповідно, 28% і 30%. Скоріше позитивно до вступу України до НАТО тоді ставилась майже половина опитаних (46%). Натомість у 2000 р. перевагу даному військово-політичному вектору розвитку країни віддавав лише кожен четвертий респондент [60, с. 221-222].

Таким чином, у цей період відбулося зрушення в дистанційованості від інших національностей, а також певне зниження рівня української самоідентичності. Відбувалася концентрації зусиль переважно на вирішенні проблем своєї спільноти. А головним фактором, що впливав на стан міжетнічних відносин був економічний.

2.3. Стан міжетнічних відносин в Україні у 2011-2020 роках

Попередній стан міжетнічних відносин двох десятиліть незалежності України знову змінився. На етапі з 2011 до 2020 досліджували цю проблематику такі вітчизняні дослідники як: Майборода О. М., Бакальчук В. О., Кермач Р. М., Поліщук Ю. М., Устич С. І., Рудич Ф. М., Афанасьєва Л. В., Демчук Р. В., Марценюк Т. О., Романюк А. С., Данник К. О., Гаврилюк О. К., Майданік І. П., Панчук М. І., Боринштейн Є. Р., Нікішенко Ю. І., Макеєв С. О., Оксамитна С. М., Іванов О. В., Костюченко Т. С., Ворона В. М., Шульга М. О., Король Д. О., Паніна Н. В. Слющинський Б. В., Аза Л. О., Трощинський В. П. та інші. У зв'язку зі значними соціокультурними перетвореннями в нашій країні з'явилася тенденція до міжетнічного розшарування, відокремлення, яка переходила у національну нетерпимість, непримиренність і зростання ксенофобських настроїв [3, с.34].

У багатьох країнах виникали етнічні суперечності та конфлікти [43, с.81]. Причиною цих конфліктів часто виступали іммігранти як джерело поліетнічності, оскільки вони провокували конфлікти на соціально-економічному ґрунті. Такі конфлікти спостерігалися у багатьох державах, навіть розвинених (Франція, Німеччина, США). Причиною цьому був не лише традиційний неоднаковий доступ до матеріальних та владних ресурсів, але і небажання імігрантів працювати, щоб заробляти. Часто вони користувалися програмами державної допомоги, отримували мінімальне фінансування і вели певний спосіб життя, вдаючись до девіацій, що посилювало суперечності з титульним етносом країни в їзду, адже оподаткування стягувалося з працюючого населення. Це провокувало поширення негативних етнічних стереотипів. Такі процеси відбувалися і в Україні.

В минулому нашої держави існувало немало випадків, коли групи правлячого класу, що конкурували між собою спекулювали на фактах нерівного економічного розвитку регіонів з населенням, яке дещо відрізнялося за етнонаціональним складом та етнокультурними практиками, для досягнення

власних цілей. Таким чином, ускладнювалися відносини між етносами, що призводило до етнічних конфліктів на соціально-економічному ґрунті. Так чинили деякі «наглядачі» за контрольованими регіонами, при цьому вимагаючи особливого статусу для цього регіону. Внаслідок цього національно-громадянська інтеграція штучно стримувалася. А це становило велику загрозу державному суверенітету.

Об'єктами будь-якої державної політики виступають відносини, а не окремі групи людей. У випадку етнополітики – це відносини з приводу спільних і особливих, пов'язаних з феноменом етнічності, культурних, мовних, інформаційних, політичних, економічних, релігійних та інших інтересів і цінностей, реалізація та забезпечення яких потребують політичних ресурсів, у тому числі владних [36, с.14,15].

За результатами Європейського соціального дослідження 2012 року, на питання: «Якою мірою, на Вашу думку, слід дозволяти переїжджати до Вашої країни людям, які за етнонаціональною або расовою належністю відрізняються від більшості населення країни?» українці відповіли наступним чином: 17,3% – слід дозволяти багатьом таким людям переїжджати до країни; 23,6% – слід дозволяти деяким таким людям; 24,8% – слід дозволяти лише небагатьом таким людям; 22,5% – не слід дозволяти нікому; 11,0% – не знаю [13, с.147]. Тобто практично кожний четвертий громадянин мав ксенофобні настрої у цей час, що дещо контраверсує із принципами демократичного суспільства.

Іншим проявом міжетнічних конфліктів бували випадки, коли йшлося про територіальні претензії чи прагнення тих чи інших етнофорів до сепаратизму чи приєднання до інших держав на підставі певної етнічної спорідненості (азейберджансько-армянський конфлікт у Нагорному Карабазі, арабо-ізраїльський конфлікт у Секторі Газа та інші) [13, с.145; 7, с.124]. Частково, прояви такого конфлікту відбулися і у нашій державі. Після подій 2013 року: самовільного покидання посту президентом України В. Януковичем, зміни політичного керівництва, окупації частини території України РФ, бойових дій на Сході України – все це кардинально змінило ситуацію в нашій державі, зокрема

і ситуацію у міжетнічних відносинах. Так, зміна у геополітичних настроях настала з періодом акцій громадянського протесту під назвою «Євромайдан».

Вперше за весь час незалежності України зовнішньополітичний вектор на Росію стала підтримувати меншість населення. Оборона Донецького аеропорту, подальший відступ української армії, теракти у Маріуполі, Краматорську, підписання другої версії Мінських домовленостей – події 2015 року, що так само вплинули на погляди українців. З початком 2016 року зберігалася тенденція поступового зменшення прихильників європейського вектора, хоча їхня частка значно перевищувала частку прихильників вступу до союзу з Росією [18, с.146-147].

Населення почало схвалювати вектор на ЄС. Так, за даними соціологічного моніторингу, 18,8% респондентів вважали, що таке зближення позитивно впливає на нашу економіку, 32,9% – скоріше позитивно, 19,3% – ніяк не впливає. І лише 4,8% визначали його негативним. На думку 36,8%, зближення України з ЄС переважно відкривало можливості. А 37,9% громадян вважали, що приносило нові загрози. Саме останніх побоювались 13,0% мешканців України. Не можна не відзначити і те, що 36,9% опитаних вважали, що зближення України з ЄС позитивно впливає на життя їхньої родини. Лише 2,8% респондентів дотримувались протилежної думки [51, с.176]. Тобто, ситуацію цих років можна описати наступним чином: частина громадян України, які не були прихильниками державної незалежності у звичайних умовах, коли ніщо не змушувало їх задуматись про можливі загрози у випадку втрати незалежності через приєднання до інших держав, у ситуаціях, коли загрози набувають ймовірного характеру, починали замислюватись над тим, що незалежність для них важлива і є дійсно цінністю. Такі уроки не пройшли безслідно. Прикладом цьому була реакція суспільства на анексію Криму в 2014 році, коли менше, ніж за 2 місяці частка прихильників суверенітету України зросла з 83% до 90% дорослого населення. І рік за роком підтримка незалежності отримувала серед громадян все більшого розповсюдження [54, С. 7-9]. Як вже зазначалось, у

третьому десятилітті незалежності змінився зовнішньополітичний вектор [Додаток Е, Рисунок 2.2].

Дані центру «Демократичні ініціативи» імені І. Кучеріва у співпраці із центром Разумкова. Так, орієнтація на союз з ЄС посилювалась після військової агресії 2014 року. Динаміка підтримки цього вектору спостерігалася не лише традиційно на Заході і в Центрі, а й на Півдні та Сході, де раніше такий вектор практично не підтримувався. Щодо НАТО, то станом на квітень 2012 р. прихильників на Донбасі і Сході України було 1 – 2%, а у травні 2016 р. – 24 – 29% відповідно, що свідчить про зростання у більш, ніж 20 разів. Максимального значення (47%) підтримка НАТО досягла у 2017 р. Якщо порівнювати ці результати з 2012 (коли віддавав перевагу кожен восьмий українець), то за 5 років відбулися разючі зміни. При цьому ідея позаблокового статусу України у 2012 становила 42%, а підтримка варіанту військового союзу з Росією та іншими країнами СНД – 26% [Додаток Є, Таблиця 2.6, Рисунок 2.3] [21, с.4].

Тож, 2014 рік став своєрідною точкою невідворотності зовнішньополітичного вектору, який орієнтувався на співпрацю з ЄС та НАТО. Певною мірою це було пов'язано з тим, що суспільство остерігалось міжнародних конфліктів. Від початку 2012 року і до кінця 2019 відсоток тих, хто переймався даним аспектом зріс від 10,7% до 20,3% [Додаток Ж, Таблиця 2.7]. Відзначимо, що значною мірою гальмувало етнонаціональні процеси ситуація зі збройним конфліктом у країні. Загострення етноконфліктів у східних регіонах потребувало уваги влади. Однак, іноетнічні групи найчастіше самостійно вирішували соціально-гуманітарні питання [20, с.43].

Проте, поряд із проєвропейськими настроями, зростали і ізоляціоністські. Прихильники останнього стверджували, що ні РФ, ні ЄС не зацікавлені у економічному розвитку України, оскільки вона є конкурентом. А спроби обрати між двома політичними векторами лише посилювало поляризацію всередині різноманітного суспільства. Тому Україна повинна стати самостійним геополітичним гравцем, для того, що успішно розвиватися та створити безпечні умови для своїх громадян [40, с.21].

Мовна ситуація. За результатами різних соціологічних даних з 2012 року рідною українську мову вважало все більше респондентів, при цьому зменшується таке ставлення до російської. Щодо мови етнічних меншин, то вона в цілому теж мала тенденцію до зниження [Додаток З, Таблиця 2.8].

Відзначимо, що українське суспільство обрало модель державної етнополітики – і це співпраця з ЄС. Для того, щоб зрозуміти чи оптимальною була обрана модель потрібно проаналізувати наступні ознаки: а) важливість для людей державної незалежності; б) пріоритетність громадянства у структурі самоідентифікацій; в) гордість за належність до громадян України; г) значущість почуття патріотизму як чинника суспільного єднання [36, с.23].

Пріоритетність громадянства. Громадянська самоідентифікація є пріоритетнішою за етнічну, а також незалежною від відношення до етносу [36, с.19]. Пропонуємо до розгляду таблицю, що засвідчує наступні тези [Додаток И, Таблиця 2.9]: з кожним наступним роком після 2012 все більша частка людей ідентифікувала себе представником свого етносу; практично з кожним новим роком відбувалося зростання частки тих, хто ідентифікував себе громадянином України; з кожним новим роком кількість тих, хто ідентифікував себе громадянином Європи зростала, а тих, хто ідентифікував себе громадянином колишнього СРСР падала. Зазначені тенденції свідчили про зростання ролі зовнішньополітичного вектору на процеси самоідентифікації. Відчуття спільної ідентичності запустило процес формування політичної нації, яка не усвідомлюватиме свого існування без Української держави з усіма її атрибутами [10, с.14].

Міжетнічні відносини. Опитування молоді 2017 року засвідчило, що людям іншої національності не довіряла третина респондентів (34%), а довіряли та скоріше довіряли – 17% [59, с.129]. А оскільки саме молодь формує засади майбутнього, то такі дані не є втішними, враховуючи геополітичний вектор на ЄС України. Так само, тривожним сигналом є результати даних світового дослідження цінностей сьомої хвилі (2017 – 2020), у якій частка респондентів, які не хотіли б жити по сусідству із людьми іншої національності, становила

24,8% [42, с.32]. Тобто практично кожен четвертий українець у відкритій або закритій формі мав етнофобію. Так, за даними цього ж дослідження довіра до людей іншої національності розподілялась наступним чином: лише 5,5% громадян повністю довіряли іншим, 35,7% – дещо довіряли, 27,7% не дуже довіряли; 14,2% – зовсім не довіряли, 16,2% – не визначились та 0,7% не відповіли. Такі дані означають, що частка тих, хто схильний довіряти людям іншої національності, а це, на наш погляд, один із показників толерантності, становила 41,2%, у той час як 41,9% населення були схильні не довіряти таким особам. Якщо прийняти всіх, хто визначився із відповіддю за 100%, то практично кожен другий не довіряв людям іншої національності [56].

Вже відома нам національна дистанційованість за шкалою Е. Богардуса дорослого населення свідчить, що у третьому десятилітті незалежності терпимими українці залишалися до значно меншої кількості етнонаціональностей (за даними різних опитувань проведено 1-Інститутом соціології НАН України (2016), 2-КМІС (2018)): до українців та українців, що мешкають в інших країнах до російськомовних та україномовних українців та до росіян, хоча відношення до останніх змінилося у гірший бік. Відсторонювали себе від американців, канадців, грузинів, євреїв, кримських татар, молдаван, німців, поляків, росіян, румунів та французів. Прихована ксенофобія виражалась до арабів, африканців, китайців, румунів, турків та ромів [Додаток I, Таблиця 2.10]. Результати вимірювання соціальної дистанції за цією шкалою засвідчували, що українці мали ксенофобські настрої до ромської національної меншини. Відповідно до даних дослідження рівня екстремістських орієнтацій населення України, від 1% до 4% опитаних схвалювали напади і побиття малочисельних етнічних груп, притому ставлення до ромів було найгіршим [29, с. 55].

Людину іншої національності, за результатами соціологічного дослідження «Українське суспільство та європейські цінності», як члена сім'ї були готові прийняти 14,3% населення; як близького друга – 23,6%; як сусіда – 19,6%; як колегу по роботі – 8,3%; як громадянина України – 16,2%; як туриста

– 16,7%; не згодні приймати в жодній якості – 1,3%. Людину іншої раси – 5,3%; 12,4%; 18,2%; 11,2%; 21,6%; 28,1%; 3,3% відповідно [60, с.13].

Наявний стан реформи децентралізації характеризується в Україні підвищенням рівня активності національних меншин у контексті реалізації проектів транскордонного співробітництва. Проведення децентралізації значною мірою активізувало роль представництва національних меншин об'єднаних громад у реалізації проектів транскордонної співпраці у прикордонних регіонах, що позитивно відбивається на стратегічному розвитку громади в цілому [52, с.51].

Необхідно констатувати: сучасне українське суспільство зіткнулося з різними кризами, які безпосередньо впливають на життя людей. Сьогодні спостерігаються: егоїстичні тенденції, раціоналістичний прагматизм в його крайній формі як установку на отримання моментальних переваг. Безумовно, такі прояви морально-етичної кризи відбилися на людських відносинах, що викликало регрес культури взаємин. Зовнішні та внутрішні конфлікти стали постійним явищем, що загрожує перерости в норму життя і спілкування. У такій ситуації формування соціокультурної толерантності у суспільстві є дуже важливим критерієм [6, с.16-19].

Відзначимо, що третій період незалежності України відзначився не лише подіями 2013-2014 рр., але і 2019 р. – пандемією вірусу «COVID – 19» та глобальним карантинном. Більшість країн світу зачинили свої кордони для мігрантів, попередньо відправивши значну їх частину на батьківщину, та змінили свою міжнародну риторику в бік посилення національних інтересів (сумнозвісний приклад Італії – члена ЄС, що залишилась наодинці з соціально-економічними проблемами внаслідок великої кількості хворих, нестачі ліжкомісць та медперсоналу). Так, керівництво країн, що почали виробляти власну вакцину (а це як правило країни з високим рівнем розвитку), звинувачують у дискримінації населення країн третього світу, які не можуть отримати доступу до такого виду лікування, а точніше превентивії захворювання, через свій економічний статус. Статистичні дані свідчать, що

найбільший відсоток вакцинованих у економічно розвинених країнах. І хоча така позиція політичного керівництва є зрозумілою, проте вона порушує головний демократичний принцип – рівності усіх людей між собою, адже надає перевагу одним групам, внаслідок чого страждають інші. Це стосується самого процесу вакцинації, до якої мігранти входять в останню чергу, виробника вакцини, її вартості, доступу до засобів індивідуального захисту. Не залишились безслідними ці процеси і в Україні. Розглянемо дану проблему на прикладі етнічної меншини – ромів.

Конституція України гарантує кожному громадянину ряд прав, до яких відноситься і право на охорону здоров'я. Проте роми через відсутність документів, не можуть задовольнити це право. Внаслідок недостатнього матеріального забезпечення і часто відсутність доступу до ЗМІ роми залишаються непроінформованими щодо алгоритму дій у разі захворювання на ковід. Вони не знають правил самоізоляції, не можуть забезпечити себе засобами індивідуального захисту. Вирішення цього питання взяли на себе волонтери. Така обставина підвищує ризики швидкого поширення хвороби серед ромів, які як правило живуть гуртом. Ще одна проблема полягає у тому, що роми, як правило, задіяні у тіньовому трудовому секторі, а отже з початком пандемії, втративши робочі місця вони залишились без будь-яких соціальних гарантій та виплат. Не на користь дітям ромів і дистанційна освіта. Більшість сімей є малозабезпеченими і не можуть дозволити собі комп'ютерну техніку, а отже школярі втратили право на рівний доступ до освіти. Наступною загрозою є маніпулювання деякими ЗМІ під час публікацій: вони вказують етнічну приналежність хворих таким чином розпалюючи етнічну неприязнь [58, с.27-33].

Отже, динаміка міжетнічних відносин протягом незалежності України змінюється у межах кожного із виділених періодів: після розпаду СРСР превалювали орієнтації на митний союз, на співпрацю з країнами пострадянського простору, водночас зростав рівень підтримки власної незалежності, українська ідентичність визначалася етнічним ренесансом, незважаючи на те, що зручнішою мовою спілкування була російська, міжетнічні

відносини в цілому характеризувалися як позитивні. У другому періоді тенденції залишалися схожими, проте зростав рівень усвідомлення власної ідентичності, поширювалася українська мова як мова щоденного спілкування, міжетнічні відносини в цілому характеризувалися деякою напруженістю та політикою ізоляціонізму, геополітичний вектор зберігав свою направленість. У третьому періоді, що умовно розділений на два: до 2013 року та після перша половина мала такі ж особливості як два попередні періоди, а з початком другої – ситуація змінилася. Відбулася зміна геополітичних орієнтацій із Сходу на Захід, пришвидшились процеси українізації, у кілька разів зросло почуття власної ідентичності, при цьому міжетнічні відносини характеризувалися ще деяким погіршенням, тобто відбувається їхній регрес, який посилюється у період карантину.

Висновок до другого розділу

Внаслідок аналізу літератури щодо динаміки міжетнічних відносин України, виокремлено наступні тенденції та зроблено висновки:

По-перше, тенденцією першого десятиліття незалежності України було бажання українців утворити національну державу, однак і етнічна солідарність була характерною рисою цього періоду. Тип розвитку міжетнічних відносин визначався як безконфліктний, хоча прояви незадоволення етнічних меншин були (високий рівень східнослов'янської толерантності, у той час як до інших етносів проявлялися ізоляціоністські та ксенофобні настрої). Міжетнічні відносини за період з 1992 по 2000 рр. характеризувалися наступним чином: українці ставилися толерантно до білорусів, євреїв, росіян, українців та української діаспори, причому трьох останніх були готові приймати у члени родини. Почуття окремішності викликали поляки, румуни, словаки, угорці, американці, кримські татари, молдовани, афроамериканці та німці. Прихована ксенофобія виражалась до сербів, турків, циган, арабів та грузинів. Особливістю даного періоду стало повернення інтересу до власної етнічності. Статус української мови змінився – вона була запроваджена в усіх сферах суспільно-громадського життя, хоча серед населення у щоденних розмовах все ще превалювала російська. Геополітичні орієнтації в цей період ознаменувались однаково як орієнтацією на митний союз та співпрацю з країнами-членами колишніх радянських республік, так і зростанням прихильників незалежності та самостійності України.

По-друге, у виділений другий період незалежності українському суспільству притаманно було зростання етнічної солідарності, внутрішньогрупової згуртованості, водночас – відбувалась концентрація зусиль переважно на вирішенні проблем саме своєї спільноти. Роль української мови помітно зменшилась. В цілому за цей період українці традиційно толерували білорусам, росіянам, українцям та представникам української діаспори. Почуття окремішності викликали євреї та поляки. Приховано нетерпіли азейбарджанців,

американців, грузинів, китайців, кримських татар, молдован, афроамериканців, німців, румунів, сербів, словаків, турків, угорців та чехів. Зовсім нетерпіли арабів, афганців, циган та чеченців. Отже, у другому десятилітті стан міжетнічних відносин характеризувався збільшенням етнічного дистанціонування практично від усіх національностей. Геополітичні орієнтації зберігали направленість минулих років.

По-третє, у третьому десятилітті незалежності України характер міжетнічних відносин видозмінився. Посилився інтерес до міжкультурної взаємодії з західними сусідами (футбольний матч «Євро – 2012», програми академічної мобільності студентів до європейських країн, «євроремонти» та ін.). Зростала роль зовнішньополітичного вектору на процеси самоідентифікації. Починаючи з 2012 року і дотепер зростає відсоток тих, хто за етнонаціональною ознакою ідентифікує себе українцем. Так само зростає відсоток тих, хто вважає українську мову – рідною. Проте у зв'язку зі значними соціокультурними перетвореннями – акцією громадянського протесту під назвою «Євромайдан», бойовими діями на Сході України внаслідок окупації РФ частини її території, з'явилася тенденція до міжетнічного розшарування. Так, за відомою нам шкалою, терпимими українці залишалися до значно меншої кількості етнонаціональностей: до українців та українців, що мешкають в інших країнах, до російськомовних та україномовних українців та до росіян, хоча відношення до останніх змінилося у гірший бік. Відсторонювали себе від американців, канадців, грузинів, євреїв, кримських татар, молдаван, німців, поляків та французів. Прихована ксенофобія була виражена до арабів, африканців, китайців, румунів, турків та ромів. Причому найгірший стан останніх.

Отже, характерні цьому періоду були прояви морально-етичної кризи, що негативно відбилася на людських взаєминах (регрес культури взаємин). Вона також ускладнилася карантинном, викликаним вірусом «Covid – 19».

Таким чином, тенденцією першого десятиліття була етнічна солідарність у поєднанні зі зростанням національного ізоляціонізму. Значною мірою впливав на ставлення до іноетнічних осіб політичний фактор.

Тенденцією другого десятиліття було зрушення в бік дистанційованості від інших національностей, а також певне зниження рівня української самоідентичності. Головним фактором, що впливав на стан міжетнічних відносин був економічний.

Тенденцією третього десятиліття була зміна геополітичних орієнтацій, пришвидшення процесів українізації, зростання почуття власної ідентичності, при цьому міжетнічні відносини характеризувалися ще деяким погіршенням, тобто відбувся їхній регрес, який посилювався у період карантину. Визначальні фактори впливу на міжетнічні відносини – політичний та воєнний.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНИЙ ДОСВІД ВИВЧЕННЯ МІЖЕТНІЧНИХ ВІДНОСИН

3.1. Дослідження міжетнічних відносин провідними соціологічними центрами в Україні

В Україні проблематикою етнічних відносин та процесів, що їх супроводжують займаються ряд організацій серед яких: фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва, Київський міжнародний інститут соціології, Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, Інститут соціології НАН України, Київський інститут проблем управління ім. Горшеніна, Інститут євро-атлантичного співробітництва, український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПНУ, Державний комітет України у справах національностей та міграції, Інститут філософії НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. Слід відмітити, що у таких вітчизняних університетах як Національний університет «Києво-Могилянська академія», Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, а також центру «Нова Європа», Cedos, InfoSapience та інших вивчають етнонаціональні відносини. Всесвітнє дослідження цінностей, зокрема і в Україні, теж представляє результати опитувань громадян щодо питань толерантності та етнічної ідентичності.

Кожна із представлених організацій має свою специфіку. Насамперед слід відзначити Київський міжнародний інститут соціології, який очолюють Хмелько Валерій Євгенович, Паніотто Володимир Ілліч та Харченко Наталя Миколаївна. Слід зазначити, що в даній організації існує окремий блок досліджень – «Мова та міжетнічні стосунки», що містить станом на 19.05.2021 сорок один прес-релізи та звіти від 2001 по 2021 рік. Динаміку міжетнічних відносин: ксенофобії та антисемітизму, а також етнічні упередження досліджує практично з часів

незалежності України і дотепер В. Паніотто (із 1994 року). Президент інститут Хмелько В.Є. звертав увагу на ієрархію етнічних вподобань, відносини України та ЄС, ставлення наших громадян до членства у НАТО, вивчав лінгвоетнічну структуру України і статус української мови, а також динаміку підтримки суверенітету України з часів незалежності та динаміку змін у відносинах Україна – Росія. Натомість дискримінацію в Україні досліджує Зленко Станіслав. Провідними дослідженнями щодо міжетнічних відносин є дослідження статусу російської мови в Україні, відносин між РФ та Україною, особливо збільшується кількість таких публікацій після подій 2013-2014-х рр. Прикметно, що КМІС єдиний інститут, що досліджує стан міжнаціональних відносин протягом практично всього періоду незалежності України (2001; 2002; 2006; 2010; 2016; 2018; 2019).

Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва протягом десяти років очолювала Ірина Бекешкіна (до 2020). Спеціалізується дана організація на наступних тематиках: іноземні держави як союзники України (європейська інтеграція); ситуація на окупованих територіях; мовне питання; ставлення до ВПО; суспільні настрої в Закарпатті; мова національних меншин у школах; ставлення до людей іншої національності; ставлення до розпаду СРСР; патріотизм, україно-російські відносини (2006;2011;2016). Дослідники, що працюють на базі організації з даної тематики: Марія Золкіна, Олексій Гарань, Руслан Кермач. Протягом останніх п'яти років провідною темою досліджень стосовно міжетнічних відносин є мовне питання (3 публікації), а також геополітичний вектор України (більше 15 публікацій).

Національний інститут стратегічних досліджень очолює Олександр Литвиненко. На базі цього інституту основні тенденції національних меншин в Україні вивчає В.О.Бакальчук [4]. Також в межах інституту досліджують ставлення громадян до реінтеграції окупованих територій, статус національних меншин та зовнішньополітичний вектор України. 2012 року на базі даної організації опублікована монографія М. Т. Степика «Українська ідентичність:

феномен і засади формування». 2016 року – «Виклики національного самовизначення» М. М. Розумного.

Інститут євро-атлантичного співробітництва спеціалізується на відносинах Україна НАТО та ЄС, а також на питаннях інтеграції під час епідемії Covid – 19. Специфікою аналітичного центру Cedos є міграційні процеси: біженці, інтеграція ВПО. У той час як Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова досліджує мовну політику та відносини Україна – Росія, а також ситуацію на Донбасі (Андрій Биченко). Член інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України Фелікс Рудич цікавиться питанням євроінтеграційного курсу України, а Поліщук Ю. М. – теоретичними вимірами етнічної і національної ідентичностей українців. Єврейське питання в Україні досліджує В. Р. Нахманович. Адміністрація Інституту соціології НАН України, зокрема Ворона Валерій Михайлович, Головаха Євген Іванович та Шульга Микола Олександрович разом з Наталією Паніною досліджував динаміку змін в українському суспільстві, тенденції трансформації, відносини Україна та Європа, національна толерантність і ідентичність в Україні. Українське суспільство та європейські цінності з'ясовував Київський інститут проблем управління імені Горшеніна. Семенів Н. М., член Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПНУ вивчав особливості формування поліетнічного середовища в Україні. Державний комітет України у справах національностей та міграції, Інститут філософії НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України орієнтуються на дослідженнях міграції, міжнаціональних та міжетнічних відносинах.

Також додамо, що питання міжетнічної взаємодії досліджувалось у фахових виданнях та публікаціях серед яких: «Молодь України», «Українське покоління з: цінності та орієнтири», «Всесвітнє дослідження цінностей», «Українське суспільство та європейські цінності: звіт за результатами соціологічного дослідження», «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін», тощо.

Отже, соціологічний інтерес до вивчення міжетнічних відносин в Україні існує з часів її незалежності і посилюється останнім часом. Відтак зростає кількість наукових публікацій у фахових виданнях на цю тему, а також кількість досліджень.

3.2. Програма соціологічного дослідження «Ставлення студентської молоді ФЛСК НАУ до представників іншого етносу»

Україна – поліетнічна держава, у якій проживає близько 130 різних етносів. Незважаючи на це родоплемінна солідарність і ксенофобія – ті явища, з якими частково зіткнулося українське суспільство у ХХІ столітті. Попри глобалізацію та поляризацію думок, що з нею пов'язана з приводу ставлення до представників іншої національності за різними даними спостерігається толерування до представників одних етнічних спільнот та водночас ксенофобія до інших. Така двоїста ситуація вимагає з'ясування причин виникнення такого ставлення і пояснення перебігу існуючих суспільних процесів. З одного боку, українці привітні, гостинні, кордоцентричні та можуть уживатись поряд з іншими, водночас з другого боку, не можуть терпіти ворожого ставлення до себе (за Г. Сковородою). Можливо така обставина пояснюється труднощами складноструктурованого суспільства та проблемами пов'язаними з фіксацією власної етнічної ідентичності.

Наукова проблема дослідження: за результатами аналізу даних сьомої хвилі Всесвітнього опитування цінностей в Україні частка тих, хто не бажає жити по сусідству з іммігрантами порівняно з попередньою хвилею опитування, зросла з 19% до 27,1%, з людьми іншої національності – з 17% до 24,8%. Під впливом різних соціально-економічних процесів в Україні зросло небажання людей мати по сусідству не лише іммігрантів та людей іншої національності, але й іноземних працівників, людей, які розмовляють іншою мовою, і тих, хто є представником іншої релігії. А оскільки толерантність є однією із необхідних умов демократичних цінностей європейських країн, то така ситуація може значною мірою вплинути на наше сьогодення і визначати орієнтири подальшого розвитку.

Тому дане дослідження є спробою з'ясувати ситуацію серед студентської молоді НАУ, а саме Факультету лінгвістики та соціальних комунікацій.

Мета: визначити рівень толерантності студентів НАУ ФЛСК до осіб іншого етносу.

Завдання:

- визначити етнічну ідентифікацію студентів ФЛСК НАУ;
- з'ясувати рівень довіри молоді до представників інших етносів;
- з'ясувати ставлення до осіб, що розмовляють іншою мовою студентів ФЛСК НАУ;
- визначити причини неприязні серед респондентів до представників іншого етносу;
- з'ясувати чи існує кореляційний зв'язок між спеціальністю та толерантністю до представників іншого етносу.

Об'єкт: студентська молодь Національного авіаційного університету (НАУ) факультету лінгвістики та соціальних комунікацій (ФЛСК).

Предмет: ставлення студентів НАУ ФЛСК до представників інших етносів.

Теоретична інтерпретація основних понять:

Етнічна структура суспільства – поняття етнічної соціології для позначення правил теоретичного впорядкування структуральних властивостей етнічних систем. Етнічна структура є когнітивним феноменом, що віддзеркалює деяку соціально-когнітивну реальність. Така структура є сукупністю етнічних спільнот, що перебувають у стійких зв'язках між собою [11, с.69].

Атрибутами етнічної структури є етнічні спільноти (етноси, етнічні групи, етнічні меншини та ін.), вище політичне керівництво. Функції етнічної структури: ідентифікації, асиміляції, виховання, регуляції, контролю, консолідації та інші. Відносини етнічної структури: відносини страт та інших соціальних груп, відносини між та всередині етнічних спільнот, відносини між державою та населенням, між державою та державою та інші.

Етнос – поняття, що описує спільноту людей, об'єднаних спільним походженням (реальним або міфічним), культурою (або деякими її елементами), мовою (часто, але не завжди), історією (справжньою або вигаданою), традиціями і звичаями, самосвідомістю та етнонімом. Етнос є індивідуальним, унікальним

неповторним феноменом. Для більш сталого існування етнос прагне утворення своєї соціально-територіальної організації. Структуру етносу можна визначити за двома вирішальними чинниками: 1) характером його розміщення у сучасному світі; 2) рівнем етнічної самосвідомості та самоідентифікації окремих його частин або ж окремих представників [11, с.67].

Атрибути поняття етносу є народ, нація, етнічна, національна та етнографічна група, подекуди плем'я. Функції етносу: консолідації, асиміляції, конфронтації, соціалізації та інші. Відносини етносу: відносини між різними етнічними спільнотами, відносини між владною більшістю і етнічною меншістю, відносини між державами, відносини між індивідом і етнічною спільнотою, відносини у межах системи розподілу праці та інші [45, с.103].

Етнографічна група – поняття, що означає неконсолідовану частину нації чи народності, яка зберігає всередині деякі часткові особливості (мова, культура, побут, традиції тощо) [45, с.102].

Атрибути поняття етнічної групи: індивід та етнічна група, різні етнічні групи та інші. Функції етнічної групи: соціалізації, інтеграції, освітня, управлінська та інші. Відносини: відносини всередині та між етнічними групами, між апаратом державного регулювання та представниками етнічної групи та інші.

Етнічний стереотип – когнітивний феномен, усталений спрощений образ носіїв тієї чи тієї етнічності, через який докільля сприймає їх у процесі взаємодії з ними; схематизований, емоційно забарвлений і надзвичайно стійкий образ етнічної спільноти, який легко розповсюджується на всіх її представників; схематизована програма поведінки, яка є типовою для представників будь-якої етнічної спільноти. Серед найбільш суттєвих властивостей етнічного стереотипу виділяють: 1. їх емоційно-оцінювальний характер; 2. стійкість та ригідність до нової інформації; 3. узгодженість [11, с.104-105].

Атрибути: етнічні спільноти, ЗМК, владні структури. Функції: визначення поведінки людини, що допомагає орієнтуватись у незвичайній ситуації та зберегти високу самооцінку, функція конфлікту. Відносини: всередині етнічних

спільнот та між ними, відносини всередині держав та між державами, відносини ЗМК та населення, відносини громадян з представниками малочисельних етнічних спільнот.

Етнічний конфлікт – поняття, що відображає вид соціальної взаємодії; ситуація, яка виникає у результаті загострення стосунків, основним спонукальним чинником якого є етнічність. Дослідники концентрують увагу на внутрішніх (на відміну від випадків, коли мова йде про міжетнічний конфлікт) характеристиках етнічних явищ, котрі можуть генерувати етнічний конфлікт, наприклад, негативні етнічні стереотипи [11, с.104].

Атрибути: етнічні спільноти, держава, транснаціональні корпорації, міжнародні організації, окремі індивіди, великі, середні та малі соціальні групи. Функції: консолідації, конфронтації, територіальне захоплення, асиміляції, стратифікації, дистанціонування та інші. Відносини: відносини всередині та між великими, середніми та малими соціальними групами, етнічними спільнотами, владні відносини, відносини між державами та неурядовими організаціями різного рівня.

Етнічна стратифікація – поняття соціології етносу; когнітивний феномен; позиція, яку займає та чи інша етнічна спільнота у соціально-економічній ієрархії конкретного суспільства [11, с.102].

Атрибути: етнічні спільноти, держава, ЗМК. Функції: (дез)інтеграції, конфлікту. Відносини: всередині та між великими, середніми та малими соціальними групами, етнічними спільнотами, владні відносини, відносини між державами та неурядовими організаціями різного рівня.

Міжетнічна толерантність – поняття соціології етносу; терпиме ставлення представників однієї етнічної спільноти до представників іншої, до відмінних культурницьких традицій, готовність до позитивної взаємодії з носіями різноманітних ідентичностей [45, с.99].

Атрибути: етнічні спільноти, окремі індивіди. Функції: етнічний релятивізм, інтеграція. Відносини: всередині та між великими, середніми та малими соціальними групами, етнічними спільнотами.

Дослідження етносоціологічні – науковий напрям дослідницької діяльності, що вивчає соціально зумовлені і диференційовані етнічні явища і процеси. Найбільш актуальними завданнями етносоціологічних досліджень є: розкриття соціальної зумовленості етнічних явищ (етнічних рис, культури й побуту, особливостей ціннісних орієнтацій, норм поведінки, мовної ситуації, самосвідомості, етнічних відносин), їхньої специфіки та інтенсивності в різних соціальних групах; розкриття національного розмаїття соціальних явищ і процесів [45, с.88]

Етноцентризм – властивість етнічної самосвідомості сприймати й оцінювати усі явища оточуючого світу крізь призму традицій і цінностей власної етнічної групи, яка діє як деякий всезагальний еталон, переконання у зверхності, вищості власної етнічної та культурної групи, відповідно зневаги до інших груп [45, с.104]

Етнічна ідентичність – одна з форм самосвідомості індивіда чи групи людей, що ґрунтується на відчутті ними своєї належності до певної етнічної спільності. Фундаментом етнічної ідентичності є закорінена в соціальній пам'яті сукупність антропологічних та культурно-символічних ознак (спільність походження, мова, релігія, територія проживання, традиції, звичаї тощо). Ідентифікація з етносом за певних умов стимулює самоорганізацію етнічної спільноти на засадах її етнічних інтересів і потреб, а також забезпечує самозахист у ситуаціях міжетнічної напруженості. Вона ж визначає тональність інтерпретації історичного досвіду й орієнтаційні культурні пріоритети, здебільшого обернені в минуле. Етнічна ідентифікація базується на «голосі крові» й укорінена в особливостях психологічного складу, темпераменту, етнодемографічного потенціалу людей, які є її представниками. Вона створює підґрунтя ідентичності національної й протистоїть натиску космополітизації суспільного життя [57].

Етноконвергенція – процес наближення, проникнення різних етносів одна в одну (інколи й їх злиття) у результаті їх взаємодії, незважаючи на кордони між державами [11, с.107].

Етнокультурна дистанція – різниця у рівні розвитку і відмінностей між культурами людських спільнот, в основі якої лежать такі чинники, як етнічне походження, етнічні звичаї, традиції. Етнокультурна дистанція виявляється, передовсім, у процесі міжетнічного спілкування й особливо вона акцентується за умов етнічного ренесансу [12, с.107].

Етнофобія – процес негативного сприйняття та ставлення особи до представників іншої етнічності, їх культури, традицій, звичаїв, з підкресленням своєї переваги [11, с.11].

Гіпотези:

Нульова гіпотеза: ставлення студентів соціально-поведінкових та філологічних наук до представників інших етносів однаковий.

Робочі гіпотези:

- студенти (жінки та чоловіки) ідентифікують себе однаково як представників титульного етносу – українців;
- ставлення студентів 1-го року навчання та останнього року навчання до осіб, що розмовляють іншою мовою однакове;
- студенти, що мають серед членів родини представників інших етносів більшою мірою схильні позитивно ставитись до шлюбу з іноетнічними особами.

Методи: онлайн анкетування, кореляційний аналіз, використання методики вимірювання толерантності за шкалою Л. Гуттмана.

Вибірка: генеральну сукупність визначаємо як 1071 особи, оскільки саме стільки студентів навчається на факультеті лінгвістики та соціальних комунікацій (далі – ФЛСК) НАУ. До переліку семи спеціальностей, що існують на базі ФЛСК відносяться:

«Філологія» (ФЛ): шифр галузі – 03, галузь знань – гуманітарні науки, код спеціальності – 035 = 386 осіб;

«Психологія» (ПС): шифр галузі – 05, галузь знань – соціальні та поведінкові науки, код спеціальності – 053 = 348 осіб ;

«Політологія» (ПЛ): шифр галузі – 05, галузь знань – соціальні та поведінкові науки, код спеціальності – 052 = 44 особи;

«Соціологія» (СЛ): шифр галузі – 05, галузь знань – соціальні та поведінкові науки, код спеціальності – 054 = 93 особи;

«Документознавство та інформаційна діяльність» (ДК): шифр галузі – 02, галузь знань – культура і мистецтво, код спеціальності – 029 = 89 осіб;

«Філософія»: шифр галузі – 03, галузь знань – гуманітарні науки, код спеціальності – 033 = 7 осіб;

«Соціальна робота» (СР): шифр галузі – 23, галузь знань – соціальна робота, код спеціальності – 231 = 104 особи.

На першому курсі навчається триста сім студентів, що розподілені на тринадцять груп: ФЛ (101-104) = 99 студентів; ДК (121-122) = 28 студентів; ПЛ (113) = 27 студентів; СЛ (111) = 22 студенти; СР (116) = 28 студентів; ПС (106-107, 126-127) = 103 студенти.

На другому курсі навчається двісті сорок один студент, що розподілені на тринадцять груп: ФЛ (201-204) = 86 студентів; ДК (221) = 20 студентів; ПЛ (213) = 17 студентів; СЛ (211- 212) = 19 студентів; СР (216) = 26 студентів; ПС (206-207, 226-227) = 73 студенти.

На третьому курсі навчається двісті тридцять п'ять студентів, що розподілені на дванадцять груп: ФЛ (301-304) = 94 студенти; ДК (321) = 20 студентів; СЛ (311) = 14 студентів; СЛ (312) = 12 студентів; СР (316) = 27 студентів; ПС (306-307, 326-327) = 68 студентів.

На четвертому курсі навчається двісті одинадцять студентів, що розподілені на одинадцять груп: ФЛ (401-404) = 84 студенти.; ДК (421) = 11 студентів.; СЛ (411) = 22 студенти.; СР (416) = 15 студентів; ПС (406-407, 426-427) = 79 студентів.

На п'ятому курсі навчається сімдесят сім студентів, що розподілені на вісім груп: ФЛ (501) = 23 студенти; ДК (521) = 10 студентів; СЛ (511) = 4 студенти; СР (516) = 8 студентів; ПС (506, 526-527) = 25 студентів, ФЛ (540) = 7 студентів.

Пропонуємо до розгляду дані щодо статевої пропорції студентів ФЛСК НАУ за спеціальностями [Додаток І, Таблиця 3.1] та загальної статевої пропорції ФЛСК НАУ [Додаток Й, Таблиця 3.2].

Всього на факультеті лінгвістики та соціальних комунікацій навчається 1071 осіб, серед яких: 221 чоловік та 850 жінок. Тому для того, щоб обчислити обсяг вибіркової сукупності скористаємося формулою $n = \frac{1}{\Delta^2 + \frac{1}{N}}$ [33, с.78]. Отже,

обсяг вибірки при $\Delta = 0,05$, дорівнюватиме 291 особа. Проаналізувавши дані генеральної сукупності за спеціальністю, маємо наступний розподіл [Додаток К, Таблиця 3.3.]. Проаналізувавши дані генеральної сукупності статевої пропорції, маємо наступний вибірковий розподіл [Додаток Л, Таблиця 3.4]. Визначення вибіркової сукупності чоловіків ФЛСК НАУ [Додаток М, Таблиця 3.5]. Визначення вибіркової сукупності жінок ФЛСК НАУ [Додаток Н, Таблиця 3.6]. Розрахунок вибіркової сукупності чоловіків [Додаток О, Таблиця 3.7]. Розрахунок вибіркової сукупності жінок [Додаток П, Таблиця 3.8].

Організаційний план дослідження.

- 1) Етап підготовки до польового дослідження – 05.03.2021 – 20.03.2021
- 2) Етап польового дослідження – 21.03.2021 – 21.04.2021
- 3) Аналіз результатів дослідження і підготовка звіту – 22.04.2021 – 14.05.2021

Етап підготовки до польового дослідження

1. Складання програми соціологічного дослідження. (05.03.2021- 08.03.2021)
2. Складання проекту вибірки. (09.03.2021 - 10.03.2021)
3. Розробка інструкції для збирання первинних даних. (11.03.2021- 12.03.2021)
4. Проведення пробного дослідження. (13.03.2021)
5. Аналіз даних і результатів пробного дослідження. (14.03.2021 - 19.03.2021)
7. Внесення коректив у програму, методичні документи та інструкції щодо опитування відповідно до підсумків пробного дослідження. (20.03.2021)

Етап польового дослідження

1. Проведення польового дослідження. (21.03.2021 – 10.04.2021)

2. Підготовка первинних даних до її опрацювання та обробка на комп'ютері.
(11.04.2021 - 16.04.2021)

3. Обробка первинних даних. (17.04.2021 - 21.04.2021)

Аналіз результатів дослідження і підготовка звіту

1. Аналіз результатів дослідження і підготовка попереднього звіту.
(22.04.2021 – 28.04.2021)

2. Науково-практичне обґрунтування попереднього звіту, висновків і рекомендацій за підсумками дослідження. (29.04.2021 – 05.05.2021)

3. Доопрацювання і затвердження остаточного звіту, висновків і рекомендацій за підсумками дослідження. (06.05.2021 – 14.05.2021).

Інструментарій дослідження – [Додаток Р].

Аналіз результатів дослідження. В цілому у опитуванні взяло участь 291 респондент. Серед них 40,9% віком від 16-18 років; 47,4% віком від 19-21; 11,3% віком від 22-24 та 0,3% віком більше 25.

За статевим розподілом 21,3% опитаних становлять чоловіки та 78,7% – жінки.

Від загальної кількості опитаних студенти першого курсу становлять 28,2%; другого – 22,3%; третього – 22,3; четвертого – 19,9%; магістри – 7,2%.

Щодо спеціальності, то 8,2% респондентів становлять студенти спеціальності 029 «Документознавство та інформаційна діяльність»; 0,7% – 033 «Філософія»; 35,4% – 035 «Філологія»; 3,4% – 052 «Політологія»; 9,3% – 054 «Соціологія» та 10% – 213 «Соціальна робота».

Найбільший відсоток опитаних проживає у гуртожитку (35,1%), наступне місце займаються студенти, що проживаються разом із батьками/родичами (24,2%). 22% орендують житло та 18,6% мають власне помешкання.

Переважна більшість респондентів ідентифікують себе етнічними українцями – 91,8%. Ще 4,5% становлять етнічні росіяни. Інші групи є малочисельними: 1% – євреї; 0,7% – поляки; 0,3% – вірмени, білоруси, молдовани, кримські татари. Так само не визначились 0,3%.

На питання «Чи є серед Ваших друзів представники інших етносів?» 60,5% респондентів відповіли «так» та 36,4% – «ні».

На питання: «Чи є серед членів Вашої родини представники інших етносів» більше половини – 57,7% відповіли «ні», а 41,2% відповіли «так».

За даними власного дослідження рівень довіри до представників інших етносів достатньо великий: 14,8% абсолютно довіряє; 40,9% – скоріше довіряє; 25,4% не визначились; 16,2% – скоріше не довіряє та 2,7% – абсолютно не довіряє. Тобто більше половини опитаних (55,7%) так чи інакше довіряють особам іншого етносу.

Таке ж саме ставлення до людей, що розмовляють іншою мовою. 51,2% усіх опитаних ставляться позитивно до таких осіб; 28,2% – скоріше позитивно; 14,4% – не визначились та 6,2% ставляться скоріше негативно.

Відмітимо, що переважна більшість студентів (92,8%) готова допустити представників інших етносів на поселення в Україні. 78,7% готові допустити таких осіб на поселення у власному гуртожитку; 90,4% – на поселення у багатоквартирному будинку; 72,9% готові допустити таких осіб як найближчого сусіда.

Проте, що стосується спільного проживання в одній кімнаті або квартирі, то ситуація змінюється. Так половина опитаних (50,5%) не бажають жити разом, і практично половина (47,8%) готові це зробити.

На навчання в одному університеті та факультеті іноетнічних осіб готові допустити 97,3% опитаних. Проте в одній групі таких студентів на 17% менше, їх відсоток становить 80,4.

На питання «Чи готові Ви допустити представників інших етносів до спільного користування ванною кімнатою» позитивно відповіли 49,8% опитаних. Решту 50,2% не готові до цього.

Щодо спільного користування побутовими приладами, то 67,7% готові це робити з іноетнічними особами, а 32,3% – ні. Спільне користування столовими приборами схвалюють 47,4% респондентів, а 52,6% – ні.

Відмітимо ще одну тенденцію. Серед студентів ФЛСК НАУ 38,8% могли б взяти шлюб з представником іншого етносу, у той час як 51,5% не бажають цього.

Однак, якби у такий шлюб вступали б (майбутні) діти опитаних, то 65,3% дозволили б такий шлюб, 23,4% – не дозволили та 11,3% не змогли визначитись.

Прикметно, що практично кожен п'ятий студент (20,3%) мав конфлікт з іншою особою з приводу її приналежності до «чужого» етносу, у той час як 78,7% не мали такого досвіду.

Необхідно зазначити, що 30,9% респондентів вважають, що роми схильні до крадіжок, 45,4% скоріше підтримують дану тезу. 19,2% опитаних не змогли визначитись та 4,5% скоріше не підтримують дане твердження.

Зазначимо, що серед можливих причин виникнення конфлікту з іноетнічною особою найчастіше студенти ФЛСК НАУ виділяють наступні: він (вона) чинить правопорушення, не дотримується правил і норм поведінки (45,5%); Він (вона) зневажає мене як особистість (43,6%); Він (вона) почуває себе господарем не на своїй землі (25,5%); Він (вона) розмовляє іншою незрозумілою мені мовою (17,3%); Він (вона) є ворогом моєї етнічної спільноти та він (вона) є представником іншої раси (по 10% відповідно); 6,4% зазначили інші обставини, що можуть провокувати міжетнічний конфлікт. Лише майже кожний четвертий (23,6%) позначив, що причин для такого конфлікту у нього немає і не може бути.

Аналіз результатів щодо нульової гіпотези. Оскільки для цього потрібно порівнювати відповіді респондентів спеціальності 035 «Філологія» та соціально-поведінкових наук, до яких відносимо всі інші спеціальності ФЛСК НАУ: 029 «Документознавство та інформаційна діяльність», 033 «Філософія», 052 «Політологія», 053 «Психологія», 054 «Соціологія» та 213 «Соціальна робота», то спочатку приведемо у відповідність їхні числові значення. Як раніше зазначалось, кількість осіб, що навчаються за напрямом 035 «Філологія» становить 103. Тоді кількість усіх інших – 188 відповідно. Оскільки вибірка сукупність становить 291 особу, то філологи займають 35% від усіх респондентів, а студенти соціально-поведінкових наук – 65%. Таким чином

порівнювати їх не можна. Тому скористаємося наступним методом. При обрахунках відповідей респондентів соціально-поведінкових наук отримані нами результати ділитимемо на два. Тоді їх відсоток становитиме вже не 65%, а 32,5%, що цілком можна порівнювати із 35% філологів. Однак при цьому необхідно пам'ятати, що можливо незначуща похибка на рівні 3%.

Для підтвердження або спростування нульової гіпотези розглянемо відповіді респондентів на питання анкети №9, №10, №12, №14, №18, №19, №22, №24, №25.

На питання №9 отримали наступний розподіл [Додаток С, Таблиця 3.9, Рисунок 3.1] серед студентів-філологів довіряють або скоріше довіряють (математична значення 4 і 5) представникам інших етносів 26,8% опитаних. Серед студентів соціально-поведінкових наук – 14,4%. Висновок очевидний. Філологи більш відкриті до щирого спілкування з іноетнічними особами.

На питання №10 отримали наступний розподіл [Додаток Т, Таблиця 3.10, Рисунок 3.2]. Студенти філологи більшою мірою позитивно ставляться до людей, що розмовляють іншою мовою, оскільки 34,8% обрали позиції «4» та «5». Серед студентів інших спеціальностей таких 22%. Отже, філологи більше толерують іномовцям. Це і не дивно, оскільки саме з метою вільного спілкування вони вивчають іноземні мови.

Оскільки більшість опитаних проживає у гуртожитку, то проаналізувавши питання №12, згідно якого отримаємо наступний розподіл [Додаток У, Таблиця 3.11, Рисунок 3.3], маємо такий результат. Серед студентів-філологів готові допустити представників інших етносів на спільне поселення у гуртожитку 32% респондентів. Серед студентів нефілологічних спеціальностей таких 23,4%. Отже філологи мають вищий рівень «етнічної» терпимості.

Так як за попередніми результатами даних найбільше студенти не хочуть ділити з іноетнічними особами спільний життєвий простір (кімнату/квартиру), то звернімося до аналізу питання №14 [Додаток Ф, Таблиця 3.12, Рисунок 3.4]. 20,3% студенти спеціальності 035 «Філологія» готові допустити представників інших етносів як найближчого сусіда (по кімнаті чи квартирі), у той час як таких

студентів серед соціально-поведінкових наук – 13,8%. Отже філологи більше за інших студентів толерують іншоетнічним особам.

Оскільки переважна більшість студентів готова допустити іноетнічних осіб до навчання в одному університеті та факультеті, то розглянемо питання №18, оскільки відсоток тих, хто готовий допустити представників інших етносів до навчання в одній групі менший за два попередні. Таким чином отримаємо наступний розподіл [Додаток Х, Таблиця 3.13, Рисунок 3.5]. 35,1% студентів-філологів готові допустити таких осіб до навчання в одній групі. Серед студентів соціально-поведінкових наук таких 22,7%. Отже філологи більшою мірою толерують іноетнічним особам, ніж інші студенти.

Наступним розглянемо відповіді на питання №19 [Додаток Ц, Таблиця 3.14, Рисунок 3.6] Так, 24,4% студентів спеціальності 035 «Філологія» готові допустити представників інших етносів до спільного користування ванною кімнатою. Серед студентів інших спеціальностей таких вдвічі менше – 12,7%. Така різниця може бути пов'язана з наступним аспектом: частіше саме філологи взаємодіють та комунікують з іноетнічними особами. Спілкуючись з представниками різних етносів для покращення своїх мовних навичок філологи з більшою імовірністю готові до спільного користування ванною кімнатою, оскільки звикли частіше за інших студентів проводити час з іноетнічними особами.

Далі розглянемо відповіді на питання №22 [Додаток Ч, Таблиця 3.15, Рисунок 3.7]. Так, 15,5% філологів готові взяти шлюб з представником іншого етносу, а серед студентів інших спеціальностей таких 11,7%. Проте враховуючи можливу похибку різниця між двома напрямками навчання не суттєва. Отже, як студенти філологи так і студенти соціально-поведінкових наук однаковою мірою готові взяти шлюб з іноетнічними особами.

Пропонуємо до розгляду питання №24 [Додаток Ш, Таблиця 3.16, Рисунок 3.8] Так, 6,5% студентів спеціальності 035 «Філологія» мали конфлікт з особою іншого етносу на підставі її приналежності до цього етносу, а серед студентів інших спеціальностей таких 6,9%. Отже, різниця не суттєва.

Допомогти з'ясувати чи існує упереджене ставлення до представників інших етносів у студентів НАУ ФЛСК можуть відповіді на питання №25 [Додаток Щ, Таблиця 3.17, Рисунок 3.9]. Так, 14,8% філологів вважають, що вони схильні до крадіжок. Серед представників інших спеціальностей таку точку зору поділяє 8%. Отже, хоча філологи за попередніми відповідями більш толерантні до іноетнічних осіб, проте вони і більшою мірою за інших студентів схильні до стереотипного мислення щодо таких осіб.

Отже, за результатами даних гіпотеза ставлення студентів соціально-поведінкових та філологічних наук до представників інших етносів однакової – спростована. Оскільки саме студенти спеціальності 035 «Філологія» в силу різних обставин мають більш толерантне ставлення до іноетнічних осіб, ніж студенти соціально-поведінкових спеціальностей. До можливих причин такого результату відносяться: частіший контакт з представниками іншого етносу, що дозволяє краще пізнати чужу культуру; вивчення мови іноетнічних осіб студентами філологами; участь у програмах обміну досвідом для студентів різних країн та інші.

Аналіз результатів щодо робочих гіпотез. Перша гіпотеза «студенти (жінки та чоловіки) ідентифікують себе однаково як представників титульного етносу – українців» – підтверджена [Додаток Ї, Таблиця 3.18, Рисунок 3.10]. Оскільки ідентифікують себе українцями 17,2% чоловіків від загального відсотку (21,3) та 74,6% жінок від загального відсотку (78,7). Отже, стать не впливає на етнічну самоідентифікацію.

Наступна гіпотеза «ставлення студентів 1-го року навчання та останнього року навчання до осіб, що розмовляють іншою мовою однаково» – спростована [Додаток Ю, Таблиця 3.19]. Саме серед першокурсників відсоток тих, хто позитивно ставиться до таких осіб найбільший – 14,4%. Відсоток у магістрів становить лише 3,1. Тобто, чим старшим є студент за роком навчання, тим гірше його ставлення до осіб, що розмовляють іншою мовою. Однак, така сама тенденція спостерігається і серед тих опитаних, хто ставиться до іншомовних осіб негативно: першокурсники – 2,7%, а магістри – 0,7%. У такому разі

пропонуємо розглянути відповідь «скоріше позитивно», якій відповідає цифра 4, щоб дати остаточну відповідь. Таким чином отримаємо наступний розподіл: 1 курс – 8,9%; 2 курс – 2,4%; 3 курс – 9,3%; 4 курс – 5,8%; 5 курс – 1,7%. Отже рік навчання скоріше впливає на ставлення студентів до іншомовних осіб.

Остання робоча гіпотеза «студенти, що мають серед членів родини представників інших етносів більшою мірою схильні позитивно ставитись до шлюбу з іноетнічними особами» – підтверджена [Додаток Я, Таблиця 3.20]. Адже серед тих, хто має таких родичів, 23,7% опитаних відповіли, що готові взяти шлюб з представником іншої етнонаціональності, у той час як серед тих, хто таких родичів не має лише 14,8% готові взяти такий шлюб. Водночас, серед тих, хто має іноетнічних родичів 15,8% не готові до шлюбу з такими особами, а серед тих, хто не має – 35,1%.

Отже, в цілому ставлення молоді НАУ ФЛСК до представників інших етносів відзначаємо як скоріше позитивне, оскільки суперечності виникають на рівні тісної міжособистісної взаємодії (спільне проживання, спільний побут та ін.), утім це можливо не лише з іноетнічними особами. Тому молодь НАУ відкрита до взаємодії та в цілому толерантна до іноетнічних осіб.

Висновок до третього розділу

Під час роботи над третім розділом було вивчено, які організації досліджують міжетнічні відносини. В Україні проблематикою етнічних відносин та процесів, що їх супроводжують займаються ряд організацій серед яких: фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва, Київський міжнародний інститут соціології, Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, Інститут соціології НАН України, Київський інститут проблем управління ім. Горшеніна, Інститут євро-атлантичного співробітництва, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПНУ, Державний комітет України у справах національностей та міграції, Інститут філософії НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. Слід відмітити, що у таких вітчизняних університетах як Національний університет «Києво-Могилянська академія», Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, а також центру «Нова Європа», Cedos, InfoSapience та інших вивчають етнонаціональні відносини. Всесвітнє дослідження цінностей, зокрема і в Україні, теж представляє результати опитувань громадян щодо питань толерантності та етнічної ідентичності.

Також було проведено дослідження ставлення молоді ФЛСК НАУ до іноетнічних осіб. За його результатами, в цілому ставлення студентів до представників інших етносів відзначаємо як позитивне, оскільки суперечності виникають на рівні тісної міжособистісної взаємодії (спільне проживання, спільний побут та ін.), утім це можливо не лише з іноетнічними особами. Тому молодь НАУ відкрита до взаємодії та в цілому толерантна до іноетнічних осіб.

Отже, результати власного дослідження можуть бути використані в майбутньому для більш детального дослідження ставлення українських студентів до представників інших етносів.

ВИСНОВКИ

24 серпня 2021 року громадяни України відзначатимуть тридцятую річницю відновлення незалежності та суверенності держави. За цей період ставлення українців до іноетнічних осіб змінювалося від толерантності до етнофобії та навпаки. Саме міжетнічні відносини були об'єктом нашого аналізу протягом всієї роботи. Було досліджено підходи до вивчення міжетнічних відносин, характер міжетнічної взаємодії, її ключові детермінанти. Тож, коротко викладемо основні підсумки роботи.

По-перше, під час роботи було вивчено та систематизовано теоретичні засади дослідження міжетнічних відносин. Так, було розглянуто кілька підходів до трактування поняття «міжетнічні відносини»: функціональний, конфліктологічний, конструктивний, системний. Саме конструктивний обрано до застосування в роботі. Його суть полягає у тому, що етноси – соціально-сконструйовані спільноти, а міжетнічні відносини – соціально-сконструйовані форми взаємодії між етносами. Також було виокремлено одні з основоположних, на наш погляд, компонентів міжетнічних відносин: соціокультурну толерантність та соціокультурну ідентичність та з'ясовано їх роль на розвиток цих відносин.

По-друге, було визначено характер конструктивного підходу до вивчення міжетнічних відносин: етнічність у межах конструктивізму постає як артефакт, який утверджується окремими індивідами або групами з метою об'єднання людей для досягнення спільної мети. У даному підході міжетнічні відносини постають як штучно сконструйовані, ситуативні, змінні і мотивовані, як свідомо так і несвідомо.

По-третє, було з'ясовано тенденції та характер міжетнічних відносин в Україні у перше десятиліття відновлення незалежності та суверенності держави. Так, стан міжетнічних відносин мав наступні характеристики: суспільство перебуваючи у стані аномії, шукало способи взаємодії у новому для них світі, за інноваційними правилами та сценаріями розвитку. Ця обставина позитивно

вплинула на ставлення українців до іноетнічних осіб. Так, рівень толерантності у цей час був вищий, ніж коли-небудь після того. Соціальна інтеграція була необхідною умовою виживання у часи соціально-економічних криз. До того ж, після падіння так званої «залізної завіси» українське суспільство охоче взялося пізнавати та частково наслідувати раніше невідомі патерни. У цей час з'явилися школи з мовою етнічних меншин, останні стали частиною структури українського народу.

Водночас також відбувалися важливі ідентифікаційні процеси. Державна самостійність диктувала відповідні їй соціальні правила та атрибути, які належним чином сприйнялись українським суспільством. Так, рисою цього періоду було зростання інтересу до вивчення української мови, усвідомлення себе громадянином України, однак радикального розриву у свідомості ще не відбулося. Адже згідно конструктивного підходу, намагаючись відтворити західноєвропейську модель держави, ознаки якої не характерні українському суспільству, що тривалий час «жило» за іншими правилами та поняттями СРСР, а до того Російської імперії, призвело до втрати соціальних орієнтирів. А це у свою чергу – до не зовсім вдалої гібридизації обох моделей зазначених суспільств. І якщо у перші роки відбувся значний стрибок у бік поліпшення взаємовідносин з іноетнічними особами, то потім настав період соціальної статичності (за О. Контом) у цих відносинах.

По-четверте, було з'ясовано стан міжетнічних відносин у другий період відновлення незалежності та суверенності держави. Так після впровадження певних реформ та обрання вектору на співпрацю з РФ характер міжетнічних відносин знову змінився. Таким чином, вже більшою мірою організоване суспільство вже не потребувало соціального схвалення. Інтенсивна до того співпраця з етнічними меншинами сповільнювалась, а деколи – взагалі припинялась. Відбулося тимчасове повернення до минулих зразків, де існувала східнослов'янська солідарність та зосередження уваги на відносинах у межах своєї етнонаціональної групи. Розуміючи це, сусідні держави, що мали свої етнічні меншини на території України впроваджували власну політику щодо їх

діяльності і намагалися регулювати такі відносини (фінансування угорським парламентом програм навчання українських студентів прикордоння). І хоча позитивні зміни у бік співпраці з іншими етнічними групами існували, проте вони не були суттєвими на рівні держави.

По-п'яте, кардинальні зміни у соціальній системі суспільства в цілому, а також у системі міжетнічних відносин відбуваються у третє десятиліття відновлення незалежності та суверенності держави, коли внаслідок багатьох процесів відбувається зміна як геополітичних орієнтацій так і зміна у суспільній свідомості населення. Тепер характер міжетнічних відносин має динамічні зміни у бік погіршення ставлення до окремого етносу (росіян) та деякого поліпшення до інших (західних сусідів). Бажання встановлення демократичних принципів регулювання відносин у суспільстві та співпраці з ЄС зумовлюють певне покращення ставлення до етносів, що раніше жили у «чужих» капіталістичних державах, проте це покращення відбувається повільно. Міжетнічні відносини перестають бути у стагнаційному стані, але внаслідок різних подій, довіра українців до іноетнічних осіб похитнулася, що відобразилось на їхньому ставленні, що має відокремлений характер, до цих осіб. Отже, динаміка міжетнічних відносин в Україні виглядає наступним чином: 1. поліпшення взаємодії після розпаду СРСР; 2. відсутність будь-яких змін (статичний період); 3. стагнаційні процеси до 2012 р.; 4. регрес культури міжетнічних відносин з одними етносами та повільне поліпшення з іншими.

По-шосте, було проаналізовано досвід емпіричного вивчення міжетнічних відносин в Україні. Таким чином серед українських організацій найбільшої уваги цьому питанню, починаючи з часів незалежності України, приділяли дослідники КМІС, Інституту соціології НАН України, фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Національного інституту стратегічних досліджень, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України та інші.

По-сьоме, у ході роботи було проведено власне соціологічне дослідження на тему ставлення студентів НАУ ФЛСК до людей іншої етнічної приналежності.

Також було складено програму соціологічного дослідження, проведено опитування, зроблено аналіз даних. Результатами цього дослідження став висновок про те, що студенти ФЛСК НАУ в цілому є терпимими до осіб іншого етносу. Особливістю є те, що студенти спеціальності «Філологія» є більш толерантними за студентів соціально-поведінкових наук.

Отже, підсумком написання дипломної роботи стало досягнення поставленої мети: визначено динаміку міжетнічних відносин в Україні. В цьому читачу легко переконатися, бо об'єктом мною було визначено міжетнічні відносини, а предметом – їх динаміка. В соціології, як науці про поведінку людей, науковець мову веде на підставі емпіричних індикаторів певного змісту та їх вимірювання завдяки спеціального інструментарію.

У перше десятиліття відновлення незалежності та суверенності держави виявлено такі тенденції та характер міжетнічних відносин в Україні:

З одного боку попри бажання українців утворити національну державу, етнічна солідарність була характерною рисою цього періоду. Тип розвитку міжетнічних відносин визначався дослідниками як безконфліктний, хоча прояви незадоволення етнічних меншин були (відмова етнічних росіян визнавати себе етнічною меншиною). Етнічні меншини перетворилися в усталені компоненти структури української держави. З іншого боку, результати моніторингу показували, що спочатку досить високий в 1992 році рівень національного дистанціювання українського населення мав тенденцію до наростання національного ізоляціонізму і підвищення поширеності ксенофобних установок. Так, в Україні був високий рівень саме східнослов'янської толерантності, однак стосовно інших – зберігалися відкриті або приховані ксенофобні установки. Деяке виключення було можливе до історичних сусідів: євреїв, поляків, молдаван і кримських татар.

Щодо геополітичного вектору, то з 1994 року в Україні в цілому переважала тенденція зростання прихильників незалежності України. Адже з 1991 по 1996 роки коефіцієнт варіації, що характеризував середньорічну зміну частки прихильників державного суверенітету становив 10,2%, а це було

показником поступового зростання значення державного суверенітету як національної цінності.

Тенденції та характер міжетнічних відносин в Україні у друге десятиліття відновлення незалежності та суверенності держави виявлено як такі.

Після Помаранчевої революції 2004 року ситуація ускладнювалася, оскільки зросла поляризація в українському суспільстві: збільшувалась кількість прихильників, як російського вектора, так і європейського. Зменшувалась частка тих, хто не визначився, підтримував ізоляцію або вступ до обидвох союзів одночасно. Наступною точкою «турбулентності» періоду президентства В. Ющенка був серпень 2008 року. Це період російсько-грузинської війни літа 2008 року – збройного конфлікту між Грузією з одного боку та Росією і сепаратистськими угрупованнями Південної Осетії та Абхазії з іншого. В цей час в Україні зросла кількість ізоляціоністів. Росія в українському медіа-просторі зображувалась агресором, але і Захід виглядав слабким: попри прозахідний курс грузинської влади, західноєвропейські країни не змогли (чи не бажали) захистити її територіальну цілісність [18, с.146]. За даними результатів досліджень КМІС у співпраці з кафедрою соціології Національного університету «Києво–Могилянська академія», вступ України до Євросоюзу підтримували 46% громадян, 54% – виступали проти. Актуальною обставиною було те, що готовність громадян України висловитися «за» чи «проти» їхнього вступу до ЄС була помітно пов'язана з оцінкою ними своєї поінформованості стосовно цієї організації. Співвідношення прихильників і противників вступу України до Євросоюзу було наступне: у Центрально-Західній частині помітно більше прихильників ніж противників (44% проти 23%), а у Південно-Східній – противників ніж прихильників (56% проти 22%). Ще одна теза цього дослідження стосувалася вступу України до НАТО. Так, за вступ України до НАТО проголосувало 22% опитаних, проти – 78%.

Зміна орієнтацій Києва зі Сходу на Захід призвела до інтенсифікації відцентрових регіональних тенденцій у Правобережній і Лівобережній Україні, яку американський соціолог С. Гантінгтон відносить до «розколотих країн», що

розділені цивілізаційними лініями розлому і стикаються з серйозними проблемами у підтримці своєї цілісності.

Тенденції та характер міжетнічних відносин в Україні у третє десятиліття відновлення незалежності та суверенності держави виявлено як такі: динаміка міжетнічних відносин протягом незалежності України змінювалася у межах кожного із виділених періодів: після розпаду СРСР превалювали орієнтації на митний союз, на співпрацю з країнами пострадянського простору, водночас зростав рівень підтримки власної незалежності, українська ідентичність визначалася етнічним ренесансом, незважаючи на те, що зручнішою мовою спілкування була російська, міжетнічні відносини в цілому характеризувалися як позитивні. Якщо в другому періоді тенденції залишалися схожими, проте зростав рівень усвідомлення власної ідентичності, набувала більшого поширення українська мова спілкування, міжетнічні відносини в цілому характеризувалися деякою напруженістю та політикою ізоляціонізму, геополітичний вектор зберігав свою направленість, то у третьому періоді, що умовно розділений на два: до 2013 року та після перша половина має такі ж особливості як два попередні періоди, а з початком другої – ситуація змінилася. Відбувається зміна геополітичних орієнтацій із Сходу на Захід, пришвидшуються процеси українізації, у кілька разів зростає почуття власної ідентичності, при цьому міжетнічні відносини характеризуються ще деяким погіршенням, тобто відбувається їхній регрес, який посилюється у період карантину.

Отже, наші наукові пошуки в межах бакалаврату лише розпочалися, отримані результати дозволяють мати надію, що в магістратурі НАУ я зможу продовжити подальший аналіз даної тематики у наступних дослідженнях, бо відбуватиметься модернізація міжетнічних відносин в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аза Л. О. Специфіка відтворення етнічних субкультур / Л. О. Аза // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2015. – №1 (26). – С. 6-13.
2. Андерсон Б. Уявлені спільноти (міркування щодо походження й поширення націоналізму) / Б. Андерсон. – Київ, 2001. – 272 с.
3. Афанасьєва Л. В. Емпірична репрезентація етнічної толерантності молоді в контексті інтеркультурного міста / Л. В. Афанасьєва // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2013. – № 57. – С. 33-40.
4. Бакальчук В.О. Основні тенденції громадської активності національних меншин в Україні у контексті реформи децентралізації / В.О.Бакальчук // Національний інститут стратегічних досліджень серія «Громадянське суспільство». – №1. – 2019.
5. Балибар Э., Валлерстайн И. Раса, нация, клас. Двусмысленные идентичности / Э. Балибар, И. Валлерстайн. – М. : Логос-альтера, 2003. – 267 с.
6. Боринштейн Є.Р. Соціологічна специфіка соціокультурної толерантності / Є.Р. Боринштейн // Перспективи: соціологія. – 2016. – №1(67). – С.14-20.
7. Вітман К. М. Конфліктність етнічності як загроза етнополітичній стабільності держави / К. М. Вітман. // Наукові праці НУ ОЮА. – 2010. – С. 121-128.
8. Габермас Ю. До реконструкції історичного матеріалізму / Ю. Габермас. – К. : Дух і літера, 2014. – 320 с.
9. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилев. – М. : Айрис-Пресс, 2016. – 560 с.
10. Демчук Р. В. Національна ідентичність: український модус сприйняття / Р. В. Демчук // Virtus : Scientific Journal. – 2016. – № 9. – С. 10-16.

- 11.Євтух В. Б. Етносоціологія : довідник / В. Б. Євтух ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Ін-т етнічних, регіональних та діаспорознавчих студій, Центр етноглобалістики. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – 205 с.
- 12.Євтух В. Б. Етносоціологія: перспективи застосування / В. Б. Євтух // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000 . – №2. – С.20-25.
- 13.Євтух В. Б. Поліетнічність як конструкт *modus vivendi* / В. Б. Євтух // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2014. – №4. – С. 133-155.
- 14.Євтух В. Б. Роль міжетнічної взаємодії у контексті особистісного та суспільного розвитку / В. Б. Євтух // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2012. – №9. – С.5-12.
- 15.Євтух В. Б. Соціологія міжетнічного конфлікту: теоретичний аспект/ В. Євтух // Політичний менеджмент. – 2006 . – №6. – С.3-17.
- 16.Євтух В. Б. Сучасна етнонаціональна динаміка українського суспільства: тенденції, закономірності, особливості / В. Б. Євтух // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2009. – №1. – С.3-23.
- 17.Захарчук Н. В. Філософсько-соціологічний аспект категорії «толерантність» та її роль у міжкультурній комунікації / Н. В. Захарчук // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2012. – №3. – С. 23-28.
- 18.Іванов О. Зміни у геополітичних орієнтаціях населення України / С. Макеєв, С. Оксамитна, А. Домаранська, О. Іванов, Т. Костюченко, Л. Малиш, Т. Марценюк, С. Стукало // Стан сингулярності: соціальні структури, ситуації, повсякденні. – 2017. – С. 130-149.
19. Історія соціології (у 2-х кн.) : навчальний посібник / О. А. Рахманов, С. С. Бульбенюк, Ю. М. Манелюк. – К. : КНЕУ, 2017. – 279 с.
- 20.Кдирова І. О. Етнічність у процесах культурного розвитку багатонаціонального суспільства України / І. О. Кдирова. // Young Scientist. – 2017. – №8. – С. 43-47.

21. Кермач Р. Ставлення українців до НАТО: актуальні тенденції, приховані мотивації та завдання на майбутнє / Р. Кермач // Інформаційно-аналітичне видання «Громадська думка» фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – №30. – 2017.
22. Кривицька О. Конфліктний вимір етнонаціонального розвитку України / О. Кривицька // Політ. менеджмент. – 2005. – № 3. – С. 42-62.
23. Курінний О. Державна мова в системі освіти як засіб інтеграції мовних меншин до українського суспільства / О. Курінний // Магістеріум. Мовознавчі студії. – 2009. – №37. – С. 54-64
24. Луцишин Г. Особливості впливу міжетнічних відносин на розвиток політичної нації / Г. Луцишин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2008. – №20. – С.167-170.
25. Ляхович Г. В. Варіації на тему мовної ідентифікації та мовної ідентичності: множинність теоретичних інтерпретацій / Г. В. Ляхович // Наукові праці. Соціологія. – 2015. – №246 (258). – С.85-91.
26. Майборода О. Синергетична парадигма дослідження функції етнічності у міжнародній системі / О. Майборода // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2011. – №5. – С. 191-216.
27. Малиновский Б. К. Избранное: Динамика культуры / Б. К. Малиновский. – М. : Litres, 2020. – 298 с.
28. Малиш Л. Принципи та правила вимірювання структурних нерівностей у соціології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора соц. наук : спец. 22.00.03 «Соціальні структури та соціальні відносини» / Ліна Малиш. – Київ : НаУКМА, 2019. – 28 с.
29. Марценюк Т. Проблеми ромів в Україні: гендерні аспекти // Український соціологічний журнал. – 2015. – № 1-2. – С. 54-60.
30. Мацієвський Ю. В. Етнічний конфлікт – вивчений феномен? / Ю. В. Мацієвський // Політичний менеджмент. – 2006. – №4. – С. 108-123.

31. Нельга О. Етнічна соціологія як наука / О. Нельга // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2010. – №2. – С.154-169.
32. Нікішенко Ю. І. Етнологія та культурологія: спільні проблемні поля культуро-центричного світу / Нікішенко Ю. І. // Культурологія : Могилянська школа : колективна монографія / наук. ред. та упоряд. М. А. Собуцький, Д. О. Король, Ю. В. Джулай ; Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія», Каф. культурології. – Київ : Олег Філюк, 2018. – С. 205-234.
33. Паниотто В. И., Максименко В. С. Количественные методы в социологических исследованиях : Монография. – Киев, 2003. – 270 с.
34. Паніна Н. В. Фактори національної ідентичності, толерантності, ксенофобії та антисемітизму у сучасній Україні / Наталія Василівна Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – №4. – С. 26-45.
35. Паниотто В. І. Динаміка ксенофобії і антисемітизму в Україні (1994-2007) / В. І. Паниотто // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – № 1. – С. 197-214.
36. Панчук М.І. Проблеми термінології законодавства, що регулює етнічнонаціональні відносини в Україні / М.І. Панчук, В.О. Котигоренко // Український соціум. – 2020. – № 1 (72). – С. 9-40.
37. Поліщук Ю. М. Теоретичні виміри етнічної і національної ідентичностей / Ю. М. Поліщук // Наукові записки Інституту політичних і етнічнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2013. – №2. – С. 197-213.
38. Розвиток і взаємодія єврейських громад на європейському просторі: Монографія. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017. – 464 с.
39. Романюк А. Стаціонарне населення, іміграція, соціальна згуртованість і національна ідентичність: який між ними зв'язок і які наслідки для політики держави? Погляд демографа – з особливою увагою до канадських проблем / А. Романюк // Демографія та соціальна економіка. – 2018. – № 1 (32). – С.11-28.

40. Рудич Ф. М. Євроінтеграційний курс України: стати самостійним геополітичним гравцем / Ф. М. Рудич // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2014. – №2 (70). – С.5-22.
41. Саніна Т. О. Дослідження національної та етнічної ідентичності: теоретичний огляд / Т. О. Саніна // Наукові записки НаУКМА: Соціологічні науки. – 2005. – №. 46. – С. 22-27.
42. Світове дослідження цінностей в Україні / [Л. Акуленко, О. Балакірєва, І. Волосевич та ін.]. – Київ : Український центр європейської політики, 2020. – 216 с.
43. Слющинський Б. В. Глобалізаційні процеси та субкультура населення сучасного українського Приазов'я / Слющинський Б. В. // Наукові праці: Соціологія. – 2014. – № 232(244). – С.80-84.
44. Сміт Е. Д. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка. Наукове видання. – К. : Темпора, 2009. – 312 с.
45. Словник соціологічних термінів і понять. – К. : Кондор, 2006. – 372 с.
46. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія / М. Т. Степико. – К. : НІСД, 2011. – 336 с.
47. Суспільна трансформація: концептуалізація, тенденції, український досвід / [В.Бурлачук, О.Іваненко, В.Козаков та ін.]; під ред. В. В. Танчера, В.П.Степаненка. – К. : Інститут соціології НАН України, 2004. – 244 с.
48. Суший О. В. Наукові студії із соціальної та політичної психології / О. В. Суший // Націєтворчий процес у координатах соцієтальної кризи в Україні. – 2019. – С. 83-109.
49. Ташкова Ю.К. Проблеми міжетнічних взаємовідносин: методологічний аспект / Ю.К. Ташкова // Наукові праці. Соціологія. – 2012. – №172. – С.52-55.
50. Українське студентство у пошуках ідентичності: монографія / За ред. В. Л. Арбеніної, Л. Г. Сокурянської. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 520 с.

51. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін : зб. наук. праць / гол. ред. В. Ворона, М. Шульга та ін. – К: Інститут соціології НАН України, 2019. – №6 (20). – 517 с.
52. Устич С. Сутність сучасних транскордонних процесів та їхнє категоріальне відображення / С. Устич // Український соціологічний журнал. – 2013. – № 1–2. – С. 47-53.
53. Хантингтон С. Ф. Столкновение цивилизаций / С. Ф. Хантингтон. – Москва: АСТ, 2016. – 640 с.
54. Динаміка підтримки населенням суверенітету України у перших десятиліттях її державної незалежності (1991-2014) / В. Є. Хмелько. // Наукові записки. Соціологічні науки. – 2014. – №161. – С. 3-10.
55. Хобсбаум Э. Нации и национализм (сборник) / Э. Хобсбаум. – Москва: Праксис, 2002. – 416 с.
56. Всесвітнє дослідження цінностей [Електронний ресурс] // Асоціації світових досліджень цінностей. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>. (дата звернення 25.04.2021 р). – Назва з екрана.
57. Нагорна Л. П. Енциклопедія історії України [Електронний ресурс] / Л. П. Нагорна // Наукова думка. – 2005. – Режим доступу до ресурсу: http://www.history.org.ua/?termin=Identychnist_etchna. (дата звернення 29.04.2021р). – Назва з екрана.
58. Спеціальна доповідь уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Вплив пандемії Covid – 19» на ромську громаду в Україні [Електронний ресурс] / Л. Денісова, В. Іванкевич, Н. Федорович, Л. Кобелянська. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://rm.coe.int/special-report-11-01-2021-ukr/1680a13218>. (дата звернення 29.04.2021). Назва з екрана.
59. Українське покоління Z: цінності та орієнтири [Електронний ресурс] // Центр «Нова Європа». – 2017. – Режим доступу до ресурсу:

- <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/13874.pdf>. (дата звернення 13.04.2021 р). – Назва з екрана.
60. Українське суспільство та європейські цінності: звіт за результатами соціологічного дослідження [Електронний ресурс] // Фонд імені Фрідріха Еберта – Режим доступу до ресурсу: http://fes.kiev.ua/n/cms/fileadmin/upload2/JEuropeiski_cinnosti__tables_and_diagrams_MR_.pdf. (дата звернення 19.03.2021 р). Назва з екрана.
61. Хмелько В. Є. Лінгвоетнічна структура України: регіональні особливості та тенденції змін за роки незалежності [Електронний ресурс] / В. Є. Хмелько // Наукові записки НаУКМА: Соціологічні науки. – 2004. – Режим доступу до ресурсу: https://www.kiis.com.ua/materials/articles_HVE/16_linguaethnical.pdf. (дата звернення 12.03.2021 р). Назва з екрана.
62. Хмелько В. Є. Ставлення громадян України щодо її вступу до Євросоюзу і НАТО та їхня оцінка своєї обізнаності стосовно цих організацій [Електронний ресурс] / В. Є. Хмелько // КМІС – Режим доступу до ресурсу: https://www.kiis.com.ua/materials/articles/attitude_to_es_and_nato.pdf. (дата звернення 18.03.2021 р). Назва з екрана.
63. Brubaker, R. Ethnicity without groups / R. Brubaker // Cambridge, MA: Harvard University Press. – 2006.
64. Phinney, J.S. Ethnic identity and acculturation / J.S. Phinney // Acculturation: Advances in theory, measurement, and applied research. – 2003. – P. 63-81.
65. Yip, T. Ethnic identity in everyday life: The influence of identity development status / T. Yip // Child Development. – 2014. – No 85. – P. 205-219.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Таблиця 2.1

Розподіл дорослого населення та найчисельніших етнічних груп за зручнішою мовою у двох періодах державної незалежності України (%)

Зручніша мова	Роки опитування	
	1991-1994	1995-1999
	Доросле населення загалом	
Українська	43.8	48.8
Російська	56.2	51.2
Всього	100	100
	Етнічні українці	
Українська	55.8	61.5
Російська	44.2	38.5
Всього	100	100
	Етнічні росіяни	
Українська	7.5	9.4
Російська	92.5	90.6
Всього	100	100
	Інші етнічні групи загалом	
Українська	21.4	21.7
Російська	78.6	78.2
Всього	100	100

Джерело: КМІС [61, С.9]

ІНД українців з 1992 по 2000 роки

Етнонаціональне дистанціювання населення України від...	Інтегральний індекс національного дистанціювання (ІНД). Шкала: 1-7 балів					
	1992 n=1800	1994 n=1807	1996 n=1800	1998 n=1810	1999 n=1810	2000 n=1810
американців	4,3	4,4	4,6	4,7	4,8	4,8
арабів	5,4	-	-	-	-	-
білорусів	2,9	2,7	2,6	2,5	2,4	2,8
грузинів	5,3	4,9	5,0	5,1	5,0	5,4
євреїв	4,2	3,8	3,8	3,9	3,8	3,9
кримських татар	5,1	4,6	4,8	4,8	4,9	4,9
молдован	-	4,6	4,7	4,8	4,8	5,1
афроамериканців	4,5	-	-	-	-	-
німців	4,4	4,5	4,6	4,8	4,7	4,8
поляків	3,8	4,4	4,5	4,6	4,5	4,8
росіян	2,5	2,3	2,1	2,0	1,9	2,3
румунів	4,6	4,7	4,9	4,9	4,9	5,2
сербів	-	4,8	5,0	5,1	5,1	5,4
словаків	-	4,6	4,8	4,8	4,8	5,0
турків	-	4,9	5,2	5,3	5,4	5,4
угорців	4,2	4,6	4,8	4,9	4,8	5,1
українців	1,6	1,8	1,4	1,5	1,5	1,6
українців діаспори	3,5	-	-	3,9	3,8	4,0
циган	5,6	5,1	5,3	5,4	5,5	5,6
ІНД	4,1	4,2	4,3	4,3	4,3	4,5

Джерело: [34, с.27].

Розподіл дорослого населення та найчисельніших етнічних груп за зручнішою мовою у одному періоді державної незалежності України (%)

Зручніша мова	Роки опитування
	2000-2003
Доросле населення загалом	
Українська	47.7
Російська	52.3
Всього	100
Етнічні українці	
Українська	59.1
Російська	40.9
Всього	100
Етнічні росіяни	
Українська	9.7
Російська	90.3
Всього	100
Інші етнічні групи загалом	
Українська	23.2
Російська	76.8
Всього	100

Джерело: [61, с.9].

Розподіл дорослого населення у 2003 році за п'ятьма лінгвоетнічними групами
у п'яти регіонах(%)

Використову- вана мова	Регіони					Доросле населен- ня загалом
	Захід- ний	Західно- Централь- ний	Східно- Централь- ний	Півден- ний	Схід- ний	
Україномовні українці	91.7	59.3	30.8	5.3	3.6	38.5
Суржикомов- ні українці	1.5	13.0	20.6	11.3	8.3	10.7
Російськомов- ні українці	1.3	17.2	33.5	40.0	48.6	28.0
Російськомов- ні росіяни	1.5	5.8	11.1	31.3	34.1	16.9
Інші лінгво- етнічні групи	4.0	4.7	4.0	12.2	5.4	6.0
Всього	100	100	100	100	100	100

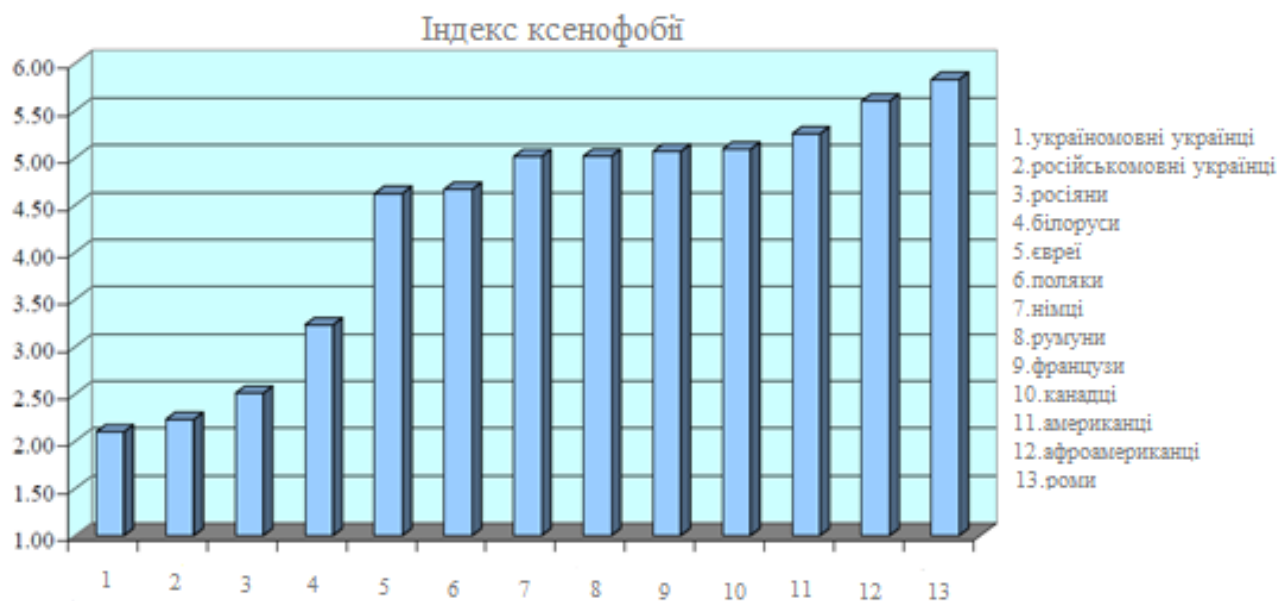
Джерело: [61, с.15]

ІНД українців у 2001 – 2005 роках

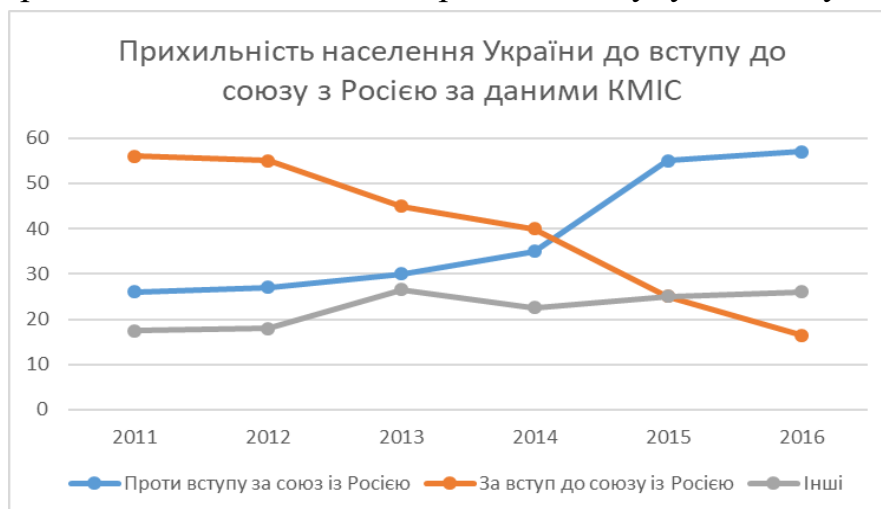
Етнонаціональне дистанціювання населення України від...	Інтегральний індекс національного дистанціювання (ІНД). Шкала: 1-7 балів			
	2001 n=1800	2002 n=1799	2004 n=1800	2005 n=1800
азейбарджанців	-	5,8	5,8	5,7
американців	4,9	5,4	5,5	5,4
арабів	-	6,1	6,1	6,0
афганців	-	6,2	6,2	6,1
білорусів	2,7	4,2	4,1	3,9
грузинів	5,3	5,4	5,5	5,4
євреїв	3,9	5,1	5,1	5,0
китайців	-	5,9	5,9	5,8
кримських татар	5,0	5,6	5,5	5,4
молдован	5,1	5,3	5,2	5,1
афроамериканців	-	6,0	5,9	5,9
німців	4,9	5,2	5,2	5,1
поляків	4,9	5,0	5,0	4,8
росіян	2,2	3,3	3,1	3,1
румунів	5,2	5,4	5,4	5,1
сербів	5,4	-	-	-
словаків	5,0	5,1	5,1	4,9
турків	5,6	5,9	5,9	5,7
угорців	5,1	5,4	5,4	5,1
українців	1,6	2,4	2,2	2,2
українців діаспори	4,1	3,5	3,4	3,1
циган	5,7	6,0	6,1	6,0
чехів	-	5,3	5,3	5,1
чеченців	6,1	6,3	6,4	6,4
ІНД	4,6	5,2	4,9	5,0

Джерело: [34, с.27]

Соціальна дистанція (індекс ксенофобії) від населення України до деяких етнічних і лінгвоетнічних груп у 2007 році

Прихильність населення України до вступу до союзу з Росією

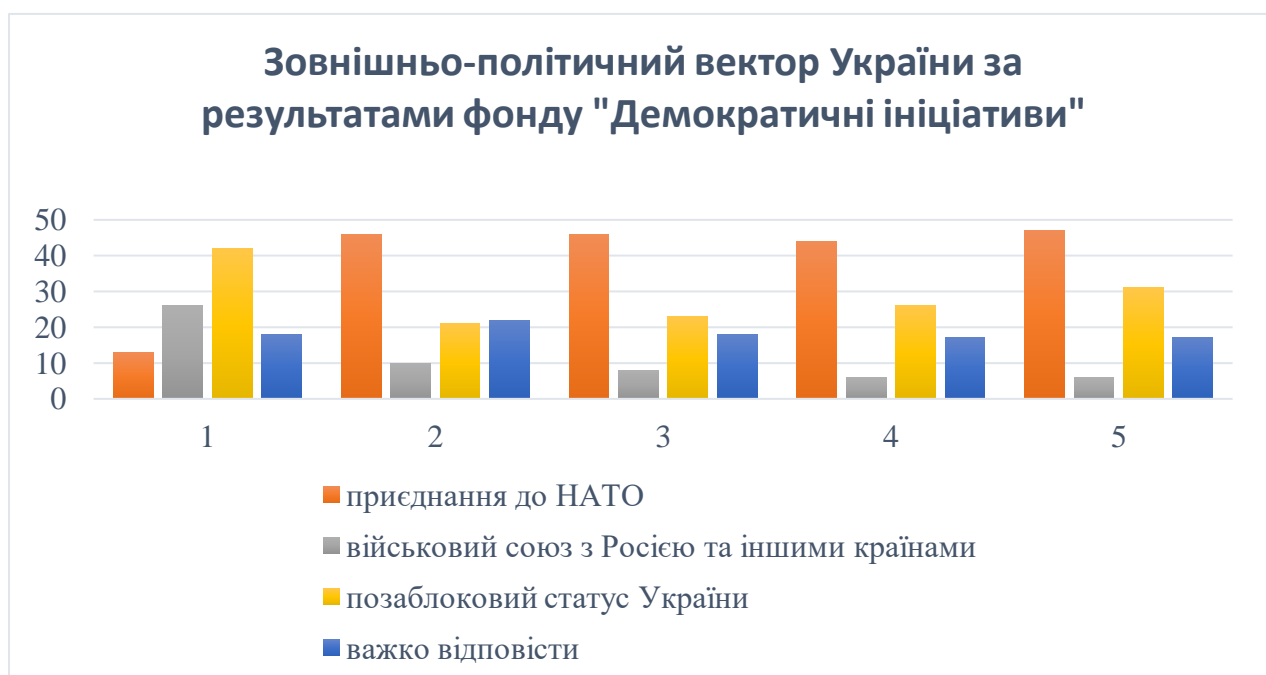
Джерело: КМІС

Зовнішньо-політичний вектор України у 2012 – 2017 роках

Зовнішньо-політичний вектор	04.2012	12.2014	11.2015	12.2016	06.2017
приєднання до НАТО	13%	46%	46%	44%	47%
військовий союз з Росією та іншими країнами	26%	10%	8%	6%	6%
позаблоковий статус України	42%	21%	23%	26%	31%
важко відповісти	18%	22%	18%	17%	17%

Рисунок 2.3

Зовнішньо-політичний вектор України у 2012 – 2017 роках

Джерело: фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва

Рівень страху міжнаціональних конфліктів в Україні за 2012-2019 роки

Люди зараз бояться найбільше міжнаціональних конфліктів (%)	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
	10,7	14,3	35	20,1	24,9	17,4	20,1	20,3

Джерело: [51, с. 483]

Мовна ситуація в Україні (2012-2019 рр.)

Ваша рідна мова, (%)	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Українська	66,2	68,5	73,1	70,7	72,1	72,1	74,2
Російська	32,4	30,1	25	28,4	27	27,4	25, 1
Інша	1,2	1,4	1,2	0,7	0,8	0,5	0,7
Не відповіли	0,2	0,1	0,8	0,2	0,1	0	0

Джерело: [60, с.514]

Ідентифікація українців (2012-2019 рр)

Період	Ким ви перш за все себе вважаєте?			
	Громадянином України (%)	Представником свого етносу, нації (%)	Громадянином Європи (%)	Громадянином колишнього СРСР (%)
2012	48,4	1,8	1,2	8,4
2013	50,6	2	1,2	6,6
2014	64,4	2,1	1,1	5,4
2015	57,3	3,1	1,3	3,9
2016	60	2,9	1	3,9
2017	56,9	3,5	1,4	3,2
2018	58,6	3	1,9	3,1
2019	59,8	4,2	1,5	3,4

Джерело: [51, с.468]

ПНД українців у 2016-2018 рр.

Дистанційованість від	1	2
	Доросле населення України	
американців	4,8	4,51
канадців	-	4,36
арабів	5,7	5,53
африканців	-	5,44
білорусів	4,0	3,33
грузинів	4,6	-
чеченців	6,2	-
євреїв	4,7	4,44
китайців	-	5,29
кримських татар	4,5	4,35
молдаван	4,9	-
німців	4,6	4,47
поляків	4,4	4,12
росіян	4,6	3,84
румунів	5,1	4,84
турків	5,3	-
угорців	4,9	-
українців	2,3	-
україномовних українців	-	2,18
російськомовних українців	-	2,77
українців, що мешкають в інших країнах	2,9	-
ромів	5,9	5,66
французів	-	4,69

Джерело: [60, с.13].

Статеву пропорцію студентів ФЛСК НАУ за спеціальностями

Курс	Спеціальність						
	029	033	035	052	053	054	213
1	4 ч 24 ж	-	24 ч 75 ж	9 ч 18 ж	21 ч 82 ж	7 ч 15 ж	5 ч 23 ж
2	4 ч 16 ж	-	20 ч 66 ж	5 ч 12 ж	21 ч 52 ж	8 ч 11 ж	1 ч 25 ж
3	5 ч 15 ж	-	14 ч 80 ж	-	12 ч 56 ж	6 ч 20 ж	6 ч 21 ж
4	1 ч 10 ж	-	10 ч 74 ж	-	8 ч 71 ж	8 ч 14 ж	2 ч 13 ж
5	3 ч 7 ж	4 ч 3 ж	3 ч 20 ж	-	5 ч 20 ж	3 ч 1 ж	2 ч 6 ж

Статева пропорція ФЛСК НАУ

Курс\стать	1	2	3	4	5
Чоловіки	70	59	43	29	20
Жінки	237	182	192	182	57

Визначення вибіркової сукупності за спеціальностями та курсом навчання

Спеціальність	Курс	Групи	Всього студентів у групах	Відсоток, % у генсукупності від 1071 загалом	Кількість осіб у вибірці від 291 осіб
«Філологія»	1	101-104	99	$99/1071=0,092$	$291 \times 0,092=27$
	2	201-204	86	$86/1071=0,08$	$291 \times 0,08 = 23$
	3	301-304	94	$94/1071=0,087$	$291 \times 0,087 = 25$
	4	401-404	84	$84/1071=0,078$	$291 \times 0,078 = 23$
	5	501	23	$23/1071=0,021$	$291 \times 0,021= 6$
«Документознавство та інформаційна діяльність»	1	121	28	$28/1071=0,026$	$291 \times 0,026=8$
	2	221	20	$20/1071=0,017$	$291 \times 0,017=5$
	3	321	20	$20/1071=0,017$	$291 \times 0,017=5$
	4	421	11	$11/1071=0,01$	$291 \times 0,01=3$
	5	521	10	$10/1071=0,009$	$291 \times 0,009=3$
«Соціологія»	1	111	22	$22/1071=0,021$	$291 \times 0,021 =6$
	2	211	19	$19/1071=0,018$	$291 \times 0,018=5$

Продовження таблиці 3.3

	3	311-312	26	$26/1071=0,024$	$291 \times 0,024=7$
	4	411	22	$22/1071=0,021$	$291 \times 0,021=6$
	5	511	4	$4/1071=0,004$	$291 \times 0,004=1$
«Психологія»	1	106-107;126-127	103	$103/1071=0,096$	$291 \times 0,096=28$
	2	206-207;226-227	73	$73/1071=0,068$	$291 \times 0,068=21$
	3	306-307;326-327	68	$68/1071=0,063$	$291 \times 0,063=18$
	4	406-407;426-427	79	$79/1071=0,074$	$291 \times 0,074=22$
	5	506, 526-527	25	$25/1071=0,023$	$291 \times 0,023=7$
«Соціальна робота»	1	116	28	$28/1071=0,026$	$291 \times 0,026=8$
	2	216	26	$26/1071=0,024$	$291 \times 0,024=7$
	3	316	27	$27/1071=0,025$	$291 \times 0,025=7$
	4	416	15	$15/1071=0,014$	$291 \times 0,014=4$
	5	516	8	$8/1071=0,007$	$291 \times 0,007=2$
«Політологія»	1	113	27	$27/1071=0,025$	$291 \times 0,025=6$
	2	213	17	$17/1071=0,016$	$291 \times 0,016=5$
«Філософія»	5	540	7	$7/1071=0,007$	$291 \times 0,007=2$
ЗАГАЛОМ	-	-	1071	100	291

Розподіл загальної кількості респондентів за курсом навчання

Курс	Загальна кількість студентів	Відсоток, % у генсукупності від 1071 загалом	Кількість осіб у вибірці від 291 осіб
1	307	$307/1071=0,286$	$291 \times 0,286=83$
2	241	$241/1071=0,225$	$291 \times 0,225=65$
3	235	$235/1071=0,219$	$291 \times 0,219=64$
4	211	$211/1071=0,197$	$291 \times 0,197=58$
5	77	$77/1071=0,072$	$291 \times 0,072=21$
ЗАГАЛОМ	1071	100	291

Розподіл чоловіків вибіркової сукупності за курсом навчання

Курс	Загальна кількість чоловіків	Відсоток, % у генсукупності від 1071 загалом	Кількість осіб у вибірці від 291 осіб
1	70	$70/1071=0,065$	$291 \times 0,065=19$
2	59	$59/1071=0,055$	$291 \times 0,055=16$
3	43	$43/1071=0,04$	$291 \times 0,04=12$
4	29	$29/1071=0,027$	$291 \times 0,027=8$
5	20	$20/1071=0,019$	$291 \times 0,019=6$
ЗАГАЛОМ	221	100	61

Розподіл жінок вибіркової сукупності за курсом навчання

Курс	Загальна кількість жінок	Відсоток, % у генсукупності від 1071 загалом	Кількість осіб у вибірці від 291 осіб
1	237	$237/1071=0,221$	$291 \times 0,221=64$
2	182	$182/1071=0,17$	$291 \times 0,17=49$
3	192	$192/1071=0,18$	$291 \times 0,18=52$
4	182	$182/1071=0,17$	$291 \times 0,17=49$
5	57	$57/1071=0,053$	$291 \times 0,053=16$
ЗАГАЛОМ	850	100	230

Розрахунок вибіркової сукупності чоловіків

Спеціальність	Курс	Групи	Загальна кількість чоловіків	Відсоток, % у генсукупності від 1071 загалом	Кількість осіб у вибірці від 291 осіб
«Філологія»	1	101-104	24	$24/1071=0,022$	$291 \times 0,022=6$
	2	201-204	20	$20/1071=0,019$	$291 \times 0,019=6$
	3	301-304	14	$14/1071=0,013$	$291 \times 0,013=4$
	4	401-404	10	$10/1071=0,009$	$291 \times 0,009=3$
	5	501	3	$13/1071=0,012$	$291 \times 0,012=3$
«Документознавство та інформаційна діяльність»	1	121	4	$4/1071=0,004$	$291 \times 0,004=1$
	2	221	4	$4/1071=0,004$	$291 \times 0,004=1$
	3	321	5	$5/1071=0,005$	$291 \times 0,005=1$
	4	421	1	$1/1071=0,001$	$291 \times 0,001=1$
	5	521	3	$3/1071=0,003$	$291 \times 0,003=1$
«Соціологія»	1	111	7	$7/1071=0,007$	$291 \times 0,007=2$
	2	211	8	$8/1071=0,007$	$291 \times 0,007=2$
	3	311-312	6	$6/1071=0,006$	$291 \times 0,006=2$
	4	411	8	$8/1071=0,007$	$291 \times 0,007=2$

Продовження таблиці 3.7

	5	511	3	$3/1071=0,003$	291 x 0,003=1
«Психологія»	1	106- 107;126- 127	21	$21/1071=0,017$	291 x 0,017=5
	2	206- 207;226- 227	21	$21/1071=0,017$	291 x 0,017=5
	3	306- 307;326- 327	12	$12/1071=0,011$	291 x 0,011=3
	4	406- 407;426- 427	8	$8/1071=0,007$	291 x 0,007=2
	5	506, 526- 527	5	$5/1071=0,005$	291 x 0,005=1
«Соціальна робота»	1	116	5	$5/1071=0,005$	291 x 0,005=1
	2	216	1	$1/1071=0,001$	291 x 0,001=1
	3	316	6	$6/1071=0,006$	291 x 0,006=2
	4	416	2	$2/1071=0,002$	291 x 0,002=1
	5	516	2	$2/1071=0,002$	291 x 0,002=1
«Політологія»	1	113	9	$9/1071=0,008$	291 x 0,008=2
	2	213	5	$5/1071=0,005$	291 x 0,005=1
«Філософія»	5	540	4	$4/1071=0,004$	291 x 0,004=1
ЗАГАЛОМ	-	-	221	100	61

Розрахунок вибіркової сукупності жінок

Спеціальність	Курс	Групи	Загальна кількість жінок	Відсоток, % у генсукупності від 1071 загалом	Кількість осіб у вибірці від 291 осіб
«Філологія»	1	101-104	75	$75/1071=0,07$	$291 \times 0,07=20$
	2	201-204	66	$66/1071=0,062$	$291 \times 0,062=16$
	3	301-304	80	$80/1071=0,075$	$291 \times 0,075=21$
	4	401-404	74	$74/1071=0,067$	$291 \times 0,067=19$
	5	501	2	$20/1071=0,019$	$291 \times 0,019=6$
«Документознавство та інформаційна діяльність»	1	121	24	$24/1071=0,023$	$291 \times 0,023=7$
	2	221	16	$16/1071=0,015$	$291 \times 0,015=4$
	3	321	15	$15/1071=0,014$	$291 \times 0,014=4$
	4	421	10	$10/1071=0,009$	$291 \times 0,009=3$
	5	521	7	$7/1071=0,007$	$291 \times 0,007=2$
«Соціологія»	1	111	15	$15/1071=0,014$	$291 \times 0,014=4$
	2	211	11	$11/1071=0,01$	$291 \times 0,01=3$
	3	311-312	20	$20/1071=0,019$	$291 \times 0,019=6$
	4	411	14	$14/1071=0,013$	$291 \times 0,013=4$

Продовження таблиці 3.8

	5	511	1	$1/1071=0,001$	$291 \times 0,001 = 1$
«Психологія»	1	106-107;126-127	82	$82/1071=0,077$	$291 \times 0,077 = 22$
	2	206-207;226-227	52	$52/1071=0,049$	$291 \times 0,049=14$
	3	306-307;326-327	56	$56/1071=0,052$	$291 \times 0,052=15$
	4	406-407;426-427	71	$71/1071=0,066$	$291 \times 0,066=18$
	5	506, 526-527	20	$20/1071=0,019$	$291 \times 0,019=6$
«Соціальна робота»	1	116	23	$23/1071=0,021$	$291 \times 0,021=6$
	2	216	25	$25/1071=0,023$	$291 \times 0,023=7$
	3	316	21	$21/1071=0,02$	$291 \times 0,02=6$
	4	416	13	$13/1071=0,012$	$291 \times 0,012=3$
	5	516	6	$6/1071=0,007$	$291 \times 0,007=2$
«Політологія»	1	113	18	$18/1071=0,017$	$291 \times 0,017=4$
	2	213	12	$12/1071=0,011$	$291 \times 0,011=3$
«Філософія»	5	540	3	$3/1071=0,003$	$291 \times 0,003=1$
ЗАГАЛОМ	-	-	850	100	230

Інструментарій дослідження

Анкета «Ставлення студентів ФЛСК НАУ до осіб іншого етносу»

Доброго дня! Запрошуємо Вас до участі у соціологічному опитуванні, що стосується ставлення до осіб іншої етнічної приналежності. Анонімність відповідей гарантуємо. Просимо Вас приділити 3 хвилини, щоб ознайомитись із запитаннями та надати відповіді.

1. Вкажіть будь ласка Ваш вік:

1)16-18 2)19-21 3)22-24 4)25 і більше

2. Вкажіть будь ласка Вашу стать:

1)Чоловік 2)Жінка

3. Вкажіть будь ласка курс Вашого навчання:

1)1 2)2 3)3 4)4 5)Магістратура

4. Вкажіть будь ласка Вашу спеціальність

1)029 «Документознавство та інформаційна діяльність»

2)033 «Філософія»

3)035 «Філологія»

4)052 «Політологія»

5)053 «Психологія»

6)054 «Соціологія»

7)213 «Соціальна робота»

5. Вкажіть будь ласка місце Вашого проживання:

1)Гуртожиток

2)Орендоване житло

3)Проживаю разом із батьками/родичами

4)Власне житло

6. Вкажіть будь ласка ким за етнічною приналежністю Ви себе вважаєте

1)Українцем

2)Росіянином

3)Білорусом

4)Молдованом

5)Кримським татаром

6)Болгаром

7)Угорцем

8)Румуном

9)Поляком

10)Євреєм

11)Вірменом

12)Не визначився(лась)

13)Інше

7. Чи є серед Ваших друзів представники інших етносів?
1)Так 2)Ні 3)Важко відповісти
8. Чи є серед членів Вашої родини представники інших етносів
1)Так 2)Ні 3)Важко відповісти
9. Якою мірою Ви довіряєте представникам інших етносів, де: 1 – абсолютно не довіряю, 5 – абсолютно довіряю
1)1 2)2 3)3 4)4 5)5
10. Ваше ставлення до людей, що розмовляють іншою мовою, де 1 – негативно, 5 – позитивно.
1)1 2)2 3)3 4)4 5)5
11. Чи готові Ви допустити представників інших етносів на поселення у Вашій країні?
1)Так 2)Ні 3)Важко відповісти
12. Чи готові Ви допустити представників інших етносів на поселення у Вашому гуртожитку?
1)Так 2)Ні 3)Важко відповісти
13. Чи готові Ви допустити представників інших етносів на поселення з Вами у багатоквартирному будинку?
1)Так 2)Ні 3)Важко відповісти
14. Чи готові Ви допустити представників інших етносів як найближчого сусіда (по кімнаті/по квартирі)?
1)Так 2)Ні 3)Важко відповісти
15. Чи готові Ви допустити представників інших етносів як найближчого сусіда (по будинку)?
1)Так 2)Ні 3)Важко відповісти
- Оцініть, чи готові Ви...*
16. Допустити представників інших етносів до навчання в одному університеті
1)Готовий(а) 2)Не готовий(а)
17. Допустити представників інших етносів до навчання на одному факультеті
1)Готовий(а) 2)Не готовий(а)
18. Допустити представників інших етносів до навчання в одній групі
1)Готовий(а) 2)Не готовий(а)
- Оцініть, чи готові Ви...*
19. Допустити представників інших етносів до спільного користування ванною кімнатою
1)Готовий(а) 2)Не готовий(а)
20. Допустити представників інших етносів до спільного користування побутовими приладами (пральною машиною, холодильником, мікрохвильовою піччю...)
1)Готовий(а) 2)Не готовий(а)
21. Допустити представників інших етносів до спільного користування столовими приборами
1)Готовий(а) 2)Не готовий(а)
22. Чи одружилися (вийшли заміж) б Ви за представника іншого етносу?
1)Так 2)Ні 3)Важко відповісти

23. Чи дозволили б Ви одружитися (вийти заміж) Вашій дитині за представника іншого етносу?

1)Так 2)Ні 3)Важко відповісти

24. Чи мали Ви коли-небудь у своєму житті конфлікт з особою іншого етносу на підставі її приналежності до цього етносу?

1)Так 2)Ні 3)Важко відповісти

25. Оцініть за 5-бальною шкалою, де 1 – абсолютно не погоджуюсь, 5 – повністю погоджуюсь, наскільки ви погоджуєтесь із наступною тезою: «Роми схильні до крадіжок»

1)1 2)2 3)3 4)4 5)5

26. Вкажіть будь ласка причини, за яких у Вас міг би виникнути конфлікт/неприятність до представника іншого етносу (оберіть не більше 3-х позицій)?

1)Він (вона) є ворогом моєї етнічної спільноти

2)Він (вона) зневажає мене як особистість

3)Він (вона) чинить правопорушення, не дотримується правил і норм поведінки

4)Він (вона) почуває себе господарем не на своїй землі

5)Він (вона) розмовляє іншою незрозумілою мені мовою

6)Він (вона) є представником іншої раси

7)Такі причини, щоб могли викликати мою негативну реакцію відсутні

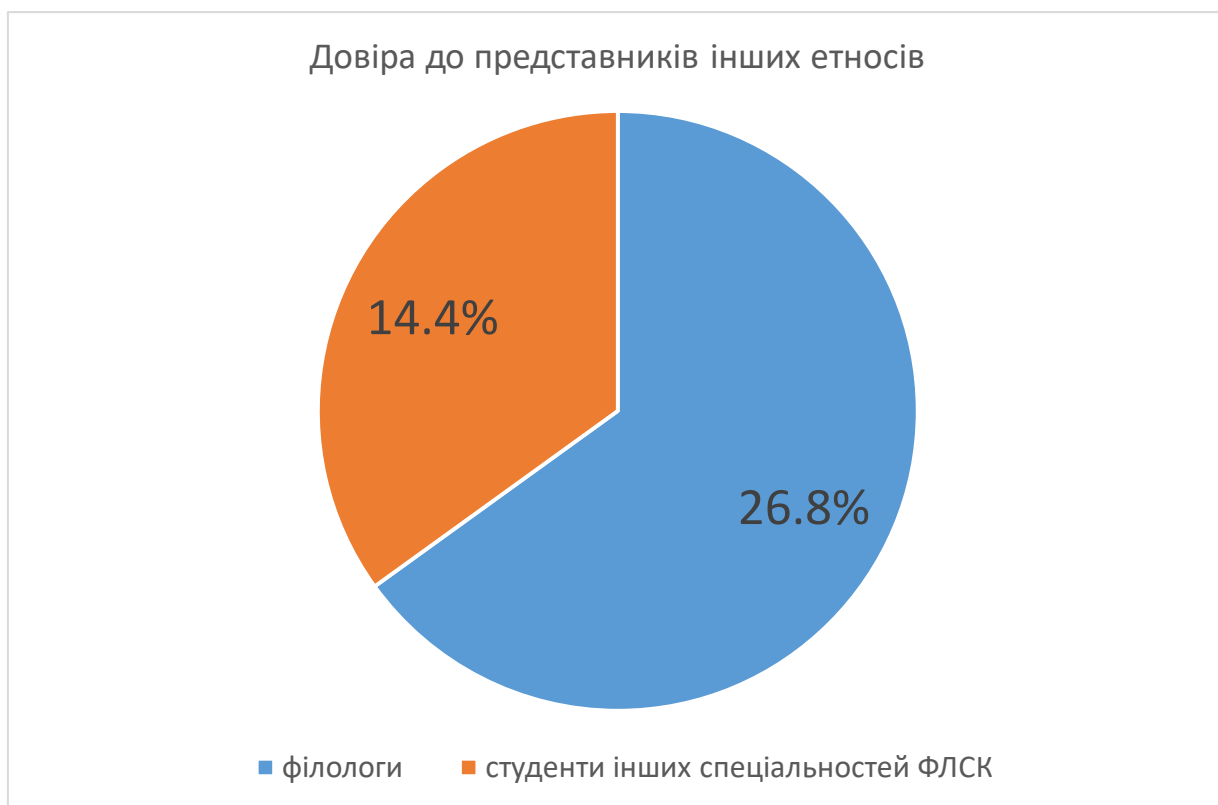
8)Інше.

Дякуємо за участь в опитуванні! Ваша думка для нас дуже важлива.

Відповіді респондентів на питання №9 анкети

Спеціальність		Якою мірою Ви довіряєте представникам інших етносів, де: 1 – абсолютно не довіряю, 5 – абсолютно довіряю					Всього
		1	2	3	4	5	
029«Документознавство та інформаційна діяльність»	Кількість	1	5	12	5	1	24
	Загальний %	0,3%	1,7%	4,1%	1,7%	0,3%	8,2%
033«Філософія»	Кількість	0	0	1	1	0	2
	Загальний %	0,0%	0,0%	0,3%	0,3%	0,0%	0,7%
035«Філологія»	Кількість	0	9	16	57	21	103
	Загальний %	0,0%	3,1%	5,5%	19,6%	7,2%	35,4%
052«Політологія»	Кількість	0	1	5	2	2	10
	Загальний %	0,0%	0,3%	1,7%	0,7%	0,7%	3,4%
053«Психологія»	Кількість	0	21	19	42	14	96
	Загальний %	0,0%	7,2%	6,5%	14,4%	4,8%	33,0%
054«Соціологія»	Кількість	0	0	10	12	5	27
	Загальний %	0,0%	0,0%	3,4%	4,1%	1,7%	9,3%
213«Соціальна робота»	Кількість	7	11	11	0	0	29
	Загальний %	2,4%	3,8%	3,8%	0,0%	0,0%	10,0%
Всього	Кількість	8	47	74	119	43	291
	Загальний %	2,7%	16,2%	25,4%	40,9%	14,8%	100,0%

Відповіді респондентів на питання №9 анкети

Відповіді респондентів на питання №10 анкети

Спеціальність		Ваше ставлення до людей, що розмовляють іншою мовою, де 1 – негативно, 5 – позитивно.				Всього
		2	3	4	5	
029 «Документознавство та інформаційна діяльність»	Кількість	5	7	6	6	24
	загальний %	1,7%	2,4%	2,1%	2,1%	8,2%
033 «Філософія»	Кількість	0	1	0	1	2
	загальний %	0,0%	0,3%	0,0%	0,3%	0,7%
035 «Філологія»	Кількість	0	0	17	86	103
	загальний %	0,0%	0,0%	5,8%	29,6%	35,4%
052 «Політологія»	Кількість	0	4	6	0	10
	загальний %	0,0%	1,4%	2,1%	0,0%	3,4%
053 «Психологія»	Кількість	5	12	37	42	96
	загальний %	1,7%	4,1%	12,7%	14,4%	33,0%
054 «Соціологія»	Кількість	0	3	10	14	27
	загальний %	0,0%	1,0%	3,4%	4,8%	9,3%
213 «Соціальна робота»	Кількість	8	15	6	0	29
	загальний %	2,7%	5,2%	2,1%	0,0%	10,0%
Всього	Кількість	18	42	82	149	291
	загальний %	6,2%	14,4%	28,2%	51,2%	100,0%

Відповіді респондентів на питання №10 анкети

Відповіді респондентів на питання №12 анкети

Спеціальність		Чи готові Ви допустити представників інших етносів на поселення у Вашому гуртожитку?			Всього
		Так	Ні	Важко відповісти	
029 «Документознавство та інформаційна діяльність»	Кількість	13	11	0	24
	загальний %	4,5%	3,8%	0,0%	8,2%
033 «Філософія»	Кількість	2	0	0	2
	загальний %	0,7%	0,0%	0,0%	0,7%
035 «Філологія»	Кількість	93	8	2	103
	загальний %	32,0%	2,7%	0,7%	35,4%
052 «Політологія»	Кількість	7	3	0	10
	загальний %	2,4%	1,0%	0,0%	3,4%
053 «Психологія»	Кількість	72	16	8	96
	загальний %	24,7%	5,5%	2,7%	33,0%
054 «Соціологія»	Кількість	23	2	2	27
	загальний %	7,9%	0,7%	0,7%	9,3%
213 «Соціальна робота»	Кількість	19	10	0	29
	загальний %	6,5%	3,4%	0,0%	10,0%
Всього	Кількість	229	50	12	291
	загальний %	78,7%	17,2%	4,1%	100,0%

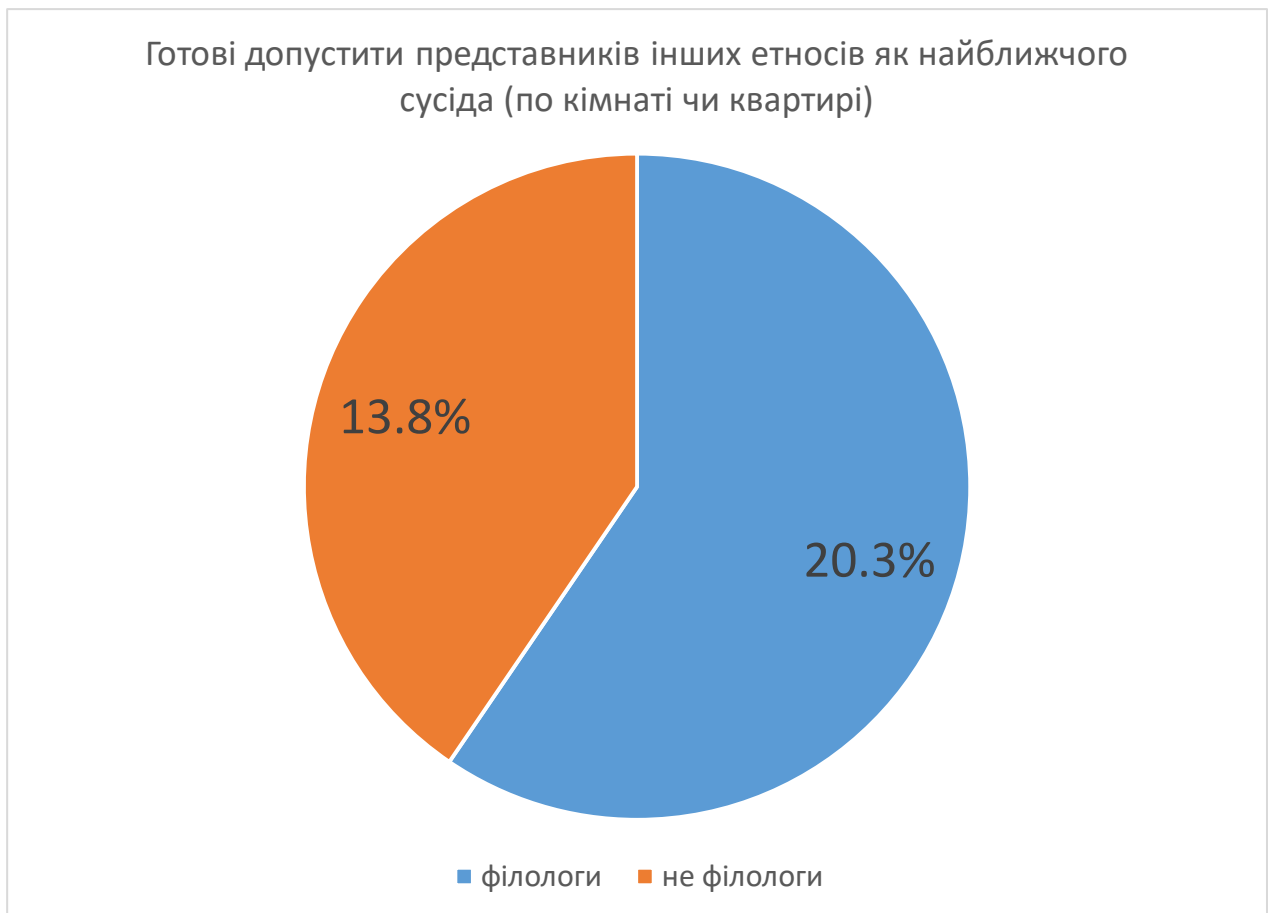
Відповіді респондентів на питання №12 анкети

Відповіді респондентів на питання №14 анкети

Спеціальність		Чи готові Ви допустити представників інших етносів як найближчого сусіда (по кімнаті/по квартирі)?			Всього
		Так	Ні	Важко відповісти	
029 «Документознавство та інформаційна діяльність»	Кількість	4	20	0	24
	загальний %	1,4%	6,9%	0,0%	8,2%
033 «Філософія»	Кількість	1	1	0	2
	загальний %	0,3%	0,3%	0,0%	0,7%
035 «Філологія»	Кількість	59	44	0	103
	загальний %	20,3%	15,1%	0,0%	35,4%
052 «Політологія»	Кількість	4	6	0	10
	загальний %	1,4%	2,1%	0,0%	3,4%
053 «Психологія»	Кількість	51	41	4	96
	загальний %	17,5%	14,1%	1,4%	33,0%
054 «Соціологія»	Кількість	9	17	1	27
	загальний %	3,1%	5,8%	0,3%	9,3%
213 «Соціальна робота»	Кількість	11	18	0	29
	загальний %	3,8%	6,2%	0,0%	10,0%
Всього	Кількість	139	147	5	291
	загальний %	47,8%	50,5%	1,7%	100,0%

Відповіді респондентів на питання №14 анкети

Відповіді респондентів на питання №18 анкети

Спеціальність		Оцініть, чи готові Ви... «Допустити представників інших етносів до навчання в одній групі»		Всього
		Готовий(а)	Не готовий(а)	
029 «Документознавство та інформаційна діяльність»	Кількість	16	8	24
	загальний %	5,5%	2,7%	8,2%
033 «Філософія»	Кількість	1	1	2
	загальний %	0,3%	0,3%	0,7%
035 «Філологія»	Кількість	102	1	103
	загальний %	35,1%	0,3%	35,4%
052 «Політологія»	Кількість	10	0	10
	загальний %	3,4%	0,0%	3,4%
053 «Психологія»	Кількість	56	40	96
	загальний %	19,2%	13,7%	33,0%
054 «Соціологія»	Кількість	27	0	27
	загальний %	9,3%	0,0%	9,3%
213 «Соціальна робота»	Кількість	22	7	29
	загальний %	7,6%	2,4%	10,0%
Всього	Кількість	234	57	291
	загальний %	80,4%	19,6%	100,0%

Відповіді респондентів на питання №18 анкети

Відповіді респондентів на питання №19 анкети

Спеціальність		Оцініть, чи готові Ви... «Допустити представників інших етносів до спільного користування ванною кімнатою»		Всього
		Готовий(а)	Не готовий(а)	
029 «Документознавство та інформаційна діяльність»	Кількість	9	15	24
	загальний %	3,1%	5,2%	8,2%
033 «Філософія»	Кількість	1	1	2
	загальний %	0,3%	0,3%	0,7%
035 «Філологія»	Кількість	71	32	103
	загальний %	24,4%	11,0%	35,4%
052 «Політологія»	Кількість	2	8	10
	загальний %	0,7%	2,7%	3,4%
053 «Психологія»	Кількість	33	63	96
	загальний %	11,3%	21,6%	33,0%
054 «Соціологія»	Кількість	14	13	27
	загальний %	4,8%	4,5%	9,3%
213 «Соціальна робота»	Кількість	15	14	29
	загальний %	5,2%	4,8%	10,0%
Всього	Кількість	145	146	291
	загальний %	49,8%	50,2%	100,0%

Відповіді респондентів на питання №19 анкети

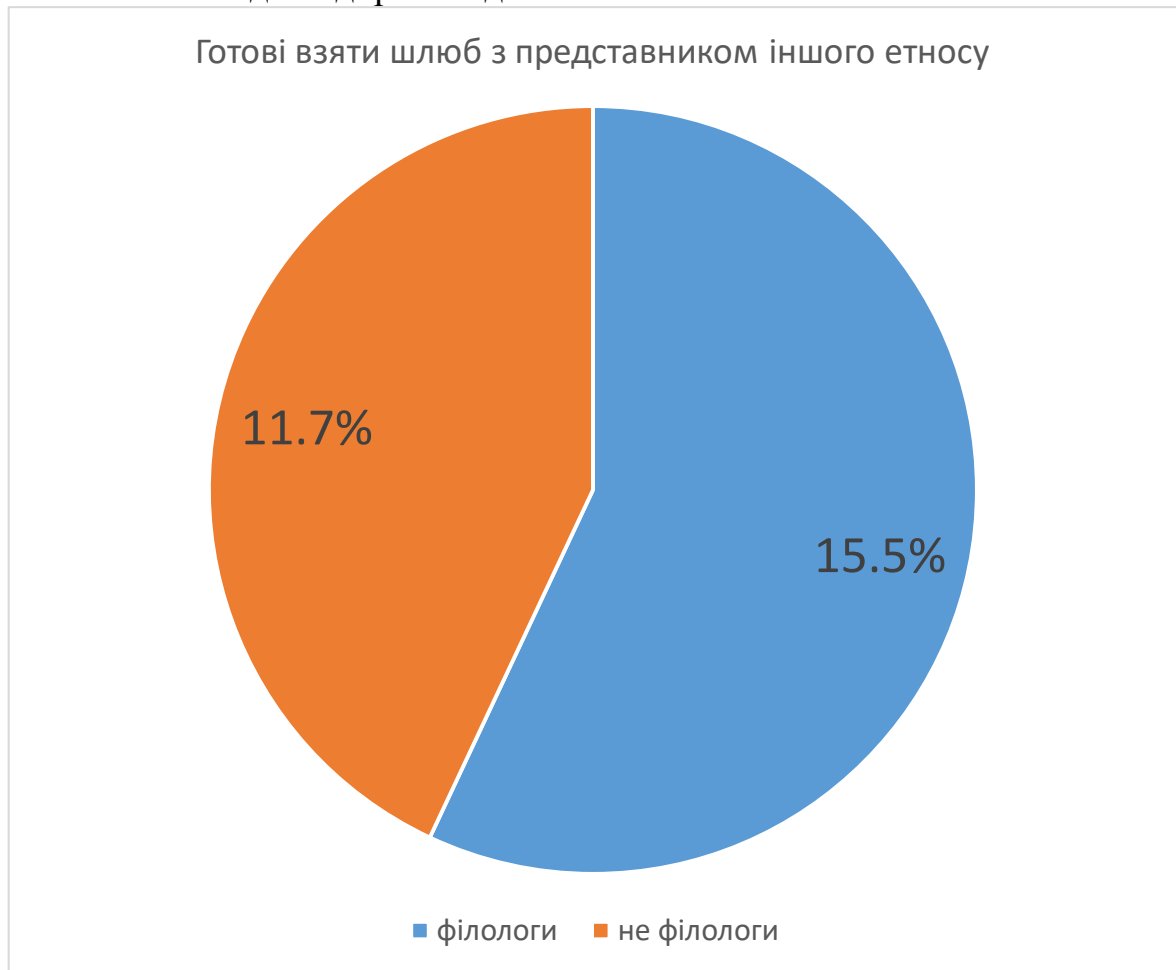

Відповіді респондентів на питання №22 анкети

Спеціальність		Чи одружилися (вийшли заміж) б Ви за представника іншого етносу?			Всього
		Так	Ні	Важко відповісти	
029 «Документознавство та інформаційна діяльність»	Кількість	9	14	1	24
	загальний %	3,1%	4,8%	0,3%	8,2%
033 «Філософія»	Кількість	1	1	0	2
	загальний %	0,3%	0,3%	0,0%	0,7%
035 «Філологія»	Кількість	45	36	22	103
	загальний %	15,5%	12,4%	7,6%	35,4%
052 «Політологія»	Кількість	3	7	0	10
	загальний %	1,0%	2,4%	0,0%	3,4%
053 «Психологія»	Кількість	29	65	2	96
	загальний %	10,0%	22,3%	0,7%	33,0%
054 «Соціологія»	Кількість	20	4	3	27
	загальний %	6,9%	1,4%	1,0%	9,3%
213 «Соціальна робота»	Кількість	6	23	0	29
	загальний %	2,1%	7,9%	0,0%	10,0%
Всього	Кількість	113	150	28	291
	загальний %	38,8%	51,5%	9,6%	100,0%

Відповіді респондентів на питання №22 анкети

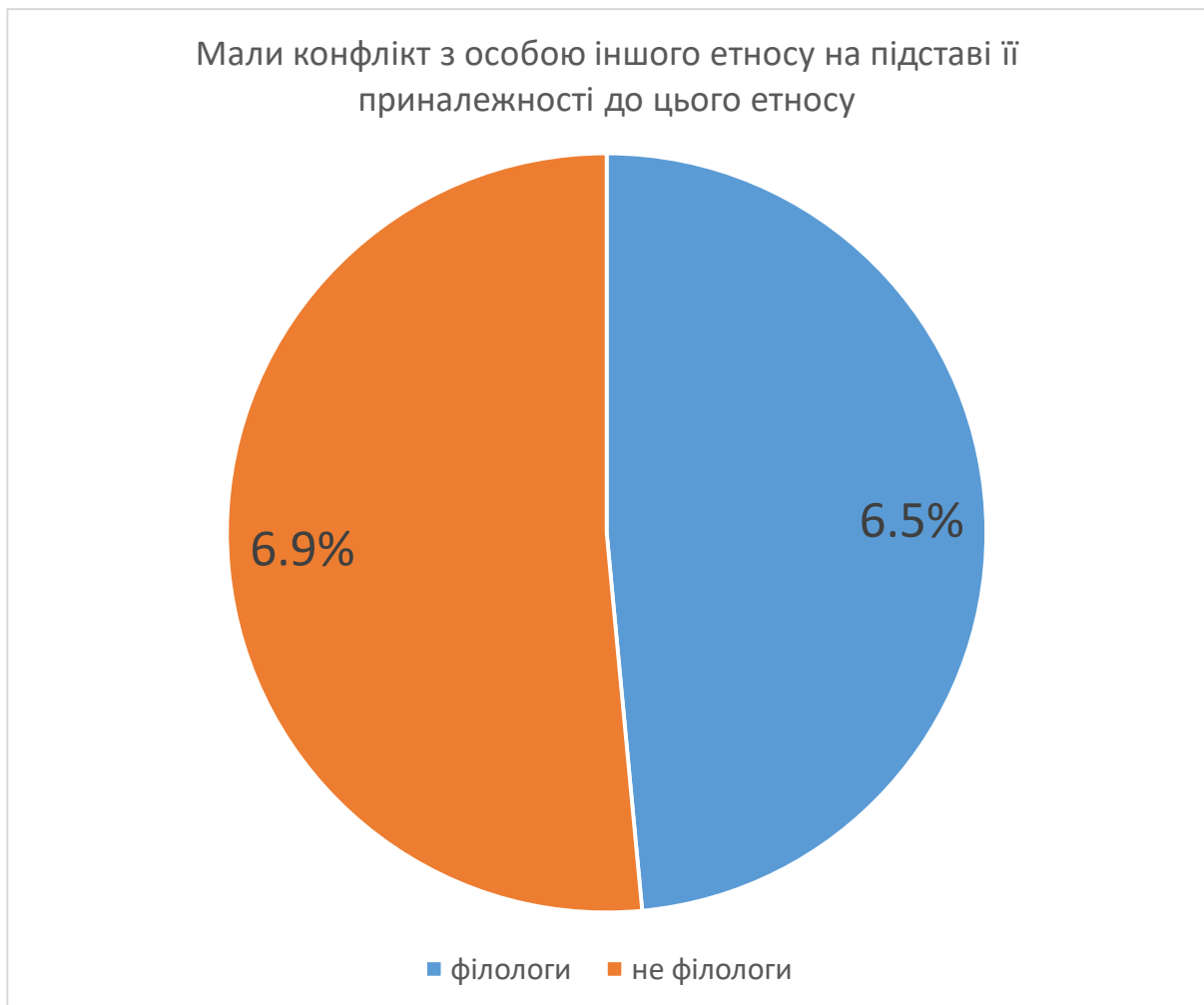
Готові взяти шлюб з представником іншого етносу

Відповіді респондентів на питання №24 анкети

Спеціальність		Чи мали Ви коли-небудь у своєму житті конфлікт з особою іншого етносу на підставі її приналежності до цього етносу?			Всього
		Так	Ні	Важко відповісти	
029 «Документознавство та інформаційна діяльність»	Кількість	6	18	0	24
	загальний %	2,1%	6,2%	0,0%	8,2%
033 «Філософія»	Кількість	0	2	0	2
	загальний %	0,0%	0,7%	0,0%	0,7%
035 «Філологія»	Кількість	19	84	0	103
	загальний %	6,5%	28,9%	0,0%	35,4%
052 «Політологія»	Кількість	5	5	0	10
	загальний %	1,7%	1,7%	0,0%	3,4%
053 «Психологія»	Кількість	22	71	3	96
	загальний %	7,6%	24,4%	1,0%	33,0%
054 «Соціологія»	Кількість	1	26	0	27
	загальний %	0,3%	8,9%	0,0%	9,3%
213 «Соціальна робота»	Кількість	6	23	0	29
	загальний %	2,1%	7,9%	0,0%	10,0%
Всього	Кількість	59	229	3	291
	загальний %	20,3%	78,7%	1,0%	100,0%

Відповіді респондентів на питання №24 анкети

Відповіді респондентів на питання №25 анкети

Спеціальність		Оцініть за 5-бальною шкалою, де 1 – абсолютно не погоджуюсь, 5 – повністю погоджуюсь, наскільки ви погоджуєтесь із наступною тезою: «Роми схильні до крадіжок»				Всього
		2	3	4	5	
029 «Документознавство та інформаційна діяльність»	Кількість	0	2	14	8	24
	загальний %	0,0%	0,7%	4,8%	2,7%	8,2%
033 «Філософія»	Кількість	0	0	1	1	2
	загальний %	0,0%	0,0%	0,3%	0,3%	0,7%
035 «Філологія»	Кількість	2	15	43	43	103
	загальний %	0,7%	5,2%	14,8%	14,8%	35,4%
052 «Політологія»	Кількість	0	0	5	5	10
	загальний %	0,0%	0,0%	1,7%	1,7%	3,4%
053 «Психологія»	Кількість	8	28	33	27	96
	загальний %	2,7%	9,6%	11,3%	9,3%	33,0%
054 «Соціологія»	Кількість	3	7	15	2	27
	загальний %	1,0%	2,4%	5,2%	0,7%	9,3%
213 «Соціальна робота»	Кількість	0	4	21	4	29
	загальний %	0,0%	1,4%	7,2%	1,4%	10,0%
Всього	Кількість	13	56	132	90	291
	загальний %	4,5%	19,2%	45,4%	30,9%	100,0%

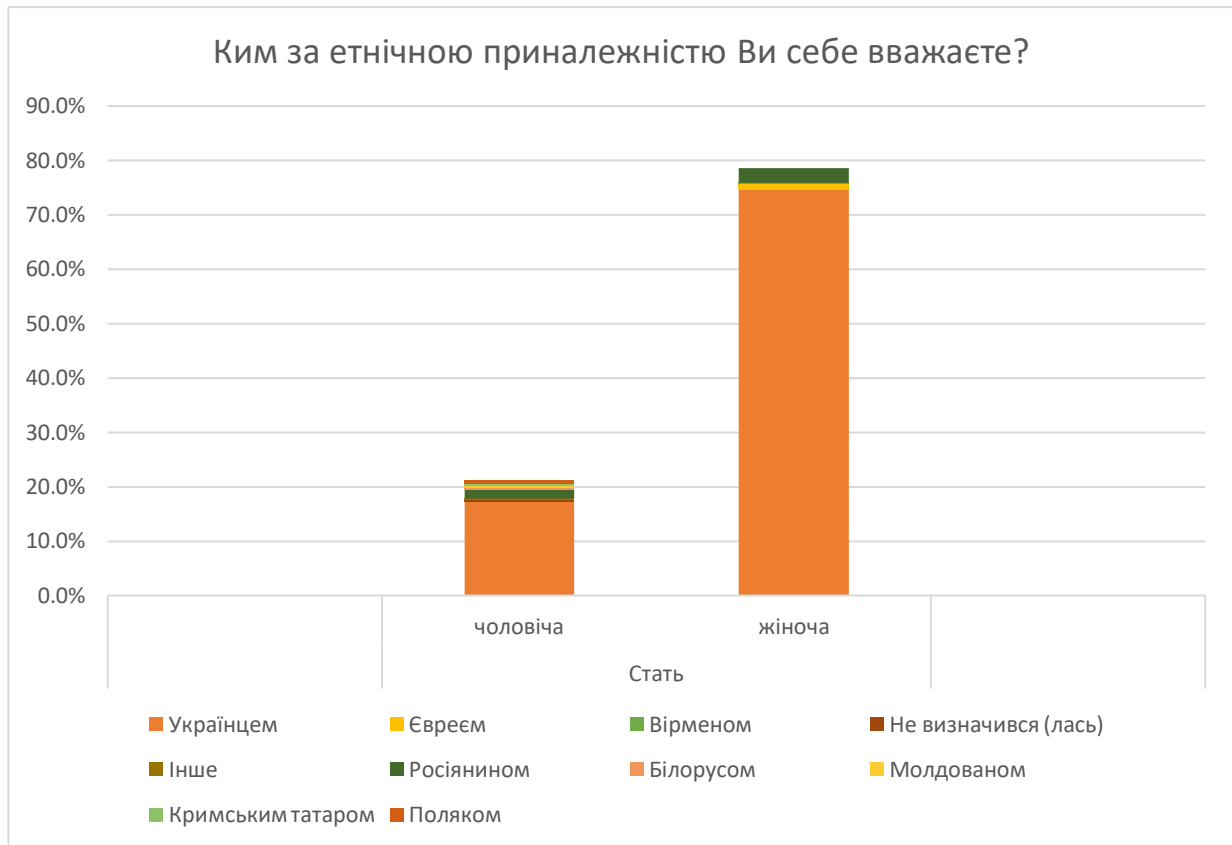
Відповіді респондентів на питання №25 анкети

Залежність етнічної ідентифікації від статі

Питання			Стать		Всього
			чоловіча	жіноча	
Вкажіть будь ласка ким за етнічною приналежністю Ви себе вважаєте	Українцем	Кількість	50	218	267
		Загальний %	17,2%	74,6%	91,8%
	Євреєм	Кількість	0	3	3
		Загальний %	0,0%	1,0%	1,0%
	Вірменом	Кількість	0	1	1
		Загальний %	0,0%	0,3%	0,3%
	Не визначився (лась)	Кількість	1	0	1
		Загальний %	0,3%	0,0%	0,3%
	Інше	Кількість	1	0	1
		Загальний %	0,3%	0,0%	0,3%
	Росіянином	Кількість	5	8	13
		Загальний %	1,7%	2,7%	4,5%
	Білорусом	Кількість	1	0	1
		Загальний %	0,3%	0,0%	0,3%
	Молдованом	Кількість	1	0	1
		Загальний %	0,3%	0,0%	0,3%
	Кримським татаром	Кількість	1	0	1
		Загальний %	0,3%	0,0%	0,3%
	Поляком	Кількість	2	0	2
		Загальний %	0,7%	0,0%	0,7%
Всього		Кількість	61	230	291
		Загальний %	21,3%	78,7%	100,0%

Залежність етнічної ідентифікації від статі

Залежність між курсом навчання та ставленням до іншомовних осіб

Питання			Ваше ставлення до людей, що розмовляють іншою мовою, де 1 – негативно, 5 – позитивно.				Всього	
			2	3	4	5		
Курс	1	Кількість	8	6	26	42	82	
		Загальний %	2,7%	2,1%	8,9%	14,4%	28,2%	
	2	Кількість	0	21	7	37	65	
		Загальний %	0,0%	7,2%	2,4%	12,7%	22,3%	
	3	Кількість	3	6	27	29	65	
		Загальний %	1,0%	2,1%	9,3%	10,0%	22,3%	
	4	Кількість	5	4	17	32	58	
		Загальний %	1,7%	1,4%	5,8%	11,0%	19,9%	
	Магістра- тура	Кількість	2	5	5	9	21	
		Загальний %	0,7%	1,7%	1,7%	3,1%	7,2%	
	Всього		Кількість	18	42	82	149	291
			Загальний %	6,2%	14,4%	28,2%	51,2%	100,0%

Залежність між наявністю іноетнічних членів родини та вибором пари для одруження

Питання			Чи одружилися (вийшли заміж) б Ви за представника іншого етносу?			Всього
			Так	Ні	Важко відповісти	
Чи є серед членів Вашої родини представники інших етносів	Так	Кількість	69	46	5	120
		Загальний %	23,7%	15,8%	1,7%	41,2%
	Ні	Кількість	43	102	23	168
		Загальний %	14,8%	35,1%	7,9%	57,7%
	Важко відповісти	Кількість	1	2	0	3
		Загальний %	0,3%	0,7%	0,0%	1,0%
Всього		Кількість	113	150	28	291
		Загальний %	38,8%	51,5%	9,6%	100,0%